ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

TÜRKİYE'DE DİN VE SİYASET EKSENİNDE BİR PARTİ İNCELEMESİ:

MİLLİ NİZAM PARTİSİ

Aslıhan ÖZLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Doktor Öğretim Üyesi Cem KARAKILIÇ

Öğretim Görevlisi Doktor Çağlar EZİKOĞLU

Çankırı - 2022

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

TÜRKİYE'DE DİN VE SİYASET EKSENİNDE BİR PARTİ İNCELEMESİ:

MİLLİ NİZAM PARTİSİ

Aslıhan ÖZLER

ORCID: 0000-0002-6440-7243

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Dr. Öğretim Üyesi Cem KARAKILIÇ

Öğretim Görevlisi Dr. Çağlar EZİKOĞLU

Çankırı - 2022

İÇİNDEKİLER

Sayfa

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ ..... **iii**

TEZ KABUL VE ONAY ..... **iv**

ÖNSÖZ ..... **v**

ÖZET ..... **vi**

ABSTRACT ..... **vii**

KISALTMALAR ..... **viii**

1. GİRİŞ **1**

2. BÖLÜM: TÜRKİYE'DE DİN – SİYASET İLİŞKİSİ **7**

2.1. Türkiye'de Din ve Politika İlişkiselliği Genel Çerçeve 7

2.2. Tarihsel Süreçte Türkiye'de Din ve Siyaset İlişkisi 7

2.3. Türkiye'de Din ve Devlet İlişkilerini Belirleyen Faktörler 13

2.4. Türkiye'de Dinin, Toplum ve Birey Üzerindeki Etkileri 17

2.5. Dinin Meşruiyet Aracı Olarak Kullanılması ve Araçsallaştırılması 20

2.6. Türkiye'de Din ve Siyaset İlişkisi 27

3. BÖLÜM: TÜRKİYE'DE DİNİ HAREKETLER VE SİYASETE ETKİSİ **34**

3.1. Nakşiliğin Temel Özellikleri 34

3.2. Türkiye'de Nakşilik- Siyaset İlişkisi 39

3.3. Nakşilik- Siyaset İlişkisi Bağlamında Türkiye'de Dini Gruplar ve Mili Görüş Genel Çerçeve 48

4. BÖLÜM: DİNİ HAREKETLERİN IŞIĞI ALTINDA TÜRKİYE'DE MİLLİ GÖRÜŞ HAREKETİ **53**

4.1. Millî Görüş Nedir? 53

4.2. Millî Görüş'ün Temel Esasları ve Karakteristik Özellikleri 57

4.3. 1969 Seçimleri ve Millî Görüş Hareketi'nin Doğuşu 75

5. TÜRK SİYASAL YAŞAMINDA MİLLİ NİZAM PARTİSİ DENEYİMİ **78**

5.1. Milli Nizam Partisi ve Kuruluş Süreci 78

5.2. Milli Nizam Partisi'nin İdeolojik Dayanakları ve Politik Söylemi 87

5.3. Milli Nizam Partisi'nin Din ve Laiklik Anlayışı 102

5.4. Nakşilik ve Politika İlişkisi Bağlamında Türkiye'de Dini Gruplar ve Milli Görüş Hareketi 107
5.5. Milli Nizam Partisi ve (Nakşî) Dinî Gruplar 112
SONUÇ 123
KAYNAKÇA 128
ÖZGEÇMİŞ 135

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım *Türkiye'de Din ve Siyaset Ekseninde Bir Parti İncelemesi: Milli Nizam Partisi* adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuç aşamasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan ya da dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve faydalandığım eserlerin kaynakçada gösterilen eserlerden oluştuğunu beyan ederim.

21 / 12 / 2022

İmza

Aslıhan ÖZLER

TEZ KABUL VE ONAY

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ÜNSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Aslıhan Özler tarafından hazırlanan *Türkiye'de Din ve Siyaset Ekseninde Bir Parti İncelemesi: Milli Nizam Partisi* başlıklı bu çalışma, *21 /12 / 2022* tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda oy çokluğuyla başarılı bulunarak jürimiz tarafından *Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi* Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Danışman: Dr. Öğretim Üyesi Cem KARAKILIÇ (Ret) İmza: …….

Üye : Dr. Öğretim Üyesi Ali Samir MERDAN İmza: …….

Üye : Dr. Öğretim Üyesi Görkem ALTINÖRS İmza: …….

ONAY

Bu Tez, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun 21/12/2022 tarih ve …… sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir

Unvanı Adı Soyadı

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

[*Türkiye'de Din ve Siyaset Ekseninde Bir Parti İncelemesi: Milli Nizam Partisi*] konusu, din olgusunun, Milli Nizam Partisi'nin söylem ve faaliyetleri üzerindeki tesirinin, bir başka ifadeyle MNP'nin faaliyetlerinin ve söylemlerinin arka planında yatmakta olan dini inanç ve değerlerin ortaya çıkarılarak irdelenmesi amacıyla araştırılmaya değer bulunmuştur.

Çalışma boyunca yardım ve önerilerini eksik etmeyen, tezimin düzeltmelerinde ve baskıya hazır hale gelmesinde yardımını esirgemeyen danışman hocalarım: *Öğr. Görevlisi Dr. Çağlar EZİKOĞLU'na; Dr. Öğr. Üyesi Cem KARAKILIÇ'a* ve hayatım boyunca yetişmemde katkısı olan tüm hocalarıma sonsuz şükranlarımı sunarım.

Son olarak çalışmamı tamamlamam hususunda her zaman yanımda olan ve bana desteğini sürekli hissettiren kıymetli aileme teşekkürü bir borç bilirim.

21 / 12 / 2022

Aslıhan ÖZLER

ÖZET

Bu çalışmada ‘‘Türkiye’de Din ve Siyaset Ekseninde Bir Parti İncelemesi: Milli Nizam Partisi’’ konusu incelenmekle birlikte; Dini hareketlerin siyaset üzerindeki etkisinin incelenmesinde Milli Nizam Partisi’nin rolü nedir? Sorusuna da yanıt aranmaktadır. Çağdaşlaşma sürecinde siyasi arenada dindar kesime yaşam hakkı tanımayı olumlu görmeyen politik rejim, MNP ile birlikte değişim göstermek mecburiyetinde kalmış; din kavramı ve dini temel alan ifadeler, politikanın ve kamunun dünyasında varlığını göstermeye başlamıştır. Türkiye’de Din ve Siyaset Ekseninde Bir Parti İncelemesi: Milli Nizam Partisi isimli çalışmada öncelikle; din olgusu tanımlanarak, dinin insanlar ve siyaset üzerindeki etkisinden, Türkiye’deki dini çalışmalardan bahsedilerek; dini hareketlerin siyasete olan etkisini açıklamak bağlamında Nakşibendilik ve Millî Görüş Hareketi irdelenmektedir. Millî Görüş Hareketi’nin faaliyetlerinden, söylemlerinden, ideolojilerinden bahsedilerek; çalışmamın da asıl konusunu oluşturan Milli Nizam Partisi’nin kuruluşu, ideolojisi ve faaliyetleri açıklanmaktadır. Bu çalışmayı Ramazan Akkır’ın *“Türkiye’de Din ile Siyaset İlişkisi Bağlamında Milli Nizam Partisi (2020)”* adlı çalışmasından ayıran fark ise konunun dini hareketler boyutuyla ele alınmasıdır. Partinin, dini hareketlerin siyaset üzerindeki etkisinin incelenmesine nasıl tesir ettiği ve bu bağlamda ne tür bir rol oynadığı açıklanmaktadır.

Bu çalışmanın temel yaklaşımı; idealist (yorumsamacı) sosyal bilim paradigmasıdır. Çalışmada din ve siyaset ilişkileri yönünden kim, ne, ne zaman, nerede ve nasıl soruları yardımıyla Milli Nizam Partisi’nin bazı belli nitelikleri ortaya koyulacağından araştırmanın amacı bakımından tanımlayıcı (descriptive) araştırma modeli benimsenmiştir. Çalışmada, ikincil veri kaynağı tercih edilmek ile birlikte bunun sebebi; ikincil verilerin büyük bir kısmının geçerlilik ve güvenilirliklerinin önceden tespit edilerek kabul görmüş olmasıdır. Bunun yanı sıra zaman ve emek kaybı da önlenmektedir. Elde edilen verilerin analizinde betimsel analiz yöntemine başvurulmuştur. Son olarak bu çalışma kişisel görüş, kanaat ve ön yargıların araştırmayı etkilememesine ve araştırma ve yazma etiği ilke ve kurallarına riayet edilmesine özel bir önem gösterilerek yürütülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Din, Politika, Nakşibendiyye Tarikatı, Millî Görüş Hareketi, Milli Nizam Partisi

ABSTRACT

In this study, "A Party Analysis on the Axis of Religion and Politics in Turkey: Milli Nizam Party", what is the role of the Milli Nizam Party in examining the impact of religious movements on politics? An answer to the question is also sought. In the process of modernization, the political regime, which did not see it favorable to grant the right to life to the religious sector in the political arena, had to change with the MNP; the concept of religion and religious-based expressions began to show their presence in the world of politics and the public. An Analysis of a Party in the Axis of Religion and Politics in Turkey: Milli Nizam Party, first of all, the phenomenon of religion is defined, the impact of religion on people and politics, religious studies in Turkey are mentioned, and Naqshbandism and the National Vision Movement are examined in the context of explaining the impact of religious movements on politics. The activities, discourses and ideologies of the National Vision Movement are mentioned and the establishment, ideology and activities of the National Nizam Party, which is the main subject of my study, are explained. The difference that distinguishes this study from Ramazan Akkır's study titled "National Order Party in the Context of the Relationship between Religion and Politics in Turkey (2020)" is that the subject is handled with the dimension of religious movements. It explains how the party influenced the examination of the impact of religious movements on politics and what kind of role it played in this context. The basic approach of this study is the idealist (interpretivist) social science paradigm. Since the study will reveal some specific characteristics of the National Order Party with the help of who, what, when, where and how questions in terms of religion and politics relations, a descriptive research model was adopted for the purpose of the research. Although secondary data sources are preferred in the study, the reason for this is that the validity and reliability of most of the secondary data have already been determined and accepted. Finally, this study has been conducted with special attention to preventing personal views, opinions and prejudices from affecting the research and to comply with the principles and rules of research and writing ethics.

Keywords: Religion, Politics, Naqshbandism, National Vision Movement, National Order Party

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi
AP	Adalet Partisi
C.C.	Celle Celaluhu
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
D-8	Developing Eight
D-60	Developing 60 Countries
D-160	Developing 160 Countries
D-866	Developing 866 Countries
DP	Demokrat Parti
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
Dr.	Doktor
FED	The Federal Reserve (The Central Bank of The United States)
G-7	Group Of Seven
HZ.	Hazreti
IGMG	Avrupa Millî Görüş
İmp.	İmparatorluk
İTÜ	İstanbul Teknik Üniversitesi
KM.	Kilometre
M. ES'AD COŞAN	Mahmud Es'ad Coşan
MG	Millî Görüş

MGH	Milli Görüş Hareketi
MNP	Milli Nizam Partisi
MSP	Milli Selamet Partisi
M. Z. KOTKU	Mehmet Zahit Kotku
Muhammet b.	Muhammet bin
N. ERBAKAN	Necmettin Erbakan
NATO	North Atlantic Treaty Organization
ö .	Ölümü
Prof.	Profesör
r . a .	Radiyallahu Anh
s.	Sayfa
s.a.v.	Sallallahu Aleyhi ve Sellem
Sn.	Sayın
SP	Saadet Partisi
ss.	Sayfa Sayısı
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
TOBB	Türkiye Odalar Birliği Başkanlığı
TR	Türkiye
vb .	Ve Benzeri
vs.	Vesaire
YTP	Yeni Türkiye Partisi
yy.	Yüzyıl

II	İki
XV	On Beş
XVI	On Altı
XIX	On Dokuz
XX	Yirmi
%	Yüzde

1. GİRİŞ

Din ve politika arasındaki bağlantı pek çok yönden irdelenip, tartışılabilecek bir hususdur. Çünkü gerek din gerekse yönetim erkini elde etmek, kendi bünyesinde barındırdığı topluluğu yönetmek ve idare etme gücünü elinde bulundurmak bağlamında politika kurumu, toplumsal hayatı tesiri altına alma yönünden oldukça mühim bir müessese özelliğindedir. Bilhassa Tanrısal dinlerin sonuncusu şeklinde uygun bulunan İslamiyet ile politika olguları arasında ne tür bir bağlantının kendini gösterdiği suali mühim bir sualdir. Zira İslamiyet yalnızca itikat ve ibadetle yani dine tapınma ile alakalı düzenlemeleri ihtiva eden bir din olmamakla birlikte; toplumsal ve sosyal hayatın tüm alanıyla ilgili kaideler de ekleyen bir din olarak karşımıza çıkmaktadır (Altın, 2019, s.1). Bu bağlamda din ve siyaset arasında herhangi bir bağ olmadığı iddiası gerçekçi bir yaklaşım değildir. Çünkü dinler ülkelerin sosyolojik bir parçasıdır ve siyasal meşruiyet aracı olarak kullanılmaktadır. İncelendiğinde siyaset ile din, din ile siyaset bir bağlamda ilgilidir ve tarihsel zaman diliminde bu böyle devam edegelmiştir. Tarih boyunca üzerinde en fazla konuşulup tartışılan hususlardan birisi Din–Devlet-Siyaset arasındaki ilişkinin varlığıdır (Aygen, 2019, s.516).

Gelişmekte olan devletlerde din, siyaseti etkileyerek iktidarın oluşmasına neden olurken diğer taraftan siyasetçiler, din olgusunu kullanarak bunu toplumsal yaşamın tüm alanına hâkim kılmaya çalışmaktadır. Yönetimlerinin meşruiyetini dinden aldıklarını ifade etmektedirler (Aygen, 2019, s.516). Çalışmanın ilk bölümünde tarihsel süreçte Din, Devlet ve Siyaset İlişkisi Türkiye üzerinden ele alınmaktadır. Dinin, siyaset ile ilişkisi, bireyler üzerindeki etkisi, devlet yönetimindeki etkinliği Türkiye bağlamında incelenerek aktarılmaktadır.

Türkiye'de İslam dini ile iktidar ya da İslamiyet ile politika ilişkisi arasındaki münakaşa oldukça eski bir zaman dilimine varmaktadır. Menşei, Tanzimat Devri'ne varan bu münakaşa, bilhassa 1950 yılından sonra varlığını hissedilir biçimde ortaya çıkarmıştır. Bu durumun arka planında, Cumhuriyet'in ilk dönemlerinden itibaren düzenin İslamiyet karşıtlığı bağlamında bazı dönemlerde inkişaf ettirdiği ayrımlı davranışlar bulunmaktadır. Yeni oluşturulması bağlamında henüz tanınmamış politik sistemin din olgusuna ve dindar halk kesimine karşı gerçekleştirdiği kısıtlayıcı tutum,

Türkiye'de din ve siyaset arasındaki bağın gidişatı üzerinde fazlasıyla tesirli olmuştur (Akkır, 2020, s.117).

'Yönetme sanatı' olarak tanımlanan politika, din ile yakın temas halinde bulunmuş; dini tesiri altına almış ya da din tarafından tesir altına alınmıştır. Tek Parti devrinde Cumhuriyet Halk Partisi tarafından tatbik edilen kısıtlayıcı siyaset; din olgusunu, dindar kesimi veya dine bağlı halk topluluklarını münakaşaların merkezine çekmiş ve bu toplulukların tahakküm altında bulundurulması gereken sosyal oyuncular şeklinde idrak edilmesine sebebiyet vermiştir. Politika arenası, bu yol doğrultusunda biçimlenmiştir. Sağcı ve solcu politikanın laisizme verdiği değişik manalar da bu münakaşaların merkezinde şekillenmiş ve şekillenen iki politik düşünce din kavramı ve politika arasındaki bağlantı hususunda ayrımlı bir bakış açısı meydana çıkarmıştır. Sağcı politika, laisizmi din ve vicdan özgürlüğünün güvencesi şeklinde görürken, solcu politika din olgusu ile siyaset kavramının birbirinden ayrılması gerektiğini hatta bunun yanı sıra din olgusunun, laisizm olgusu üzerinden denetlenmesinin ve himayede tutulmasının gerekliliğini müdafaa etmiştir. Bu değerlendirme şekli, günümüze kadar münakaşa edilen sağ ile sol siyasetin fay hatlarından birisini meydana getirmiştir (Akkır, 2020, ss. 117-118).

Türkiye'de din kavramı ile politika arasındaki bağlantının bir başka özelliği de ayrımlı din değerlendirmeleri konusunda yetkin olan dini grupların politika üzerindeki tesiridir. Totaliter bir din olarak İslam, sadece teolojik bir itikat veya tapınma şekli değil, bunun yanı sıra politik, iktisadi ve toplumsal tutuma yön veren bir yaşam biçimidir. Din olgusu; politik topluluğun açıklanmasında, politik yasallığın inşa edilmesinde, siyasal ideolojilerin kurulmasında ve politikaya dair değer ve biçemlerin şekillenmesinde fazlasıyla etkin roller yüklenmektedir. Çok partili dönem sürecinde dinsel halk kitlesi veya dinsel duyarlılığı içinde barındıran aktrisler, siyasi arenada varlığını göstermeye ve bu husus neticesinde dinsel hassasiyeti bünyesinde barındıran siyasi partiler oluşturulmaya başlanmıştır. ''*Muhafazakâr Parti, Millet Partisi, İslam Demokrasi Partisi''* gibi partiler, bu partilerden yalnızca birkaç tanesidir. Söz konusu partilerin esas nitelikleri, dini esas almaları ve ulusal amaç ile oluşturulmaları ve parti gündemlerinde din içerikli isteklere değinmeleridir. 1960 yılından sonra, bilhassa şehirleşme ya da insanların bulundukları yerlerden göç etmeleri gibi değişik etkenlerin tesiriyle din olgusuna bağlı halk kitlelerinin, tarikatların, toplulukların veya dini esas

alan vakıfların; politik, sosyal ve iktisadi arenadaki görünürlüğü ve tesiri artış göstermeye başlamıştır (Yılmaz, 2016, s. 1172).

Türkiye'de dini grupların oldukça mühim bir kendine özgü özelliği, politik katılımı temin etmiş olmaları ve yüzyıllık kurumların gelişme kaydedemediği bir arenada kopukluğu gidermek maksadıyla köprü işlevini yüklenmeleridir (Macit, 2007, s. 96). Bu durumda politika üzerinde tesiri olan dini oluşumlardan birisi, tarihsel zaman diliminde siyasetle yakın münasebeti bulunan, siyasi alaka ve taahhütleri fazlasıyla güçlü ve tüm bu süreçte politik arenada faaliyet içerisinde olan Nakşibendiyye Tarikatı'dır. İslam dünyasında politik ve toplumsal arenada Nakşibendiliğin etkin olmasının nedeni; Nakşibendilerin İslamiyet dönemindeki etkili sosyal ve siyasi vazifesi, din içerikli bilimlerin etkinlik kazanması ile ilgisi, din olgusunun şer'i kapsamına bağlılık vurgusu ve dindar devletin temel taşı niteliğinde Şeriatın üstün olduğunu kabul görmeleridir (Akkır, 2020, s.118).

Nakşibendiler, yalnızca geçmişte değil günümüzde de politika ile ilgilidir. Fakat bu ilişkinin durumu, ilerleyen süreçte bir nebze de olsa tadile maruz kalmıştır. Ancak Nakşibendiyye kitlesi, sosyal mobilizasyonu sağlama kabiliyetini bünyesinde taşımaktadır. Şerif Mardin'in bakış açısından, ''*Protestanlık kavramı her nasılsa kapitalizmin itici gücü durumunda görünmekte ise Nakşibendilik de o kadar Müslümanların toplumsal mobilizasyonunu sağlayan itici güç konumundadır*'' (Mardin, 1991, s. 74).

Nakşilerin politik kazanımlarının ve başarılarının arkasında dört sebep varlığını göstermektedir. Nakşibendilerin, tarihsel zaman diliminde Müslümanların yararına gördüğü hususlarda politik gücün yanında yer alması ve imkanları Müslümanların faydasına değerlendirmiş olması, türediği Orta Asya coğrafyasından itibaren mevcudiyetini muhafaza etmek maksadıyla gizliliği önemsemesi, 19. Yüzyıldan bu yana bilhassa Nakşiliğin Halidiyye uzantısının özerklik kazanmış ve liderin icazeti alınmadan teşkilatlanma kabiliyetini elde etmiş bulunması ve 16. yüzyıl itibariyle Nakşibendiyye cemaatinin, toplulukları faaliyete geçirme metotları üzerine ağırlık veren ideolojik araçlar geliştirmeleri politik arenada başarılı olmasına ve güç kazanmasına olanak sağlamıştır. Tüm bu etkenler, Cumhuriyet Türkiye'sinde Nakşibendilerin politik açıdan başarılı ve etkin olmasının yolunu açmıştır (Mardin, 1991, ss.88-90). Nakşilik, bunun yanı sıra Milli Nizam Partisi'nin meydana

gelmesinde yönlendirici bir görev üstlenmiştir. Milli Nizam'ın var olmasına öncü olmuş ve yaşamı süresince partinin manevi yönden yol göstereni, rehberi pozisyonunda yer almış olan topluluğun etkileyici önderi Mehmet Zahit Kotku, amaç olarak da Türk halkının manevi ve sosyal açıdan yönlendirilmesinin üzerinde durmuştur (Yavuz, 2005, ss. 190-191).

1968-1971 yılları arasında Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) vazifesini icra eden Lütfi Doğan, Kotku'nun partiye yardımlarını şu şekilde açıklamaktadır:

> *"Bu partinin düşünce atası, Mehmet Zahit Kotku idi. Müslüman halkın tıpkı evlerindeki gibi bir huzur ve güveni hissedecekleri partiye sahip olmak gayesini taşıyordu. Esasında bizler, başka merkez-sağcı partilerin bizi kullanmalarından usanmıştık. Bu partiyle Zahit Efendi nedeniyle alakadar olmaya başladım. Zahit efendinin beş kişiyi davet edip, bizlere şu sözleri sarf ettiği o akşamı anımsıyorum: 'Hepiniz bu halkın çıkarlarını gözetme ve bu ülkeyi ilerilere taşıma davasına kendinizi nezretmiş insanlarsınız. Bu yara almış halkın hüviyet ve şahsiyeti İslam'dır. Sizin temel mirasınız İslam'dır ve İslamiyet'i kabul eden insanlar olarak sizler bu yarayı Türk ve Müslüman milletimizin arzularını dinleyerek ıslah edebilirsiniz. Milletin arzusu, İslam'ın adalet hissiyatı ve kendi Osmanlı-Müslüman hüviyetlerinin tekrar elde edilmesidir'' (Yavuz, 2005, s. 279).*

Bu bağlamda Nakşilik, tarihsel zaman diliminde siyasetle yakın ilişkiler içinde bulunmuş bir tarikat olma özelliğine sahiptir. İncelendiğinde siyasete doğrudan müdahalede bulunmadıkları, yönetim erkini hayırlı, iyi işlere yönlendirmeye çalıştıkları ve hataya sebep olduklarında yöneticileri uyardıkları görülmektedir. Genel itibariyle devlet yöneticileri de Nakşibendi tarikatına pozitif bakmıştır. Fakat karşılıklı ilişkilerde zaman zaman inişler- çıkışlar yaşandığı da bir gerçektir. Cumhuriyet devrinde idareci elit kesimin siyasetin din olgusundan daha öncelikli olduğu hakkındaki düşünceleri ve buna yönelik yaptırımları, cemaatleri yasaklı bir vaziyet içerisinde bırakmıştır. Türkiye Cumhuriyeti devletinin politikada çok partili yaşama adım atması sonucu kısmen bir serbestî platformu oluşmuş ve bunun sayesinde tarikatlar toplumsal yaşam üzerinde aktif rol almaya başlamışlardır (İnce, s.143).

Türkiye Devleti'nde Cumhuriyet'in ilanından sonra varlığını ortaya sererek görünürlüğünü idame ettiren Nakşi- Halidi kanattan biri olan İskenderpaşa topluluğu, bu zaman diliminde öne çıkan dinsel tarikatlardan biridir. Etkileyici dini önder Mehmet Zahit Kotku'nun özendirmeleri, Türkiye'nin toplumsal ve politik yönden gelişmesiyle bir araya geldiğinde, bu dinî oluşumlu yapı içerisinden politik özellikli

hareket meydana gelmiştir. Bu doğrultuda öncelikle Millî Görüş Hareketi, dinsel özellikli bir topluluk içerisinde kendini göstermiş ve ilerlemesini devam ettirmiştir. Millî Görüş Hareketi'nin var olması o devirdeki milli ve ülkeler arası ilerlemeler ile ve son olarak Türkiye'nin tarihi-sosyal yapısı ve özellikleriyle de bağlantılı bir vaziyettir (İnce, s.143).

Çalışmanın ikinci bölümünde Nakşiliğin temel özellikleri ele alınmakta, Nakşilik ve siyaset arasındaki ilişki ve Nakşibendiyye Tarikatı ve politika arasındaki bağlantı yönünden Türkiye'de dini topluluklar ve Mili Görüş Hareketi hakkında bilgi verilmektedir. Cumhuriyet döneminde, dışlayıcı laiklik zihniyetinin hâkim olmasıyla beraber politik arenadan çekilen İslamcılık fikri, çok partili yaşama geçilmesiyle beraber tekrar depreşse de 1969 yılından MNP'nin kuruluşuna kadar ekseriyetle bilimsel ilişki alanı olarak kalmıştır. Tek parti döneminin dışlayıcı laiklik anlayışı, İslamcılık fikrinin politik yaşamdan bu denli uzak kalmasının esas nedeni olarak kabul edilebilir (Kıvrak, 2020, s.135).

Çok partili politik yaşama geçilmesiyle, İslami söylem Demokrat Parti ve Adalet Partisi kuruluşunda bir öğe olarak politik arenada kendini göstermeye başlamıştır. Bu husus, 1960 yılından sonra Milli Nizam Partisi'nin kurulmasına imkân veren fikri zemini meydana getirmiştir (Eser, 2013, s.203).

Milli Görüş Hareketi, Türk Siyasal Yaşamı içerisinde son 50 yılda toplumsal, politik, düşünsel ve uluslararası siyaset yönünden değişiklikler oluşturmuş bir politik akımdır. 1969 yılında Bağımsızlık Hareketiyle ilk adımı atmış ve ardından Milli Görüş adını alarak mücadelesini vermeye devam etmiştir (Engin, 2019, s.4) ''*MGH, Necmettin Erbakan'ın Müstakiller Hareketi sonrasında 1970 yılında kurdukları MNP ile başlayıp günümüze kadar Türk politik yaşamı içerisinde güç savaşı veren ana akım İslamcı hareketin önderidir.*'' Millî Görüş partileri, felsefi, birey temeli, teşkilat ve siyaset bakımından devamlılık içermekle birlikte, birbirinden bağımsız, çağın politik koşullarına ve siyasi fikirlerine paralel şekilde değişiklikler kapsayan siyasi katılımcılardır (Baykal, 2017, s.788). Türk siyasetine 1970'li yıllarda giren bu parti, demokrasi değerlerinden -darbeler ve değişik duruşma kararları ile- ilerlerken sık sık kapatılarak parti adı değişikliği yapmak mecburiyetinde kalmıştır. Milli Nizam Partisi ile birlikte politik arenaya adım atan ve MG'nin müessisi olan Necmettin Erbakan,

akımın ideolojisinin tespit edilmesinin yanı sıra, en başından itibaren sonuna kadar da idarede faal görev üstlenmiştir (Yarıcı, 2017, s.2).

Çalışmanın üçüncü bölümünde; Millî Görüş Kavramı ile MHG'nin tarihsel sürecine de değinilmektedir. Milli Görüş kavramının tanımlaması yapılmakta ve temel esasları ile karakteristik özellikleri açıklanmaktadır. 26 Ocak 1970 yılında Necmettin Erbakan ve 18 arkadaşı tarafından ‘‘Milli Nizam’’ adında bir parti kurulmuştur. Parti: Modern Türkiye'de oluşturulmuş, dini söylemleri esas alan ilk İslamcı parti olması nedeniyle ve Türk politik yaşamında uzun dönemler oldukça mühim bir yere sahip olan Millî Görüş Hareketi'nin varoluşunda temel oluşturması bağlamında önem arz etmektedir. Bunun yanı sıra partinin, o güne kadar merkez-sağ partilere oy veren ve İslamiyet'i esas alan halk kitlesine merkez-sağdan ayrılarak kendi dünya görüşleri ile tutarlı bir siyasal topluluğa katılma şuuru edinmesine imkân verdiği ifade edilebilir. Bu yönüyle de Türkiye'deki İslami hareketler içerisinde Mühim bir konuma sahip olduğu söylenebilir (Kıvrak,2020, s.137).

Çalışmanın son bölümünü oluşturan dördüncü bölümde ise; tezin temel konusunu meydana getiren Milli Nizam Partisi'nin kuruluşu, genel özellikleri, ideolojik dayanakları ve politik söylemleri ile din ve laiklik anlayışı incelenmekte ve açıklanmaktadır.

2. BÖLÜM: TÜRKİYE'DE DİN – SİYASET İLİŞKİSİ

2.1.Türkiye'de Din ve Politika İlişkiselliği Genel Çerçeve

Din kavramı ve politika arasında herhangi bir bağlantı olmadığı iddiası gerçekçi bir yaklaşım değildir. Çünkü dinler ülkelerin sosyolojik bir parçasıdır ve siyasal meşruiyet aracı olarak kullanılmaktadır. İncelendiğinde siyaset ile din, din ile siyaset bir bağlamda ilgilidir ve tarihsel zaman diliminde bu böyle devam edegelmiştir. Tarih boyunca üzerinde en fazla konuşulup tartışılan hususlardan birisi Din–Devlet-Siyaset arasındaki ilişkinin varlığıdır. Gelişmekte olan devletlerde din, siyaseti etkileyerek iktidarın oluşmasına neden olurken diğer taraftan siyasetçiler, din olgusunu kullanarak bunu toplumsal yaşamın tüm alanına hâkim kılmaya çalışmaktadır. Yönetimlerinin meşruiyetini dinden aldıklarını ifade etmektedirler. Bunun yanı sıra günümüzde küresel ve emperyalist güçler, çeşitli devletleri ve toplumları kontrol edebilmek amacıyla din olgusunu kullanarak ve meşru yönetimlere karşı din ve mezhep savaşı çıkararak yönetimleri zor bir durum içinde bırakmaktadırlar (Aygen, 2019, s.516).

Çalışmanın bu bölümünde tarihsel süreçte Din, Devlet ve Siyaset İlişkisi Türkiye üzerinden ele alınmaktadır. Dinin, siyaset ile ilişkisi, bireyler üzerindeki etkisi, devlet yönetimindeki etkinliği Türkiye bağlamında incelenerek aktarılmaktadır.

2.2.Tarihsel Süreçte Türkiye'de Din ve Siyaset İlişkisi

Din ile siyaset arasındaki ilişkinin varlığı, insanlık tarihinin başlangıcından itibaren kendini göstermektedir ve var olduğu zaman dilimi süresince de lazım geldiğinde din politikanın üzerinde esaslı tadillere sebebiyet vermiş, lazım geldiğinde de politika din olgusunun üzerinde tadil ve dönüşümlere sebep olmuştur. Din faktörü ve politika karamı arasındaki ilişki beşeriyeti ferdî, sınıfsal ve içtimai olarak yakinen ilgilendirmekle birlikte yaşamları üzerinde de derin etkileri olmuştur. Siyasi İslam, İslamiyet'in yoğun tarihî birikimlerinden elde edilen zemin üzerinde, içinde bulunulan devrin siyasi, toplumsal problemleri ve olayları doğrultusunda kendini göstermiştir (Türk, 2015, s.99).

Politika bilginleri yönünden siyaset ya diğer adıyla politika kelimesi; "insanları yönetme sanatı" şeklinde tanımlanmaktadır. Bir kimsenin hükümranlığını kabul ettirmesi ve kamuoyu açısından bu duruma geçerlilik kazandırması, politikan kavramının ana konusudur. Din olgusu ve politika kavramları arasındaki bağın nasıl

meydana geldiği de bu hususta kendini göstermektedir. Çünkü bir siyasetçinin meşruiyetini kabul ettirmek amacıyla sıklıkla kullandığı argüman dindir.

> *''Din olgusunun kelime itibariyle anlamları; eziyet, edim, İslamiyet, İslam hukuku, gelenek-görenek, durum, politika, adisyon, kahr, üstünlük gösterme, malik olma, boyun eğmek, vera, züht, ihtimam, karar, kaza, iyilik, bir şeyi adet eyleme, hükümdar, ülke, birisini hoşlanmadığı şeye sevk etme hak din, bilginleri sevmedir.''*

Bunun dışında din kavramı; "insanların bir veya birçok tanrıya inanması ve bağlanması sonucu kurdukları düşünme ve davranma düzeni'' olarak da ifade edilmektedir (Aygen, 2019, s.519).

Din, bireysel hayatın düzenlenmesi ile ilgili olmakla birlikte; siyasette toplumsal hayatın düzeni ön plana çıkmaktadır. Siyaset, sadece insanların toplum hayatı içindeki birbirleriyle olan ilişkilerini düzenlemektedir. Din ise insanın iç dünyasına yönelmektedir. Yani, bireyi doğru ve güzel bir şekilde eğitmeyi amaçlamaktadır. Bu aşamadan sonra zaten birey toplumsal hayatını kendisi oluşturacak şekilde gelişme göstermektedir. Özetle: Dinin koyucusu Allah, ontik anlamdaki otoriteyi; insan da siyasal otoriteyi temsil etmektedir (Aygen, 2019, s.520).

Toplumların yapı ve kurumlarında din ve siyaset arasındaki bağlantının varlığının bir göstergesi olarak, siyaset- devlet ya da din adını taşıyan kurum ve kavramların bulunduğu ifade edilmektedir. Meşruiyet aracı olarak dinin rolünün; yönetme ve gücü elinde bulundurma konusunda ise siyasetin rolünün, iki kurum arasındaki ilişkinin varlığını ortaya koyduğu vurgulanmaktadır (Akan, 2017, s.5).

Dini çevrelerin, bu dünyada daha rahat hareket alanı sağlamak ve güçten bir pay elde edebilmek amacıyla siyasete; siyasetin ise en çok ihtiyaç duyduğu meşruiyeti (geçerlilik, yasallık) elde edebilmek gayesiyle dine yöneldiği söylenebilir (Akan, 2017, ss.5-6).

Din ve siyaset zamanla birbirlerinden ayrışarak farklı kurumlar haline dönüşmüş olsalar da başlangıçta ikisi birlikte toplumsal düzeni sağlamışlardır. Özellikle laiklik düşüncesinin benimsenmeye başlanması ile birlikte, geleneksel toplum ve modern toplum kavramları da ortaya çıkmıştır. Laiklik fikri ile birlikte, din olgusunun hem devletin hem de sosyal hayatın dışında tutulması gerektiğine dair yaklaşım ve uygulamalar hiçbir yerde tam olarak gerçekleştirilememiştir (Aydın, 2000, ss.174-177).

Modern toplumda din ve siyaset arasındaki ilişkiye değinmeden önce, modern toplumun karşısında yer alan geleneksel toplumu açıklamak ve bu toplumda din ve siyaset arasındaki bağın nasıl meydana geldiğini incelemekte fayda bulunmaktadır. Fakat araştırmalara göre modern toplumla ilgili oldukça fazla tanımlama olmasına rağmen, geleneksel toplumla ilgili kapsamlı bir bilgi bulmak oldukça zor görünmektedir. Konuyla alakalı çalışmalar incelendiğinde genel olarak, ‘‘modern toplum tipinin ne olduğuna açıklık getirilirken, geleneksel toplum ise bir tür ‘‘modern olmayan toplum’’ olarak tanımlanmıştır (Köker, 2000, ss.39-40). Bu şekilde ele alındığında örneğin Raymond Aron sanayi toplumunu detaylı bir biçimde açıkladıktan sonra bu toplumun karşıtı olarak iptidai toplum şekline değinmiştir. İptidai toplumda sanayi toplumu için gerekmekte olan ekonomik hesabın yapılmasının gerekli olmadığına, bu toplumlarda gereksinimlerin geniş bir biçimde dini inançlar ve gelenekler aracılığıyla belirlendiğine, ekonomik faaliyetlerin kapsamının da dini inançlar ile belirlendiğine, ekonomik faaliyetlerin bir bütünlük içinde olduğuna ve bu sebeple temel gereksinimlerin karşılanmasının iktisadi bir faaliyet olarak görüldüğüne açıklık getirmiştir (Aron, 1978, s. 81).

Berger ise, modern öncesi toplumun günümüzdeki toplum gibi ayrışmadığını ileri sürmektedir. Dinin, bu toplumun kurumsal düzeni içinde gömülü (gizli) bir vaziyette olduğunu ileri sürmektedir. İnsanların işlev ve faaliyetleri dinsel sembol ya da dinsel uygulamalar tesiri altında şekillenmekteydi. Toplumsal konularla dini içerikli konular birbirinden ayrı değildi. Sonuç olarak bu toplumlardaki sosyal kurumların meydana gelmesinde din en belirleyici olguydu. Bu toplumda günlük hayatın büyük bir bölümü din olgusunu temel alan inançlar çerçevesinde şekilleniyordu. Din aynı zamanda siyasetin de odak noktasındaydı. Din ve siyaset arasında sıkı bir ilişki vardı. Toplumu yönetenler meşruiyetlerini din aracılığıyla sağlıyordu, din ve siyaset birlikteydi (Altın, 2019, s.18).

Orta Çağ ve Rönesans döneminden sonra, bilimsel, siyasal, kültürel, teknik ve endüstri gibi alanlardaki büyük değişimlerden dolayı ortaya çıkan modernite kavramı ve bu koşullara göre ortaya çıkan topluma ise modern toplum denilmektedir. Bu açıklama bağlamında modern toplum ile geleneksel toplum arasında da temel bir ayrım söz konusudur. Modern toplumu inceleyen Giddens’e göre modernlik sonucu ortaya çıkan yaşam biçimleri insanları geleneksel- toplumsal düzenlerinden tamamen koparmış ve modern toplumsal kurumlar ortaya çıkmasına neden olmuştur. Köker (2000)’in

incelemeleri sonucunda yapmış olduğu açıklamalara göre ise, modern toplum, insanın çevresi üzerinde egemenlik kurduğu, eşit bireyler olarak yaşamlarını idame ettirebilecekleri bir iktisadi ve siyasal ilişkiler sisteminin bulunduğu, bireylerin kendi emek gücü üzerinde özgürce tasarrufta bulunabildiği, çoğulculuk, katılım ve otoritenin rasyonelleşmesi gibi ögelerin yer aldığı bir toplum düzenidir (Altın, 2019, ss.18-19).

Modern toplumda, dinin yeri ve konumunda da bir değişme gözlemlenmiştir. Geleneksel toplumdaki her kuruma etki eden ve günlük yaşamı belirli ölçüde belirleyen din faktörünün rolünde bir azalma meydana gelmiştir. Din olgusu başat olma konumunu kaybederek, toplumun manevi ihtiyaçlarının sınırlı bölümünü karşılayan bir duruma itilmiştir. Dolayısıyla böyle bir toplumda din ve siyaset arasındaki ilişkinin boyutu da değişmiştir. Fakat modern toplumun kendini göstermesi esas olarak Batı'da ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı modern toplum kavramı denilince akla ilk olarak Batı toplumları gelmektedir (Altın, 2019, s.19).

Bu açıdan Batı toplumları ele alındığında Barbier, (1999), geçen zaman diliminde din ve siyaset arasındaki ilişkiye dair dört temel yaklaşım ortaya sunmaktadır. Birinci yaklaşım Luther, Calvin, Bodin, Bossuet ve de Maistre gibi kişiler tarafından savunulan, daha çok Orta Çağ Hristiyanlığının etkisinde gelişerek siyasetin dine tabi olmasını benimseyen ve ileri süren yaklaşımdır. İkinci yaklaşım Machiavel, Hobbes, Spinoza, Montesquieu ve Rousseau gibi düşünürler tarafından savunulmuş ve siyasetin öncelikli olduğunu, bundan dolayı dinin siyasete tabi olması gerektiğini ileri süren yaklaşımdır. Üçüncüsü Locke, Constant, Lamennais ve Tocqueville tarafından benimsenen, din olgusu ve siyaset kavramının birbirinden ayrı ve bağımsız olması gerektiğini savunan ve ileri süren liberal yaklaşımdır. Dördüncü yaklaşım ise Saint-Simon, Comte, Proudhon, Marx, Engels ve Gramsci gibi kişiler tarafından savunulan, daha çok dinlere karşı olan ve modern toplumda dine yer olmadığını savunarak ileri süren eleştirel yaklaşımdır. Fakat modern toplumlar incelendiğinde bu yaklaşımlardan herhangi birinin tam olarak benimsendiğini ya da tam olarak başarılı bir şekilde uygulandığını söylemek oldukça güç görünmektedir. Çünkü modern toplumlarda din ve siyaset arasında kendini gösteren ilişkinin boyutu hep tartışma konusu olmuş ve farklı toplumlarda farklı şekillerde karşımıza çıkmıştır (Altın, 2019, s.19).

Aslında modern toplumun bir yönüyle de Batıda kiliseye karşı verilen bir mücadelenin sonucu olarak kendini gösterdiğini, bu sebeple modern devletin kilisenin otoritesini yıkarak ulus üzerindeki en üst otorite olmaya çalıştığını ileri sürmek mümkün

gözükmektedir. Avrupa'da, geçen uzun bir zaman diliminde devletin kilisenin otoritesi altında olması ve devletin meşruiyetinin kiliseye bağlı bulunması, bunun yanı sıra yine ortaya çıkan modern devletlerin dinsel cemaatlere mensubiyet üzerine kurulu birey kimliği yerine, bir ulusa ait olma kimliğini benimseyerek, dinsel aidiyeti arka planda bırakması, din ve devlet arasında yeni sorun ve sıkıntıların meydana gelmesine sebebiyet vermiştir (Çaha, 2008, ss.26-30).

Modern toplumlarda din ve devlet arasında bazı problemlerin varlığıyla birlikte, din ve siyaset arasında kurulmaya çalışılan bağlantının boyutu her toplumda aynı olmamış, bazı toplumlarda din faktörüne karşı daha liberal tutumlar kendini gösterirken, bazı modern toplumlarda devletler din olgusuna karşı eleştirel yaklaşım sergilemişlerdir. Her şeye rağmen modern toplumda din ve siyaset arasındaki ilişkide meydana gelen değişmeye ve yaşanan problemlere rağmen, din ve siyaset arasındaki bağın ortadan kalktığını ileri sürmek mümkün değildir. Bu ilişki değişik şekillerde ve değişik derecelerde de olsa varlığını devam ettirmiştir. (Altın, 2019, s.20).

Modern Batı toplumlarında din ve siyaset ilişkisinin durumu böyle iken, Hristiyanlık yerine İslam dinini benimsemiş olan, fakat modernleşmeyi de amaç edinen Müslüman bir toplumda din ve siyaset arasındaki ilişkinin nasıl olduğunun da ele alınmasında fayda vardır. İlk olarak İslam dini ile siyaset arasında nasıl bir ilişki olduğu ve günümüz şartlarında bu ilişkinin yaşama nasıl adapte olacağı konusunda ortak bir fikir birliği yoktur. Bu sebepten dolayı İslam dini ile siyaset arasındaki meydana gelen bağlantı konusunda çeşitli görüş ve uygulamalar bulunmaktadır. Bu görüşler arasında iki temel görüşün daha kabul gördüğü söylenebilir. Bu konudaki ilk yaklaşıma göre din ve siyaset birbirinden ayrılamaz bir bütündür. Allah her alanda mutlak hakimiyet sahibidir ve kanun koymak yine Allah'a aittir. Siyaset ve yönetimin ilahi kaynaklara dayanması gerekmektedir. İnsanlar Allah'ın koymuş olduğu kanunlardan bağımsız olarak yeni kanunlar ortaya koyamaz. İnsanların görevi ilahi iradenin hakimiyetini kurmaktır. Bu sebeple Müslümanların görevi İslami bir yönetim kurmaktır (Altın, 2019, ss.20-21). Bu yaklaşım temelinde İslam ile modernizmin birbiriyle uyuşmadığını, bu sebeple de İslam'ın modern Batı karşısında direnebilmesi için özüne dönmesi ve kendine özgü yönetim mekanizmalarını kurması gerektiğini ileri süren bir anlayıştır (Rahman, 2014, s.305).

İkinci yaklaşım ise modernist olarak adlandırılabilecek bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım İslam dünyasının Batı dünyası karşısında direnebilmesi açısından ve varlığını

sürdürebilmesi bakımından Müslüman düşünürler tarafından ileri sürülmüştür. Bu yaklaşımın etkileri günümüzde de varlığını göstermektedir. Modernist yaklaşımın Cemaleddin Afgani ile başladığı, Muhammed Abduh, Muhammed İkbal ve onları takip eden düşünürler tarafından geliştirildiği kabul görmektedir. Modernistlerin fikirleri arasında bazı anlaşmazlık ve ayrılıklar olsa da temelde modernizm karşısında dinin yeniden yorumlanması gerektiğini, akıl ile ilim arasında bir uzlaşmanın var olduğunu savunmaktadırlar. Bu yaklaşımın temsilcileri İslam dini ile akıl arasında bir uyumun olduğunu, bu sebeple Müslümanların modernizmin bazı fikirlerini ve araçlarını kabul edebileceklerini, İslam dininin bu anlamda bir engel teşkil etmediğini ifade etmişlerdir (Rahman, 2014, ss.296-303).

Modernist yaklaşım diğerine göre daha fazla önem arz etmektedir çünkü yönünü Batıya çeviren, modernleşmeye çalışan ve genel anlamda Müslüman bir toplum olan Türkiye'de, İslam'a dair modernist düşüncelerin daha fazla ilgi görmesi beklenen bir durum olmalıdır. Özellikle Muhammed Abduh' un, İslam ile ilgili beyan ettiği fikirleri, içten yapılan bir eleştiridir. Bu içten eleştiri Türkiye'deki modernleşme sürecinde önemli bir faktör olmuştur. Abduh'un da etkisiyle içten yapılan eleştiriler, dıştan gelen eleştirilerle birleşerek Türkiye'de 'karışım kimliklerin' oluşmasına sebebiyet vermiştir. Batılı unsurlarla beraber İslami unsurları aynı bünyede birleştirme anlamına gelen ''karışım kimlikler'' kavramı Türkiye'deki İslamcıların bir kısmını anlamak açısından önem arz etmektedir. Çünkü yukarıda da açıklandığı üzere Türkiye'de siyasi bağlamda etkili olan İslamcı hareket diğer bazı ülkelerde olduğu gibi modernleşme sürecinin bir sonucu olarak kendini göstermiş ve bir yerde modernleşme sürecinin tesiri altında şekillenmiştir. Bunun yanı sıra demokrasinin kurallarını kabul ederek siyasi partiler kurmuş ve seçimler aracılığıyla iktidar olmanın yöntemlerini aramıştır. Bundan dolayı Türkiye siyaseti din üzerinden ele alınıp değerlendirildiğinde, yaygın kabul edilen görüşün aksine, uzun bir süre asıl mücadele, modernleşme yanlıları ile modernleşme karşıtı İslamcılar arasında olmamıştır. Aksine bu mücadele modernleşmeyi dinin toplumsal hayattaki yerini azaltmak, siyasetin dışına çıkarılmasını sağlamak ve seküler bir toplum oluşturma olarak anlayanlar ile aslında modernleşmeye karşı olmayan İslamcılar arasında geçtiğini söylemek daha doğrudur. Modernleşmeye karşı olmayan bu İslamcıların din devleti kurma gibi bir amacı olduğunu söylemek de oldukça zor görünmektedir. Bunların, daha çok dinin toplum yaşamındaki yerinin önemli olduğunu savunan, belli konularda dinden destek alarak

siyaset yapmaya çalışan, siyasi parti ve seçim gibi modern araçlarla iktidara gelmeye çalışan kişiler oldukları ifade edilebilir (Altın, 2019, ss. 21-22).

19. yüzyılda Batı toplumları ile İslam toplumları arasındaki ilişkinin gelişmesi ve İslam toplumlarının savaşta mağlup olmalarıyla Batı'nın gücü altında ezildiklerini fark etmeleri, öncelikle 'devleti kurtarma' düşüncesini ortaya çıkarmış ve bu düşüncenin ortaya çıkmasından itibaren dönemin siyasal koşulları değişim ve dönüşüm üzerinde etkili olmuştur. Osmanlı devletinin son döneminde varlığını gösteren bu akım öncelikle imparatorluğun uzak bölgelerinde ortaya çıkmıştır. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu tarafından da devleti ayakta tutacak bir siyasi mekanizma olarak kullanıldığı söylenebilir. Cumhuriyetin kurulması ile beraber rejimi oluşturan kadroların laik uygulamaları ve sert yaptırımları nedeniyle sistem içerisinde kendisine yer edinememiş ve tek partili dönemin sonuna kadar yer altına çekilerek cemaatler ve tarikatlar nezdinde, merkezden uzak bölgelerde varlığını hissettirmiştir. Çok partili siyasi dönemin sağlamış olduğu rahat ortamda ilk siyasal İslamcı parti denemeleri yapılsa da kurumsallaşmaya yönelik ilk siyasi parti için 1970 yılının beklendiği ifade edilebilir. Bundan sonraki zaman diliminde Türk siyasi hayatı içerisinde, siyasal İslam'ı temsil eden ana akım Millî Görüş çatısı altında bir araya gelmiş ve örgütlenme faaliyetlerinin ilk adımlarını bu çatı altında atarak yaymaya başlamıştır (Türk, 2015, s.99).

2.3. Türkiye'de Din ve Devlet İlişkilerini Belirleyen Faktörler

Din ve devlet ilişkileri, aralarındaki bağlantı yönünden ve fonksiyonel açıdan incelendiğinde, dinin, siyasal hareketlerin, kurum olarak devlet yapısı ve devletin faaliyetleri üzerinde meşrulaştırma işlevi olduğu ve bu durumun da zaman içerisinde dinin istismarına neden olabileceği ifade edilmektedir (Okumuş, 2003, s.111).

Amaçlarına erişmek isteyen siyasi hareketlerin, dinin asıl kaynaklarından yararlanma yoluna gittikleri görülmektedir. Din faktörünün toplum üzerindeki etkinliğinin önemini fark eden devlet yöneticileri, bulundukları konumu güçlendirmek amacıyla dini kullanmaktadırlar. Yöneticiler, yaptıkları faaliyetleri yasal olarak göstermek maksadıyla dini söylemler oluşturmakta ve halkı da bu söylemlerle etkilemeyi amaçlamaktadırlar. Din ve devlet arasındaki oluşturulan bağlantı incelendiğinde ilişkinin, karmaşık bir yapıya sahip olduğu ifade edilebilir. Bunun yanı sıra devletin işleyişi konusunda etkili olan ve devletin tüzel bir varlık olarak ortaya çıkmasına sebep

olan birtakım faktörler olduğu belirtilmektedir. Devlet bu bakımdan, bir bütün yapı içinde olmasından ziyade farklı unsurlardan ve kurumlardan oluşan bir aygıt niteliğindedir (Akan, 2017, s.6).

İnsanoğlunun meydana getirmiş olduğu sosyal bir yapı olarak karşımıza çıkan devlet kavramı ile birlikte, bireylerin önemli gereksinimlerinden birisini karşımıza çıkaran inanma ihtiyacı çerçevesinde bazı kurumların oluştuğu bilinmektedir. Bilhassa ülkelerin çağdaşlaşma devri ile birlikte ilerleme kaydeden yeni politik düşünceler bağlamında din, toplum ve devlet arasındaki bağ daha farklı bir niteliğe bürünmüştür. Bu duruma yönelik irdelendiğinde, dini esas alan yapıların bir toplumun kültürel hafızası bağlamında oldukça mühim bir yeri olduğu ifade edilebilir. Tarih boyunca insanoğlu, her daim bir varlığa inanma iç güdüsü ile hareket ederek bazı arayışlar içerisine girmiş ve farklı kutsal değerler elde etmiştir. Hükümetlerin oluşması ile birlikte, insani bir gereksinim olan bir varlığa inanma eylemi bağlamında ise bazı müesseseler kendini göstermiştir. Bu doğrultuda meydana gelen kurumlar, bir arz ve talep dengesi ürünü olarak nitelendirilebilir. Bunun yanı sıra, bazı dönemlerde bu hususta oldukça şiddetli tartışmaların yaşandığı da karşımıza çıkmaktadır. Bilhassa mezhep ayrılıklarının baş gösterdiği zaman dilimleri neticesinde İslam toplumlarında din ve devlet arasındaki ilişki bağı daha problemli bir mevzuya evrilmiştir. İncelendiğinde bu problem yalnızca İslam alemi için değil Hristiyan Batı dünyası için de benzer süreçler ile gelişme kaydetmiştir. Hıristiyanlık aleminin yaşadığı mezhep kökenli ayrışmalar da din ve devlet ilişkilerini mümkün mertebe tesiri altına almıştır. Bu sorunlar neticesinde laiklik kavramı ve çeşitli laik devlet modelleri karşımıza çıkmaktadır (Kişi, 2021, ss.60-61).

> ‘‘*Laiklik dinsel alan ile devlete ait kamusal alanın birbirinden ayrılmasını, devletin belli bir dini temsil etmemesini, devletin dinler ve inançlar karşısında tarafsız ve eşit uzaklıkta olmasını ifade eden felsefi, sosyolojik, siyasi ve hukuki açılardan farklı anlamları olan Avrupa kökenli bir kavramdır.’’*

Bunun yanı sıra laiklik bir başka ifade ile laisizm olgusu Avrupa’ya has bir kavram olmanın yanı sıra, Avrupa’da tek bir laiklik uygulaması karşımıza çıkmamaktadır. Avrupa Birliği (AB) ülkelerinin sosyolojik, politik, geleneksel ve tarihi ilerlemelerinin farklı olması sebebiyle laisizm olgusunun gerekleri de çeşitli şekillerde vuku bulmaktadır. Bu doğrultuda, din ve devlet arasındaki bağlantının sağlam bir şekilde

oluşturularak düzenlenmesinde standart bir model olmamasına rağmen: *''Fransız tarzı jakoben laiklikle, Anglo-Sakson tarzı, yalnızca dünyevi olanla ilgilenen, daha hoşgörülü ve çoğulcu seküler laiklik anlayışı iki ana çizgi olarak öne çıkmaktadır''* (Kahraman, 2008, s.74).

Laik devlet modelinde din ve devletin birbirinden ayrıldığı, özellikle din adamlarının siyasi ve hukuki düzenlemeler yapılması durumunda etkin olmadıkları göze çarpmaktadır. Meşruiyet kaynağının din olduğu modelde dini yapı ve otoritelerin, siyasi ve hukuki düzenlemelerin yapılmasında etkin ve belirleyici olduğu görülmektedir. Bu modelde din en önemli yasama kaynağıdır (Kaya, 2020, s.406). Bu iki genel ayrım dışında anayasal düzenlemeler açısından ele alınıp incelendiğinde başlıca 3 devlet yapısından ve din ile devlet ilişkisi modelinden bahsedilebilir: 1) Din ve devletin kesin olarak birbirinden ayrıldığı modeli benimseyen ülkeler, anayasalarında açıkça laiklik ilkesine yer vermiştir. Fransa, Türkiye ve Portekiz bazı uygulama farklılıkları bulunsa da bu grupta yer almaktadır. 2) Almanya, Avusturya ve Lüksemburg gibi ülkelerin bulunduğu ikinci model ülkelerde kilise ve devlet ayrılığı bazı dinlere tanınmış olan yasal bir düzlem üzerinde bir araya gelmektedir. 3) Üçüncü model ülkelerde ise devletin resmi bir dini ya da mezhebi olmakla birlikte; yasama faaliyetlerinde dini kurum ve otoriteler etkili değildir. Bu ülkeler: İngiltere, Danimarka, Finlandiya, Norveç ve Yunanistan'dır. Türkiye'deki laiklik uygulaması ise Fransa'dan örnek alınmanın yanı sıra, Fransız laikliği ile pek benzerlik taşımamaktadır. Fransa'nın din kavramı ile devleti ayrı tuttuğu, Türkiye'nin ise din faktörünü kontrol altında tutma isteği ve buna yönelik uygulamaları nedeniyle Fransa'nın sömürgesi durumunda olan Cezayir'de uygulamakta olduğu laiklik modelini esas aldığı iddia edilmektedir (Kahraman, 2008, s.75).

Türkiye'de, Batı'daki modernleşme hareketlerinin ve milliyetçilik akımlarının doğrultusunda ortaya çıkan ulus-devlet fikrinin kabul görmesiyle beraber Cumhuriyet döneminde siyasal iktidar, toplumun dini inançları üzerinde dönüşüm gerçekleştirmek ve devletin denetimi altında merkezi bir din anlayışı oluşturmak maksadıyla köklü düzeltmeler yapmıştır (Adıgüzel, 2015, s. 60).

Siyaset, kültür, sanat, teknoloji gibi birçok farklı alanda yer edinen Cumhuriyet devrimlerinin en önemli yenilikleri özellikle din hususunda gerçekleştirilmiştir. Başbakanlık'a bağlı olarak Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurulması, Tevhid-i Tedrisat

Kanunu ve Tekke, Zaviye ve Türbelerin kapatılmasıyla ilgili kanunun yürürlüğe girmesi bu yeniliklere örnek teşkil etmektedir. Bunun yanında "Devletin Dini İslam'dır" ibaresinin anayasadan çıkarılması gibi değişiklikler itibariyle dinin ve temsilcilerinin siyasi, sosyal ve kültürel alanlardaki yetkisine son vermek amaçlanmıştır. Ayrıca hutbe ve ezanın Türkçe okutulması gibi hassas konularda da devletin, dine müdahale ettiği görülmektedir. Bakıldığında devletin, ulus-devlet anlayışının bir sonucu olarak milli değerlere yönelmesi ve laiklik kavramı doğrultusunda din ve devlet arasındaki meydana gelen bağın kanunsal bir alt yapısının olmaması siyasal iktidarın din üzerindeki etkinliğini kolaylaştırmaktadır (Kılıç ve Dağ, 2019, s.212). Fakat dinin ve dinsel grupların iktidar üzerindeki etkinliğinin kendini devam ettirdiği de bir gerçektir. Örneğin: Necmettin Erbakan'ın Milli Nizam Partisi'nin kurulması maksadıyla, Nakşibendi tarikatına bağlı İskenderpaşa cemaatinin lideri Şeyh Mehmed Zahid Kotku'dan icazet aldığı bilinmektedir. 1970'li yıllarda ise Nakşibendi tarikatlarına bağlı olan Nurcular ile Necmettin Erbakan'ın siyasi bir ittifak gerçekleştirmiş olduğu söylenmektedir. Bakıldığında her iki başlangıç noktasının içeriğinde veya etrafında tarikatların olduğu görülmüş ve Türkiye siyasal hayatını sekülerleştirme çabalarına rağmen siyasal İslam'ın doğuşunda etkili olmuşlardır. Günümüze kadar farklı dini grupların sağ partiler arasında değişkenlik göstererek siyasal desteklerini sundukları bilinmektedir (Dağ ve Kılıç, 2019, s.214).

> *''Türkiye'de uzunca bir süre din-devlet ilişkileri sert bir laiklik perspektifinden dini olanın aleyhine bir değerlendirmeye tabi tutulmuş; laikliğin bireysel ve toplumsal her tür inanma hakkı ve farklı dinlerin hukuk önündeki eşitliği prensipleri göz ardı edilmiştir.*''

Fakat bu durum, Türkiye'nin geçen on yılda demokratikleşmesi, yeni alanlar ve tartışmalar açması ile değişiklik göstermiştir. Bugün geldiğimiz durum sonucu Türkiye'deki din ve devlet ilişkilerinde gözlemlenmekte olan yumuşamanın sebebi, verilmiş bir tavizin ya da laiklik karşıtlığının sonucunda ortaya çıkan bir durum değil; dünyanın farklı yerlerinde gözlemlenen sosyo-politik dönüşümlerle yakından alakalı bir durumdur. Türkiye'de hızlı bir orta sınıflaşma sürecinin içinde olan ve yükseldiği gözlemlenen dindar sınıfların gereksinimleri din ile arasındaki keskin sınırları yumuşatma yoluna giden bir devlet anlayışıyla telafi edilmeye çalışılmıştır. Fakat, din ve devlet kavramları arasındaki bu yumuşama devlet sekülerizminden geri dönüşün bir işareti niteliğinde değildir (Albayrak, 2015, s. 196).

2.4. Türkiye'de Dinin, Toplum ve Birey Üzerindeki Etkileri

Başlangıcı insanlık tarihi kadar eskiye dayanmakta olan din kavramı, tarihin her döneminde bireyleri ve toplumları etkileyen en önemli faktörlerden biri olarak karşımıza çıkmıştır. Öyle ki, tarihin en eski dönemlerinden günümüze kadar ele alınıp incelendiğinde, insanın var olduğu her yerde herhangi bir dine bağlı olmayan bireylere rastlanmakla beraber, dini olmayan bir topluma bugüne kadar hiç denk gelinmemiştir. Din kavramı, birey ve toplumun çok eski dönemlerden itibaren ayrılmaz bir parçası olmanın yanı sıra; onların hem zihin dünyalarında hem de eylemleri üzerinde varlığını hissettirmektedir (Keskin, 2004, ss.7-8). Toplum üzerinde her ne kadar din olgusu yoğun olarak kendini gösterse de toplumun da din üzerindeki etkileri yadsınamaz (Akan, 2017, s.6).

Wach (1995), din ile topluluk arasındaki ilişkinin yakından ve sistematik bir biçimde ele alınması durumunda, bunun birinci derecede, dinin topluluk üzerindeki etkisi olarak kendini göstereceğini ileri sürmektedir. Dinin en önemli yönlerinden birisi, içinde bulundurduğu güç sayesinde toplumsal değişmeyi harekete geçirerek yönlendirmesidir. Topluma yeni bir ruh ve heyecan katan dini fikir ve düşünceler toplumsal hareketliliği de beraberinde getirmektedir (Abuzar, 2011, s.146).

Tarihin her döneminde gündelik hayata etki eden gerçek faktör, hep din kavramı olmuştur. Bireyler ve toplumlar bugüne kadar inançları olmadan yaşamlarını idame ettirememişlerdir. Din faktörü olmasaydı insanlar normal bir gelişme ve ilerleme kaydedemezlerdi. Dinin kuvveti, bireyleri ortak bir amaç doğrultusunda kendilerini feda edebilmeye götürebilmektedir. Bu durum toplumun devamlılığını sağlamaktadır. Bir toplumda din olgusu ne kadar güçlü ise toplumsal bütünlük de bu doğrultuda kuvvetli olur. İnsanların davranışlarını, düşüncelerini, birbirleri ile etkileşimlerini belirleyen faktör dini inançlardır. Yeni bir din yepyeni fikirler getirmenin yanı sıra; yeni bir toplumsal yapının da oluşması demektir (Abuzar, 2011, s.147).

Şüphesiz her yeni din, az veya çok değişme göstermiş yeni bir toplum modeli oluşmasına olanak sağlamaktadır. Ortaya konulan bu yeni değişim projesi, toplumsal hayatın hatta bireysel eylem ve davranışların yeniden şekillenmesini gerektirmektedir.

Bu durum, din ve toplum arasındaki ilişkinin boyutunu göstermesi bakımından önem arz etmektedir (Keskin, 2004, s.11).

Berger (1993), dinin en temel işlevlerinin ilk sırasında, toplumlara 'belli bir zihniyet kazandırma' ya da 'yeni bir dünya kurma vizyonu' sağlamanın yer aldığını ifade etmektedir. Yani din olgusu, hayatta insanların karşılaşabileceği birçok önemli konularla ilgili eylemleri, bireyleri ilgilendiren çeşitli hususlar ve sorunlara karşı bir takım tutum ve davranışları kapsamaktadır (Keskin, 2004, s.11).

Dinin işlevlerinden bir diğeri ise; sosyal bir kontrol aracı olarak toplumsal bütünleşmeye katkı sağlamaktır. Birtakım davranışları kutsallık düşüncesi ile desteklerken bazı eylemleri de günah olarak nitelendirerek uygulanmasına engel olmaktadır. Bu sayede, bireylerin her çeşit davranış ve tavırlarının içinde bulunduğu toplumsal yapının değer yargılarına uygun bir şekilde işlemesini sağlamaktadır. Bunun dışında topluca yapılan dini ayin ve törenler, bireyler arasında toplumsal dayanışma ve kaynaşmayı da güçlendirmektedir. Bireylerde sabır, fedakârlık, ümit ve mücadele ruhu gibi duyguları geliştiren din olgusu, her türlü bencilliğe engel olmaktadır (Güneş, 2014, s.159).

Din; günümüzde özellikle içerisinde çeşitli sebeplerle ortaya çıkan değişikliklerden ötürü bölünüp parçalanmak sorunuyla karşı karşıya kalan, karmaşık toplumsal yapılardaki farklı kategorileri birleştirmek, aralarında ilişki kurmak ve bütünleştirmek amacını taşımaktadır. Bu amaç, dinsel tören ve semboller aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Bu sebeple, gerçeklik olgusu taşısınlar veya taşımasınlar, sosyal sistemin kendi kendisini düzenlemesi hususunda mantıklı bir amaca hizmet etmektedirler (Wilber, 1995, s.24).

Keskin (2004), din olgusunun tüm sembollere anlam katan, kuşatıcı mutlak sembollerin kaynağı olduğunu ifade etmektedir. Örneğin, dini tecrübenin aktarılması amacıyla yapılan ''dua, kurban ve ayinler sadece kendilerini gerçekleştiren insanları etkilemezler; aynı zamanda grubun ve teşkilatın da zihniyetini biçimlendirerek, sonuç itibariyle de grubun devamını sağlamaya büyük oranda katkıda bulunurlar. Dinin bir diğer önemli işlevi ''toplumsal kontrol''dür. Örneğin; Dinler, toplumun sosyal düzenine ait değer yargılarına da etkide bulunduklarından dolayı büyük ölçüde sosyal kontrol kuvveti sağlamaktadırlar. ''*Berger'e göre, "Toplumda, evlilik, mülk edinme,*

gibi ana konular, güçlü 'dinî meşrulaştırma' ile desteklenen son derece güçlü kontroller ile korunagelmektedir.'' (Keskin, 2004, s.15).

J. Wach (1987), din olgusunun önem arz eden bir diğer işlevinin ise; toplumu 'düzenlemek' ve 'yapılandırmak' gayesiyle belirli normlar oluşturmak olduğunu ifade etmektedir. Bu doğrultuda her din, inananlarına olaylar karşısında nasıl hareket etmeleri gerektiğine dair belirli davranış modelleri benimsetmektedir. Din olgusunun toplumsal yapı üzerinde etkilerinin olmasının yanında, toplumun da din üzerinde etkisinin bulunduğu bir gerçektir. Bu bağlamda, özellikle halk dinlerinin, dini bayram ve törenlerin bir takım ekonomik ve sosyal faktörler aracılığıyla biçimlendirildiği bazı çalışmalar sonucu ortaya çıkarılmıştır. Örneğin, geçimlerini tarım ile sağlayan toplumların tanrılarına 'Toprak Ana' ismi ile hitap etmeleri, toplumun din üzerindeki etkisini ifade eden örneklerden sadece bir tanesidir (Keskin, 2004, s. 18).

İnsanın bulunduğu her yerde ve her devirde önemli bir olgu olan din faktörü, birey, kültür ve medeniyet üzerinde de etkisini göstermektedir. İnsanlar hareket ve eylemlerini – bu hareket ve eylemler dini merasimler, geçimlerini sağlama yolları ya da siyasi faaliyet veya saldırganlık olsun- kendi inanç ve tutumları doğrultusunda gerçekleştirirler. Çünkü insanların bir konu hakkında tutum ve davranışları ile inançları arasında sıkı bir bağ bulunmaktadır (Solmaz, s.125).

Solmaz, din olgusunun ilk olarak birer birer insanlara nüfuz ederek, bireyleri etkisi altına aldığını ifade etmektedir. Bu sebeple din faktörü, öncelikle tek bir kişiyi, ferdi ilgilendiren bir husus hatta tamamıyla şahsi ve deruni bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Bireylerin inanç, tutum ve davranışları üzerinde etkisi bulunan din faktörü, insanların meydana getirdiği topluma, sosyal ve kültürel olaylara da etki eder ve onları biçimlendirir.

Solmaz, din olgusunun ilk olarak birer birer insanlara nüfuz ederek, bireyleri etkisi altına aldığını ifade etmektedir. Bu sebeple din faktörü, öncelikle tek bir kişiyi, ferdi ilgilendiren bir husus hatta tamamıyla şahsi ve deruni bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Bireylerin inanç, tutum ve davranışları üzerinde etkisi bulunan din faktörü, insanların meydana getirdiği topluma, sosyal ve kültürel olaylara da etki eder ve onları biçimlendirir. Din faktörü, insanlık tarihinde önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, insanların yaptığı ilk büyük binalar mabetler

olmuştur. Şehirler bu mabetlerin etrafında kurularak ona göre şekillenmiştir. Bu mabetler, her dinin gereğine göre yapılarak; o millet tarafından en büyük sanat ve mimari eserler olarak görülmüştür. Bu durumdan ötürü dini törenler, mimarlık, müzik, dans, şiir gibi birçok sanat dallarının ortaya çıkmasına imkân sağlamış ya da bunların gelişerek zenginleşmesine etkide bulunmuştur. Bunun yanı sıra dini törenler, bu törenleri yönetmekle görevli özel olarak yetiştirilen kişilerin ya da bir ruhban sınıfının doğmasına neden olmuştur. Ayrıca bu dini tören ve ibadetlerin belirli bir zaman diliminde yapılmakta olması da takvimi zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda din olgusunun birey, toplum, kültür ve medeniyet üzerindeki etkileri görünen bir gerçektir (Solmaz, ss.128-129).

Din ile toplum ve birey arasındaki varlığını gösteren bağ, genel itibariyle karşılıklı etki esasına dayanmakta olup, bu etki öncelikle dinin birey üzerindeki etkisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilinen bir gerçek olarak her yeni din, az veya çok değişen bir toplum modeli ortaya koymakta; ortaya çıkan bu değişim modeli, toplumsal yaşamın yanı sıra bireysel eylemlerin de yeniden biçim kazanmasına olanak sağlamaktadır. Din olgusu; ‘‘*toplumlara belli bir zihniyet kazandırma, toplumsal kontrol, toplumu yeniden yapılandırma ve sembolik bütünleşmeyi sağlama’’* gibi bir takım temel toplumsal işlevleri de bünyesinde barındırmaktadır (Keskin, 2004, s.18).

2.5. Dinin Meşruiyet Aracı Olarak Kullanılması ve Araçsallaştırılması

Meşruiyet, genel itibariyle açıklamak gerekirse, öznel ya da nesnel alanlarda meydana çıkan ya da gerçekleşmiş bir durumun objektifliğinin, daha önceden elde edilerek belgelendirilmiş bilgiler aracılığıyla birey, toplum ya da sosyal düzen üzerindeki geçerliliğini, açıklanmasını ve haklılığını ifade eden bir kurum ya da mekanizmadır. Sosyo- politik açıdan tanımlamak gerekirse; yönetimi altındaki bireyler üzerinde yönetme hakkını elinde bulundurmanın bilinciyle otoritesini kuran, yönetimin (otorite, hükümdar veya devlet), yönetmekte olduğu toplum ve bireyler açısından rızaya dayalı ve uyum içinde kabul edilmesi ve benimsenmesi biçiminde ortaya çıkan yönetsel güç mekanizması olarak açıklanabilir (Okumuş, 2001, ss. 81-82).

İnsanlık tarihi boyunca dini, meşruiyet aracı olarak kullanmamış bir iktidardan bahsetmek pek mümkün görünmemektedir. Din olgusundan kendini soyutlamış otoriteler bile toplumsal bütünlüğü ve beraberliği sağlamak amacıyla, dinin ritüellerini kullanmaktan geri kalmamaktadır. Günümüze kadar ulaşmış bazı iktidarların, kendi

dini ritüellerini oluşturdukları ve bu ritüelleri esas aldıkları görülmektedir. Dinin çok büyük bir meşruiyet kaynağı olmasının temel sebebi olarak; siyasal iktidarı kutsayıcı bir niteliğin, dine yüklenmesini gösterebiliriz. Bu sebeple kutsallaştırıcı bir özelliği olmasından dolayı, siyasal iktidarların yaklaşık olarak tamamının dini bir meşruiyet aracı olarak kullandıklarını söyleyebiliriz (Akan, 2017, s.9).

Dinin araçsallaştırılması kavramı din olgusunun, başka bir siyasal ve sosyal hedefi gerçekleştirmek maksadıyla bir ara kademe, basamak gibi kullanılması olarak açıklanabilir (Yavuz Yılmaz, "Dinin Araçsallaştırılması", http://www.ufkumuzhaber.com/dinin-aracsallastirilmasi-24901h.htm/ Erişim Tarihi: 23.06.2021). Aslında ele alınıp incelendiğinde; toplumda ortaya çıkan tüm sosyal hareketlerde dinin bir yorumu temel alınarak, bu doğrultuda bir ideoloji oluşturulduğu görülmektedir. Tarihsel süreç dinin, çeşitli seviyelerde diğer başka ideolojileri temellendirmek maksadıyla kullanılmakta olduğunu göstermektedir. Din kavramının vermekte olduğu mesajın yıpratılmadan, iyilik yönünde ve bu amaç doğrultusunda kullanılması, normal olandır. Baktığımızda din kavramı insanlara, karşılarına çıkan problemlerde hangi yöntemin takip edilmesi gerektiği ve hangi ahlaki ilkelere uyulacağına dair yol gösterici nitelik taşımaktadır. Toplumda bir sorun olarak ortaya çıkan konu, iktidar kavgasında ve toplumsal-sosyal hareketlerde Allah rızasının kaile alınmayıp, dinin başka amaçlar doğrultusunda kullanılarak araçsallaştırılması olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanı sıra dinin bir araç olarak kullanılmasını eleştiren bireylerin hepsinin, başka bir araçsallaştırılmanın etkisinde oldukları da bir gerçektir. Din olgusunun bir araç olarak kullanılması, sadece günümüzde geçerliliği olan siyasal bir davranış biçimi değildir. Tarihin birçok dönemi ele alınıp incelendiğinde din kavramının, hedefe ulaşmak amacıyla bir araç olarak kullanıldığı karşımıza çıkmaktadır (Akan, 2017, s.10).

Araçsallaştırmanın ilk basamağı, dinin inanç kurallarının içeriklerinin boşaltılarak mevcut düzene uygun hale getirilmesidir. Bu durum, hangi etnik grup ya da ideoloji adına uygulanırsa uygulansın sonuçta bir değişiklik görülmemektedir. Din olgusunun, insan hayatına hâkim olması ile insan yaşamı üzerinde bir araç olarak kullanılması arasındaki ince çizgiyi belirleyen kavramların sadece ahlak ve niyet olduğu ifade edilmektedir. Dinin bir araç olarak kullanılması ve insan yaşamına hâkim olması fikri, dine ait olanla bir hareket içerisindedir. İfade edilen bu düşüncelerden biri Allah

rızasını amaç edinirken; diğeri ise dünyalık işleri amaç edinmektedir (Yavuz Yılmaz, "Dinin Araçsallaştırılması", http://www.ufkumuzhaber.com/dinin-aracsallastirilmasi-24901h.htm / Erişim Tarihi: 23.06.2021).

Bireyler tarafından din ve dine ait değerlerin çıkar elde etmek maksadıyla kullanılması, durumun ne kadar tehlikeli boyutlara ulaştığının ya da ulaşabileceğinin bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Dinin araçsallaştırılması, sadece insan hayatına değil dinin özüne de büyük zararlar vermekte ve bu durum dine yapılan en büyük kötülük olarak nitelendirilmektedir. Dini değerlerin araçsallaştırılması; iktidarın yaptıklarını ve yapacaklarını meşrulaştırmak maksadıyla dine başvurması, dini bir araç olarak kullanması ahlaki boyutuyla ele alındığında iyi bir şey olmadığını göstermemektedir. Meydana gelen olay ve olguların yasallık kazanması, bu olay ve olguların ahlaki olarak da iyi olduğunun bir göstergesi niteliğini taşımamaktadır. Yani yasallaşmış bir durumun, ahlaki yönden kötü olabileceği ifade edilebilir. Din kavramının, siyaset ya da devlet için araçsallaştırılabildiği bilinen bir gerçektir. Hükümetler, devletler ve bunun yanı sıra en diktatör yöneticiler bile görevlerini idame ettirmek maksadıyla dini bir araç olarak kullanmaktadırlar. Dinin bir araç olarak kullanılmasındaki en önemli sebep ise; din olgusunun sosyal konumu ve insanlar üzerindeki etkisi itibariyle en iyi ve güçlü meşrulaştırma aracı olmasından kaynaklanmaktadır. İktidarın meşruiyeti toplumsal yapı ve kurumlar arasındaki sürekliliği sağlamak amacıyla düzen, kontrol altında tutma, uzlaşma sağlama ve adalet arayışı olarak ifade edilebilir (Akan, 2017, s.10).

Osmanlının beylik olarak kuruluşundan itibaren ilk hedefi siyasi ve jeopolitik konumu aracılığıyla Hristiyanlarla savaşarak 'bey' unvanını elde etmekti. 13. yy. sonlarında beylik olmayı başaran Osmanlı, Selçuklu Devleti'nin yıkılması ile beraber Anadolu'da varlığını sürdüren diğer beylikler arasından sıyrılarak, vermiş olduğu mücadelenin sonucunda devlet olma gücüne erişmiş ve varlığını 20. yy.'a kadar devam ettirmiştir (İnalcık, 2009, s.61).

Kuruluşundan itibaren Osmanlı beyliğinin büyümesi ve gelişmesindeki temel faktörün geleneksel yönetim anlayışını temsil ettiği bilinen bozkır geleneği olduğu ifade edilmektedir. İslam dinindeki gaza anlayışıyla benzerliği olan bu fetihçi anlayış, yöneten ve yönetilen kademelerinde iş birliği ve kazanılan ganimetlerin paylaşılması sonucu sağlanmıştır (İnalcık, 2009, s.11).

Bunun yanı sıra; sözlü kültüre ait destan ve menkıbelerin de bu anlayışı desteklediği ifade edilebilir. Gaza ruhu ve cihat kavramlarının, iktidarın meşruiyetinin arka planında bulunan önemli kaynakları olduğu söylenebilir. Kuruluş döneminin bir başka siyasi meşruiyet kaynağı kut anlayışıdır. Kut anlayışının temelinde 'Tanrı tarafından görevlendirilmiş hükümdar' tezi bulunmaktadır. Bu duruma göre eski Türk devletlerinde hükümranlık anlayışında güç ve yetki Tanrı'dan alınmış; ya da Türk hükümdarının idare etme yetkisi, Tanrı tarafından bağışlanmıştır. Sonuç olarak; kut almanın, gücü elde bulundurmak adına önemli bir meşruiyet kaynağı olduğu görülmektedir. Bu dönemde varlığını gösteren bir başka meşruiyet kaynağı ise İslam dini ve geleneksel yapı ile büyük benzerliklere sahip olan töredir. Osmanlı imparatorlarının İslam hukukunu ve örfi hukuku bir arada kullanma yeteneği, İslam ve geleneğin ayrılmaz olduğunun bir göstergesi niteliğindedir. Yapmış oldukları faaliyetlerle İslam hukukuna uygun davranmaya özen göstermiş ve Türk töresini de uygulamaya çalışarak bu sayede otoritelerini devam ettirmişlerdir. Türklerin İslam öncesi inanışları ile İslam diniyle tanıştıkları zaman dilimi arasında birçok benzerlik bulunduğu göze çarpmaktadır. Adalet duygusu, tek tanrı inancı, ruhun ölümsüzlüğü, aile yaşamı ve ahlak kuralları bunlar arasında gösterilebilir (Mazman ve Altun, 2020, s.470).

14. yy. ortalarından itibaren devlet olma gücüne erişen Osmanlı Devleti, merkezi idare ve ordusuyla daha sistemli bir yapı oluşturmuş, hukuksal ve toplumsal düzenlemelerle devletin devamlılığını sağlayacak önemli değişiklikler yapmıştır. Sadece yönetim kademesi ve askeri güçlerin devamlılık için yeterli olmadığının bilincinde olan devlet, toplum üyeleri ve tüccarların da desteğini almak için adımlar atmıştır. Bundan dolayı Tımar sistemi ve ulema bürokrasisi devletleşme sürecinde önemli bir kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır. *''Tımar sistemi, devlet arazisinden elde edilen gelirlerin bir kısmının kamu görevlilerine verilmesi ve bunun karşılığında da mali, idari ve askeri bazı hizmetlerin bu görevliler tarafından yerine getirilmesi anlamına gelmektedir.''* Tımar sistemi sayesinde Osmanlı, köylüleri ve toprağı doğrudan kontrol etmeyi amaçlamaktadır. Bu sistem sayesinde hem ordunun ihtiyaçları karşılanmış hem de toplanan vergiler refah düzeyinin yükselmesi amacıyla kullanılmıştır. Bunun sonucunda din ve gelenek kaynakları ile oluşturulmaya çalışılan merkezilik, Tımar sistemi sayesinde daha da güç kazanmıştır (Altun ve Mazman, 2020, ss.470-471).

İmparatorluk döneminin bir başka meşruiyet kaynağı olarak millet sistemi kabul edilebilir. İslam anlayışında 'ümmet' kavramı ile aynı anlama gelen bu sistemi en iyi uygulayan devlet Osmanlı'dır ve hakimiyet kurduğu ülkelerde bu sisteme bağlı bir idare oluşturmuşlardır. Millet sisteminin, iktidarın meşruiyetini sağlamak açısından en önemli amacının toplumsal yapılar arasındaki farklılıkları ortadan kaldırmak yerine onları bir arada yaşatmaya çalışmak olduğu görülmektedir. Sonuç olarak modernleşme öncesi dönemde Osmanlı, din kaynağı ve gelenekselliğin ağırlığını hissettirdiği bir otorite gibi görünse de sürekliliğin sağlanması maksadıyla adaletin de çok etkili bir kaynak olarak kullanıldığı görünen bir gerçektir (Altun ve Mazman, 2020, s.472).

Osmanlı Devleti, 16. yy.'da siyasi, ekonomik ve sosyal olmak üzere birçok açıdan en güçlü zamanlarını yaşamış, Batı karşısında söz sahibi olmuş ve hem mali hem de ordu yönünden Batı'ya karşı üstünlük sağlamıştır. Fakat bu dönemde şan, şöhret, refah ve huzurun daha fazla mülk istemeyle ilişkili olduğu fikrinden yola çıkarak yöneticilerin daha fazlasını istemeye başlaması sonucu Osmanlı yönetiminde sorunlar oluşmaya başlamıştır. Bunun sonucunda Osmanlı, yöneten ve yönetilen arasındaki aşırı uzaklaşmanın önüne geçilmesi maksadıyla padişahın şahsında toplanmış mutlak egemenliğin az da olsa sınırlandırılması yoluna gitmiştir. Bu bağlamda 'Tanzimat Fermanı' ortaya çıkmıştır. Tanzimat, farklı sebeplerle yöneten, yönetilen ve halk arasındaki kopma noktasına gelen ilişkilerin yeniden güçlendirilmesi çabası olarak isimlendirilebilir. Bu dönemim meşruiyet kaynakları arasında, modernleşme olarak kabul edilebilecek ve halkı daha önceden de olduğu gibi yönetenlere yakınlaştırmaya çalışan hareketler olduğu söylenebilir. Yapılan ıslahat ve reformların da asıl amacı toplumda eşitlik ve düzeni sağlamaya yöneliktir. Kısaca, Osmanlı'da yaşanan bu gelişmelerin eşitlik ve adalet temeli üzerinde, halkın tekrar rızasını kazanmaya yönelik otorite tipinin oluşturulmaya çalışıldığı söylenebilir (Mazman ve Altun, 2020, ss.472-473).

Kuruluşundan bu yana birçok farklı milleti bünyesinde barındırma ve barış ortamı sağlama ihtiyacını sürekli yönetim kademesinde hisseden Osmanlı devleti, meşru iktidarını sürdürmek amacıyla devamlı bu ortamı koruma gayesinde olmuştur. Fakat milletleşme arzusuyla ortaya çıkan isyanlar diğer devletlerde olduğu gibi Osmanlı için de önem teşkil etmektedir (Açıkgöz, 2008, ss.270-271). Çünkü kuruluşundan itibaren mevcut olan farklı milliyetler Osmanlı'nın dağılmasında en önemli etkendir. Bu

dönemin meşruiyet kaynakları olarak toplum sözleşmeleri ve milliyetçilik ideolojileri gösterilebilir. Tanzimat dönemiyle birlikte otoritesini bürokrasiyle paylaşmaya başlayan padişah, 1908 yılında ilan edilen 2. Meşrutiyet ile toplumsal kopukluğun önüne geçmeyi ve bürokrasiyi kullanarak imparatorluğun devamlılığını sağlamayı amaçlamıştır. 1908 yılından sonra Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar geçen zaman diliminde hızlı toplumsal dönüşüm, yeni ve eski çatışması, kentleşme faaliyetleri, modernizasyon, kırsal nüfusun yoksulluğu gibi faktörler, yönetimin iktidarını meşru kılmak adına öncelikle halkın rızasını tam olarak kazanmasını sağlayacak bir sözleşme olması gerekliliğini ortaya koymuş ve bu gereklilik önemini korumuştur (Altun ve Mazman, 2020, s.475).

Kuruluş döneminde demokratik yönetim bir diğer meşruiyet kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Fransız ihtilali, 19.yy. ıslahatları ve sonrasında gelişme gösteren anayasal süreçler Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ve halkın yönetime katıldığı bir yönetim şekli olarak demokrasi kavramının gelişmesinde önemli faktörler olarak görülmektedir. Özellikle 1.Dünya Savaşı ve sonrasında iktidarın meşruiyet kazanmasında önemli bir faktör olan demokrasi sistemi yöneten-yönetilen ilişkisinin hızlı bir şekilde gelişim göstermesine destek olmuştur. Osmanlı subayları ve halkın ileri gelenleri tarafından destek gören bu sistem, Cumhuriyetin kuruluşu ve otoritenin sağlanmasında önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır (Mazman ve Altun, 2020, s.476).

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile beraber yapılan yenilik hareketleri, demokratik yönetim anlayışını kabul etmiş bir devlet kurumunun modernleşme çabaları olarak ifade edilebilir. Osmanlı'nın son dönemlerinde yaşanılan eksiklikleri gidermek amacıyla vatandaşların refahını sağlamaya yönelik faaliyetler olduğu görülmektedir. Ancak ikinci millet meclisi ile beraber 1945 yılına kadar varlığını sürdürmüş tek partili dönemde meşruiyet krizlerinin yaşandığı bilinmektedir (Toprak, 2013, s.46).

Demokratik yönetim anlayışındaki eksikliklerin varlığı ve Müslüman kesimin çoğunlukta olduğu bir topluma karşı laikliğin bir silah olarak kullanılması bu meşruiyet krizinin en önemli sebeplerinden birisidir. Tek partili dönemin aşırı kısıtlamalarından ötürü toplumsal yapıda ve siyasi yaşamda ihtiyaçlar giderilemez duruma gelmiş, 1940'lı yıllar sonrası demokratik mücadelenin yanı sıra ekonomiyi

güçlendirmeye yönelik faaliyetler, Türkiye'nin siyasal yaşamında varlığını göstermiştir (Altun ve Mazman, 2020, s. 477).

1948 İstanbul İktisat Kongresi ve bunun devamında gelen Marshall Planı Türkiye'de yeni bir dönemin habercisi olarak kabul görmektedir. Bunun yanında siyasal gelişmeler de dikkat çekmektedir. Özellikle 2. Dünya Savaşı sonrasında tek partili rejimden çok partili rejime doğru bir geçiş olduğu gözlemlenmektedir. Bu dönem geleneksel birikimle batı demokrasisini harmanlayarak toplumun kendi ihtiyaçlarına ve yapısına uygun hale getirilmesi amacının ilk adımı olarak kabul görmektedir (Ahmad, 2012, s.249).

Siyasi bir güç olarak Demokrat Parti (DP) bu hedefi gerçekleştirme doğrultusunda önemli faaliyetlerde bulunmuştur. 1960-1980 yıllarında ise ekonomik gelişmelerin sanayileşme süreciyle daha da hız kazandığından bahsedilebilir. Bu dönemde toplum yapısında da değişim gözlemlenmiştir. Üretim toplumundan tüketim toplumuna doğru bir dönüşüm olduğu dikkat çekmiştir. Cumhuriyet'in ilk kuruluş yılları ile karşılaştırıldığında, daha bilinçli ve eğitimli bir orta sınıfın ortaya çıkmaya başladığı dikkat çekmektedir. Bu süreçte meydana gelen üç askeri darbenin ise demokrasinin gelişmeye devam ettiğinin bir göstergesi olduğu kabul edilmektedir. Örneğin: 1960 darbesi sonucu yapılan anayasa değişikliği, iki meclisli bir sistemin yolunu açmıştır. Türkiye'de yeni partiler, yeni siyasi dernekler vs. ortaya çıkmıştır ve bu durum yeni anayasal düzenin bir getirisi olarak varlığını göstermektedir. 1971 yılında gerçekleşen darbe sonucu meşru bir zemin hazırlama konusunda yöneticilerin sıkıntıları, devletlerde önemli bir gücü temsil eden asker aracılığıyla müdahale sonucu çözüme kavuşmuş ve bakıldığında her askeri müdahale yeni anayasal değişiklikleri ve yeni toplumsal dönüşümleri beraberinde getirmiştir. 1980 yılında gerçekleşen darbenin ise Türkiye Cumhuriyeti'nin başlangıcı olduğu ileri sürülmektedir. Üçüncü darbe olan 1980 darbesi sonucunda değiştirilen anayasa ve kurulan sivil hükümet sonrası Türkiye Cumhuriyeti için yeni bir başlangıç niteliğindedir. Bu dönemde orta sınıf güç kazanmış, mülk sahibi olmak kolay bir hale gelmiş ve diğer yandan sağlıklı bir ekonomi oluşarak toplumun güç kaynağı haline gelmiştir. Özel sektörde yapılan yeni atılımlar sayesinde orta sınıf güç kazanmış, yeni yetenekler bu alanlara kaymış ve demokrasinin de kolay gelişmesi için bir zemin hazırlanmıştır (Altun ve Mazman, 2020, ss.477-478).

2002 yılında halkın oyuyla iktidara gelerek günümüze kadar yöneten konumunda meşruiyetini demokratik yollarla ispatlamış AK Parti hükümeti de 80'ler sonrası siyasi, ekonomik ve toplumsal atılımın bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Tayyip Erdoğan ve ekibinin günümüze kadar devamlılık gösteren bir otorite elde etmesinin temel meşruiyet kaynağı, dini ve demokratik alt yapıyı birlikte kullanabilmesinin yanı sıra performansa dayalı meşruiyet alt yapısı oluşturmasıdır. Bu sayede Cumhuriyetin kuruluşundan bugüne otoriteyi sağlamak amacıyla dinin ve demokrasinin meşru kaynaklarının birlikte kullanılamadığına dair ortaya çıkan problemler, performansa dayalı yönetim şeklinin kullanılmasıyla son bulmuştur. Fakat 2016 yılında yine askeri kaynaklı bir darbe girişimi meydana gelmiştir. Ancak öncekilerden farklı olarak bu darbe halk tarafından bastırılmış ve Türkiye tarihine geçmiştir. Bu darbe girişiminin bastırılmasında halkın etkin olması, siyasi gücün meşruiyetinin tam olarak ispatlandığının bir göstergesi niteliğindedir. Darbe sonrası halkın onayı ile yapılan anayasal değişiklikler Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni bir döneme girdiğinin en önemli göstergesidir (Mazman ve Altun, 2020, s.478).

Özetle, yaklaşık bir asırlık geçmişiyle Türkiye Cumhuriyeti, geleneksel meşru kaynaklarından vazgeçmemiş ve bunun yanı sıra modern kaynakları da yönetimlerinde kullanma yoluna gitmişlerdir. Bu sebepten dolayı geleneksel ile modern arasında bir ikilem meydana gelerek meşru krizlere sebebiyet vermiştir. Fakat incelendiğinde bu krizlerin gelişmekte olan demokratik yönetim anlayışına güç kazandırmakta olduğu tespit edilmektedir. Siyasi, ekonomik ve kültürel çatışmalara rağmen, çağın gereklerine uymak amacıyla modernleşme hızı her an artmakta, bunun yanı sıra ulus devlet anlayışı gelenekselliğin sağladığı güçle sağlam bir zemin üzerinde kurularak varlığını devam ettirmektedir (Altun ve Mazman, 2020, s.480).

2.6. Türkiye'de Din ve Siyaset İlişkisi

Tarih boyunca farklı biçimlerde kendini gösteren din ve siyaset arasındaki ilişki, her toplumun kendine özgü sosyo-kültürel yapısı içinde şekillenmektedir (Bayyiğit, 2003, s. 30). Din ve siyaset arasındaki bağlantının sürekli gündemde olmasına etki eden faktör; siyasi kültürde, din anlayışında ve toplumsal alanda ortaya çıkmakta olan değişimlere ve dönüşümlere rağmen, bu iki alanın (din-siyaset) birbirleriyle olan ilişkisinin bir şekilde devam ediyor olması ya da bu şekilde idrak edilmesidir. İfade edilme biçimleri ne şekilde olursa olsun din ve siyaset birer toplumsal alt

mekanizmalardır (Macit, 2007, s.92). Türkiye'de din ile devlet ya da devlet ile siyaset ilişkisi arasındaki tartışma oldukça eski bir zaman dilimini işaret etmektedir. Kökeni, Tanzimat Dönemi'ne kadar dayanmakta olan bu tartışma, özellikle 1950 yılından sonra iyice gün yüzüne çıkarak kendini göstermeye başlamıştır. Bu durumun arka planında, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren rejimin İslam'a karşı dönemsel olarak geliştirdiği farklı tavır ve söylemler yer almaktadır. Yeni siyasal sistemin dine ve dindarlara yönelik yapmış olduğu baskıcı tavır, Türkiye'de din ve siyaset arasındaki kurulan bağlantının boyutu ve durumu üzerinde etkili olmuştur (Akkır, 2020, s.117).

Osmanlı Devleti'nin yönünü Batı'ya çevirip modernleşme çabasına girmesiyle değişiklik göstermeye başlayan din ve siyaset arasındaki ilişki, 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle yeni bir boyut kazanmıştır. Bu dönemde daha çok devleti yöneten kadroların modernleşme ve batılılaşma adına geliştirdikleri din ve siyaset ilişkisi bağlamındaki politikaları, temel bazı konularda değişiklik göstermemişse de uygulama bakımından dönemlere göre farklılıklar göstermiştir. Cumhuriyet'in kurulmasından sonra seküler (toplumun dini ve ruhani meselelerden ziyade dünya hayatına odaklanması) bir toplumun oluşturulmasına, İslam dininin toplumsal hayatı düzenlemeyle ilgili talepleri engel olarak görülmüş ve bu sorunun üstesinden gelmek amacıyla yeni politikalar geliştirilmiştir. Bu bağlamda; *''Belli dönemlerde dinsel yaşamın yok edilmesi, dinin kontrol altına alınması, toplumun din yoluyla kontrol edilmesi, din üzerinden topluma nüfuz edilmesi, gibi yaklaşımlardan biri veya birkaçı benimsenmiştir''* (Altın, 2019, s.54).

Cumhuriyet Halk Partisi 1923 yılından 1950 yılına kadar ülkede tek başına iktidar olmuştur. Bu süreç, Türkiye'deki din ve siyaset ilişkisi bakımından en önemli zaman dilimini ifade etmektedir. Çünkü bu dönemde din ve siyaset ilişkisi köklü bir şekilde değiştirilmiş ve bu süreçte oluşturulan düzenin etkileri Cumhuriyet tarihi boyunca devam ederek etkilerini sürdürmüştür (Altın, 2019, s. 64).

Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin, Cumhuriyet dönemindeki din politikası, din faktörünü ve devlet yönetim işlerini birbirinden ayırarak, yönetimi hurafelerden, bağnazlıklardan, tutucu davranışlardan soyutlayarak, dinde bir aydınlanma hareketi başlatmak ve din olgusunu, ulusal bir yapıya kavuşturmak gayesini taşımaktadır. Bu sebeple genç Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş ilkeleri laik temellere dayandırılarak bu doğrultuda laik yapı ve kurumlar oluşturulmuştur. İlk dönemlerde bazı aydınlar

tarafından İslamiyet, geri kalmışlığın bir sebebi olarak görülmektedir. Bu sebeple, Batılılaşma ve çağdaşlaşma yolunda ilerlemek amacıyla, din faktörünün toplum nezdinde gücünün kırılması ve varlığının en aza indirgenmesi hedeflenmektedir. Bu duruma bağlı olarak ise: *''Öncelikle hilafet kaldırılmış, laiklik, öğretim birliği, tekkelerin kapatılması, Medeni Yasa, Arap alfabesinden Latin alfabesine geçiş, şapka devrimi ve bir dizi yenilik kabul edilmiştir.''* (Kara, 2017, s. 132). Bu dönemde yaşanan bir diğer gelişmenin de din adamlarının yetiştirilmesi ile ilgili olduğu görülmektedir. Din adamı yetiştirecek okullar ve İlahiyat Fakültesi öğrenci yokluğu nedeniyle kapatılmış ve bu okulların kapanmaması maksadıyla gerekli çabanın gösterilmemesi, halk üzerinde de olumsuz etkilere neden olmuştur. Bunun yanı sıra; cami ve ibadethanelerin ihtiyaç fazlası olarak görülerek diğer kurum ve kuruluşlara verilmesi ya da boş olarak tutulması da yine halkın tepkisini çekmiştir. Bu durumun, halkın tek parti dönemine karşı günümüze kadar da ulaşan olumsuz eleştirilerine yol açtığı görülmektedir (Kara, 2017, s. 132).

'Yönetme sanatı' olarak da ifade edilen siyaset, din olgusu ile yakın bir ilişki içinde bulunmuş, dini etkilemiş ya da din faktörü tarafından etki altına alınmıştır. Tek Parti döneminde Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) tarafından uygulanan baskıcı politika, din faktörünü, dindar kesimi veya dini grup ve cemaatleri tartışmaların ana konusu haline getirmiş ve onların baskı altından tutulması gereken toplumsal aktörler olarak algılanmasına sebebiyet vermiştir. Siyaset ortamı, bu yol üzerine biçimlenmiştir. Sağ ve sol siyasi kesimin laiklik kavramına yüklemiş olduğu anlamın da bu tartışmaların odağında şekillenmiş olduğu ve her iki siyasal tasavvurun da din-siyaset ilişkisi konusunda farklı bir bakış açısı ortaya çıkardığı ifade edilmektedir. Sağ siyaset, laiklik kavramını din ve vicdan özgürlüğünün güvencesi olarak ifade ederken, sol siyaset din ile siyaset kavramlarının birbirinden ayrılmasını ve bunun yanı sıra dinin, laiklik kavramı üzerinden denetim ve gözetim altında tutulmasını müdafaa etmektedir. Bu durum, günümüze kadar tartışılagelen, sağ ile sol siyasetin temel taşlarından birisini meydana getirmektedir (Akkır, 2020, ss. 117-118).

Türkiye'de din ve siyaset arasındaki ilişkinin bir başka görünen yüzü de farklı din açıklamalarına sahip olan dini grupların siyaset üzerindeki etkisidir. Genel olarak Ortadoğu İslam toplumlarında seçkin grup ve kitleleri bir araya getiren bazı kişiselleşmiş geleneksel emir subayları, din adamları ve devlet görevlileri gibi aracı

kişi ve kurumlar bulunmaktadır. İstekler, halk kitlesinden seçkin gruba, seçkin gruptan halk kitlesine doğru oluşturulmuş yapılar vasıtasıyla iletilmekte ve siyasete katılma bu yolla sağlanmaktadır. Türkiye'de ise tarikatlar bu duruma benzer bir işlev üstlenmektedir (Macit, 2007, s.95).

Türkiye'de dini gruplar, siyasal iletişim ve siyasal katılmayı sağlayacak, din olgusundan bağımsız kurumların gelişmemiş olduğu bir ortamda oluşan boşluğu doldurmak amacıyla din ve siyaset arasındaki ilişkide bir köprü görevi üstlenmektedir. Bütüncül bir din olarak İslamiyet, sadece teolojik bir inanç ya da ibadet biçimi olmamakla birlikte; siyasal, toplumsal ve ekonomik davranışa da etki ederek yön veren bir yaşam şeklidir. Din olgusu; siyasal topluluğun açıklanmasında, siyasetin yasal bir zemin üzerine kurulmasında, siyasal fikir ve ideolojilerin oluşmasında ve siyasete dair değer yargıları ve biçemlerin şekillenmesinde oldukça önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Dinin bu ve benzeri etkileri, çok partili siyasi hayata geçiş sürecinde kendini daha iyi gösterme ortamı bulmuştur (Akkır, 2020, s.118).

Tek parti döneminde uygulanan demokrasiye geçme çabalarının olumlu sonuç vermemesi üzerine, 1945'li yıllarda dünya sistemi ile de bir bütün olmak adına çok partili siyasi bir süreç kendini göstermeye başlamıştır. Tek parti döneminden sonra ilerleme kaydederek milli görüş hareketinin kurulmasına kadar geçen zaman dilimi, Türkiye'deki siyasal İslamcı söylemin geçiş dönemi olarak ifade edilebilir. İlk dönem siyasal İslamcılar için İslamiyet, dağılmak üzere olan siyasi bir topluluğun bir araya getirilmesinin siyasi bir faktörü olarak görülmektedir (Türk, 2015, s. 113).

Bu dönemde dini gruplar ya da dini hassasiyete sahip olan aktörler, siyaset sahnesinde kendini göstermeye ve bu durumun bir sonucu olarak da dini hassasiyet alan ve dini söylemlere sahip siyasi partiler kurulmaya başlandığı ifade edilebilir. Çok partili dönemin İslami hassasiyet taşıyan ilk denemesi 1945 yılında kurulan milli kalkınma partisidir. Bunun yanı sıra; Muhafazakâr Parti, Millet Partisi, İslam Demokrasi Partisi gibi partiler, bu dönemde kurulan ve İslami hassasiyet taşıyan partilerden sadece birkaçıdır. Bu partilerin en önemli ve temel özellikleri, dini ve milli amaç ile kurulmuş olmaları ve parti programlarında dinsel taleplere yer vermeleridir. 1960 yılından sonra özellikle, kentleşme ve göç gibi farklı etkenler sebebiyle dini grupların, tarikatların, cemaatlerin veya dini vakıfların; siyasal, toplumsal ve ekonomik konjonktürde varlığı ortaya çıkmaya başlamakla birlikte etkisinin de oldukça büyük ve güçlü olduğu

görülmektedir. Tek parti döneminde, siyasal sistemde dinin dışlanmasından sonra yaşanan bu değişim ve gelişimlerin de oldukça büyük bir etkiye sahip olduğu ifade edilmektedir (Yılmaz, 2016, s.1172).

Türkiye'de dini grupların önemli işlevlerinden birisi din ile siyaset arasında bir köprü niteliğinde olmasıdır. Bu sebeple siyaset üzerinde etkili olan dini yapılardan birisi, tarihsel süreçte politikayla yakın ilişkiler içine bulunan, siyasal ilgi ve bağlantıları oldukça güçlü ve yüksek, bunun yanı sıra her dönemde siyasal alanda faaliyet gösteren Nakşibendi Tarikatı'dır (İnce, 2017, s. 146). ''*Nakşibendîlik, 14. yüzyılda Orta Asya'da, Bahâeddin Nakşibend tarafından kurulduğu kabul edilen tasavvuf akımıdır.''* İslam dünyasında siyasal ve toplumsal konjonktürde Nakşibendilik Tarikatı'nın etkin bir rolü olmasının nedeni; Nakşibendiliğin İslam tarihindeki etkili sosyo-politik görevi, dini ilimlerin etkinlik göstermesi ile ilgisinin bulunması, dinin şer'i boyutunu esas alması ve Müslüman devletin temeli olarak Şeriatın üstünlüğünü kabul görmeleridir (Akkır, 2020, s. 118).

Nakşibendiler, yalnızca geçmiş zaman diliminde değil günümüzde dahi siyasetle ilgilidirler. Fakat bu ilişkinin boyutu, zaman içinde farklılıklara uğramıştır. Yine de Nakşibendilik, toplumsal hareketliliği sağlama kabiliyetini hala korumayı başarmaktadır. Mardin (1991)'e göre Protestanlık ne oranda kapitalizmin itici bir gücü haline geldiyse Nakşibendilik de o denli Müslümanların toplumsal hareketliliğini sağlamak adına itici bir güç olarak kabul edilmektedir. Nakşibendilik Tarikatı'nın siyasal alandaki etkinliğinin ve başarısının arka planında dört etken bulunmaktadır. Nakşilerin, geçmişten günümüze kadar tarih boyunca Müslüman toplumların yararını sağlayan, çıkarına olan hususlarda siyasi iktidarla iş birliği içinde bulunmaları ve karşılarına çıkan fırsatları Müslümanların avantajına kullanmaları, ortaya çıkmış oldukları Orta Asya coğrafyasından itibaren varlığını korumak ve sürdürmek amacıyla gizliliğe önem vermiş olmaları, 19. yüzyıldan itibaren özellikle Nakşibendilik Tarikatı'nın Halidiye kolunun özerklik elde etmiş olması ve şeyhin onayına ihtiyaç duymadan örgütlenme faaliyetlerini gösterebilmelerinin, bunun yanı sıra 16. yüzyıldan itibaren Nakşilerin, toplumsal kitleleri faaliyete geçirme yolları üzerine yoğunlaşan ideolojik araçlar ve sistemler geliştirmeleri politik alanda başarılı olmalarına fayda sağlamıştır. Tüm bu etkenler, Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde Nakşilerin politik yönden başarılı ve etkili olmasının önünü açmıştır. Türkiye Cumhuriyeti tarihinde

Nakşiler, özellikle toplum nezdindeki geleneksel dindarlık olgusunu destekleyen bazı Nakşibendi grupları, Millî Görüş Hareketi geleneğindeki partilere destek sağlayarak Türkiye'nin siyasi yapısıyla bütünleşmiştir. Bu sebep itibariyle 1945 yılı sonrası ortaya çıkan İslamcı aydın kuşağın yaşanağı olma özelliğini gösteren Nakşibendilik Tarikatı, bunun yanı sıra Milli Nizam Partisi'nin oluşumunda kurucu nitelikte bir görev üstlenmiştir. MNP'nin kurulmasında yol göstermiş ve hayatta olduğu süre boyunca partinin manevi rehberi, yol göstericisi konumunda bulunmuş olan tarikatın önemli lideri Mehmet Zahit Kotku, amaç olarak da Türk toplumunun moral ve kültürel bakımdan etkileşim içerisinde olmasını vurgulamıştır. 1968- 1971 yılları arasındaki zaman diliminde Diyanet İşleri Başkanlığı görevinde bulunan Lütfi Doğan, Kotku'nun partiye katkısını şu şekilde ifade etmektedir:

> *"Bu partinin fikir babası, Mehmet Zahit Kotku idi. Müslümanların kendilerini evlerinde hissedecekleri bir partiye sahip olmak istiyordu. Aslında bizler, diğer merkez-sağ partiler tarafından kullanılmaktan bıkmıştık. Bu partiyle Zahit Efendi yüzünden ilgilenmeye başladım. Zahit efendinin beş kişiyi davet edip, bizlere şunları söylediği o akşamı hatırlıyorum: 'Hepiniz bu milleti koruma ve ilerletme davasına kendinizi adamış insanlarsınız. Bu yaralı milletin kimlik ve kişiliği İslam'dır. Sizin ana mirasınız İslam'dır ve Müslümanlar olarak sizler bu yarayı Türk ve Müslüman halkımızın isteklerini dinleyerek iyileştirebilirsiniz. Halkın istediği, İslam'ın adalet duygusu ve kendi Osmanlı-Müslüman kimliklerinin yeniden kazandırılmasıdır.''* (Akkır, 2020, ss. 119-120).

Türkiye'de din ve siyaset arasındaki bağlantının boyutuna etki eden bir diğer konu da dini grup kategorisine giren tarikatların, politika ile ilişkileri hususunda dinsel odaklı baskı grupları olmaları gerçeğidir. Baskı grupları, politik alana katılımı sağlama aracı olmasının yanı sıra iktidar ve karar verme mekanizmaları ile çatışma ve uzlaşmanın bir aktörü olarak temsil ettikleri toplumsal kitleler adına geçici ya da kalıcı özellikte işlevleri ile bireylerin etkin bir siyasal ve yönetsel katılım sağlamalarına aracılık etmektedirler (Akkır, 2020, s. 120).

Türkiye'de Nakşilerin de içinde yer aldığı dini grupların politika ile bağlantısı belli bazı sebeplere dayanmaktadır. Bu sebeplerin başında kendi varlıklarını koruma ve sürdürme telaşı, modernleşmenin tarikatlar ve muhafazakârlar üzerindeki olumsuz etkisini en aza indirme gayesi yer almaktadır. Bunun yanı sıra iktidara yakın olmak; devletin nimetlerinden faydalanmayı, devletten gelebilecek baskıları azaltmayı ve hükümetlerin faaliyetlerini İslami ilkelere göre denetleme fırsatını da sunmaktadır. Bu

bağlamda siyasi alanı gözetleme ve denetleme bakımından baskı grubu olma özelliği gösteren dini gruplar, muhafazakâr kesimin politik faaliyetlere katılmasına destek vermektedir (İnce, 2017, s. 151).

3. BÖLÜM: TÜRKİYE'DE DİNİ HAREKETLER VE SİYASETE ETKİSİ

Nakşilik, tarihsel zaman diliminde siyasetle yakın ilişkiler içinde bulunmuş bir tarikattır. İncelediğinde siyasete doğrudan müdahalede bulunmadıkları, devlet yöneticilerini hayra yöneltmeye çalıştıkları ve hata yaptıklarında onları uyardıkları görülmektedir. Genel itibariyle devlet yöneticileri de Nakşibendi tarikatına pozitif bakmıştır. Fakat karşılıklı ilişkilerde zaman zaman inişler- çıkışlar yaşandığı da bir gerçektir. Cumhuriyet döneminde yönetici elit kesimin din politikası hakkındaki tercihleri, tarikatları yasaklı duruma düşürmüştür. Türkiye'nin çok partili hayata geçmesi sonucu kısmen bir özgürlük ortamı oluşmuş ve bu sayede tarikatlar sosyal hayatta aktifleşmiştir. Türkiye'de Cumhuriyet sonrası varlığını idame ettiren Nakşi-Halidi kollardan biri olan İskenderpaşa cemaati, bu süreçte öne çıkan dini gruplardan biridir. Karizmatik dini lider Mehmet Zahit Kotku'nun teşvikleri, Türkiye'nin sosyal ve siyasi bakımdan gelişmesiyle bir araya geldiğinde, bir dinî yapı içerisinden siyasi bir hareket doğmuştur. Bu açıdan ilk etapta Milli Görüş Hareketi, bir dini grup bünyesinde ortaya çıkmış ve gelişimini devam ettirmiştir. Milli Görüş Hareketi'nin doğuşu o dönemdeki ulusal ve uluslararası gelişmelerle ve Türkiye'nin tarihsel-toplumsal özellikleriyle de ilişkili bir durumdur (İnce, s.143).

Çalışmanın bu bölümünde Nakşiliğin temel özellikleri ele alınmakta, Nakşilik ve siyaset arasındaki ilişki ve Nakşilik- siyaset ilişkisi bağlamında Türkiye'de dini gruplar ve Mili Görüş Hareketi hakkında bilgi verilmektedir.

3.1. Nakşiliğin Temel Özellikleri

Nakşibendiyye tarikatının adı, 15. yüzyılda Orta Asya'nın Buhara şehrinde hayatını sürdürmüş olan Bahâeddin Nakşibend'den (ö. 791/1389) gelmektedir. Bu tarikat, 12. yüzyılda yine Buhara civarında varlığını gösteren Hâcegân tarikatının bir devamı niteliğindedir. Hâcegân tarikatı da Horasan bölgesi sûfîleri tarafından devam ettirilen, zaman içerisinde Mâverâünnehir'e ve Buhara civarına gelerek taşınan bir tasavvuf ekolüdür (Tosun, 2015, s.611).

Bahauddin Nakşbend'in asıl ismi, Muhammed b. Muhammed el-Buharî'dir. 718-1318 tarihleri arasında Buhara'ya 9 km. uzaklıkta bulunan Kasr-ı Arifân (eski ismi Kasr-ı Hinduvan)'da dünyaya gelmiştir.

Bahauddin Nakşibend doğduğu zaman, Hacegan tarikatının şeyhlerinden Muhammed Baba Semmâsî (ö. 740-1339) talebeleriyle beraber o köye gelmiş ve henüz çok küçük bir yaşta olan Bahauddin'i mânevî evlatlığına almıştır. Nakşibend kendi durumundan söz ederken, bu konuda şöyle dile getirmektedir*: "Benim hakkımda zuhûr eden Allah Teâlânın lütuflarından ilki, daha çocukluk çağımda iken, kadri yüce Şeyh Hâce Muhammed Baba Semmâsî'nin nazarları ile müşerref olmam ve beni evlâtlığa kabul etmeleridir."* Baba Semmâsî'nin, talebelerinden Emir Külâl'e; "*Bu erin terbiyesi sana aittir."* diyerek, Nakşibendi onun gözetimine verdiği ifade edilmektedir. (https://sorularlaislamiyet.com/kaynak/naksibendiye Erişim Tarihi: 09.12.2021).

Nakşibend, her ne kadar Emir Külâle bağlanmışsa da yani onun himayesinde olduğu söylense de güvenilir dokümanlardan elde edilen bilgilere göre, onun gerçek şeyhinin, kendisinden uzun zaman önce vefât eden Abdulhâlik Gücduvânî (6. 617-1220)'olduğu ifade edilmektedir. Tasavvufta, kişinin kendisinden önce yaşamını yitirmiş olan herhangi bir şeyhin ruhâniyetinden ders alarak rabıta kurmasına, "Üveysilik yolu" denilmektedir (Eraydın,1990, s. 430 ve Kara, 1985, s. 294).

Bahauddin Nakşibend, Hanefi mezhebine bağlıydı. Her fırsatta sohbetler gerçekleştirir, va'z ve tavsiyelerde bulunur ve "*Tarikimiz sohbet üzerinedir."* diyerek, talebelerini de buna sevk ederdi. Bunun yanı sıra o, çok alçakgönüllü idi; misafirlere çok saygılı davranırdı. Hayvanlara sevgi ile yaklaşır, haramdan uzak dururdu. Vefatından bir gün önce talebelerine, halifelerinden Muhammed Parsa (ö. 922-1516)'ya bağlı olmalarını vasiyet etti ve 3 Rebiül-Evvel 791/2 Mart 1389 Pazartesi günü, doğduğu yer olan Kasr-ı Arifan'da, yetmiş üç yaşında iken vefat etti (https://sorularlaislamiyet.com/kaynak/naksibendiye Erişim Tarihi: 09.12.2021).

Nakşilik, Bâhauddin Nakşibendden sonra, Alaeddin Attar, Zahid Bedahşi ve Muhammed Parsa tarafından geniş bir coğrafyaya yayılma gösterdi. Özellikle İmam Rabbânî (ö. 1034-1625) döneminde, Hindistan ve çevresinde yayıldığı söylenmektedir. İmam Rabbânî'nin oğlu Muhammed Ma'sûm (ö. 1098-1687)'un da ciddi bir eğitim alarak, babasının ılımlı tasavvuf yolunu sürdürdüğü belirtilmektedir. Nakşibendi Tarikatı'nın, oğlu Şeyh Seyfeddin (ö. 1100-1689) ve halifesi Seyyid Nûr Muhammed Bedvânî (ö. 1135/1723) ile beraber naklî, tasavvufi ve farz-ı kifaye ilimler yönünden bir medrese ve herkese açık bir yer haline geldiği söylenmektedir. Nakşilik'in, Fatih Sultan Mehmed döneminde, Molla İlâhî Simâvî (ö. 896-1490) aracılığıyla İstanbul'a geldiği ve yayılmaya başladığı ifade edilmektedir. Tarikat,

Gulam Ali Dehlevî ve Ebû Saîd Müceddidî ile Hindistan içlerine de yayılma göstermiştir. On sekizinci yüzyılda Mevlâna Ziyaeddin Bağdadî ile birlikte Osmanlılarda geniş alanlara yayıldı ve süreklilik kazandı. Osmanlı padişahları Nakşibendiliği savundular ve koruma altına aldılar. İstanbul'da, altmış beş adet Nakşibendi dergahının bulunması, halk arasında ne kadar yaygın bir halde olduğunun göstergesi niteliğindedir. Sonraki süreçte Nakşilik'in Mevlâna Halid Bağdâdî (ö. 1242-1826) aracılığıyla kurulan Halidiye kolunun, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde yayılmaya başladığı görülmektedir (https://sorularlaislamiyet.com/kaynak/naksibendiye Erişim Tarihi: 09.12.2021).

Farsça "nakş" ve "bend" kelimelerinin bir araya gelmesi sonucu ortaya çıkan ve "nakış yapan" manasına gelen "nakşbend" unvanının taşıdığı anlam ve bu unvanın Bahâeddin Nakşibend'e ne zaman ve nasıl verildiği hususunda ilk Nakşibendî dokümanlarında bilgi bulunmamaktadır. Nakşbend sözcüğünün Bahâeddin Nakşibend ve Nakşibendîlik'in adlandırılmasında kullanılması hususunda daha sonradan iki farklı görüş ve düşünce vuku bulmuştur. Bunlardan ilk görüşe bakıldığında Bahâeddin Nakşibend gençliğinde babasının mesleği olan nakışçılık işiyle uğraştığı için "nakşbend" unvanını almış ve bu unvana bağlı kalarak tarikat Nakşibendiye adıyla anılmaya başlamıştır. Nakşibendilik ile ilgili bir başka görüşte ise; *"nakşbend" kelimesinin filolojik anlamına tasavvufî bir yorum ilave edilerek hafî (sessiz/gizli) zikrin kalpte bıraktığı "nakş"a bir işaret olduğu kabul edilmiş, "kalbi işlediği, kalbin üzerine süsler yaptığı için" tarikata bu isim verilmiştir*.'' (Demirtaş, 2018, s.31).

Nakşibendilik tarikatının toplumsal yönelimini ve siyasetle etkileşimini anlamlandırabilmek amacıyla tarikatın temel ilke ve özelliklerini irdelemek gerekmektedir. Buna bağlı olarak tarikatın, İslam dünyasındaki diğer tarikatların önemli bir kısmından farklı olarak, öne çıkan özelliklerinden biri

> *"Bekrî silsile"ye sahip olmasıdır. Hz. Peygambere, Hz. Ebubekir aracılığıyla ulaşan silsileye Hz. Ebubekir ile ulaşan anlamında "Bekrî silsile" denilmektedir. Nakşibendilikte Alevî silsileye karşı Bekrî silsilenin ön plana çıkması, sosyal ve siyasi gelişmelerle ilişkilendirilebilir. İslam dünyasındaki tarikatların önemli bir kısmı, Hz. Peygambere Hz. Ali yoluyla oluşan silsileye sahiptir. Bu silsileye Hz. Ali ile ulaşan anlamında "Alevî silsile" denir.''* (Algar, 2007, s. 35).

> ''*Bu tarikat silsilesinin, Hz. Ebûbekir (r.a)'den, Ebû Yezid Bistâmi'ye kadar "Sıddıkiyye"; Bistâmî'den, Abdulhâlik Gucdüvânî'ye kadar "Tayfuriyye"; Gucdüvânî'den, Muhammed Bahâeddin Nakşbend'e kadar "Hâcegâniyye"; Bahâeddin Nakşibendden, Ubeydullah Ahrâr'a kadar*

> *"Nakşbendiyye"; Ubeydullah Ahrâr'dan, İmâm Rabbâni'ye kadar "Nakşbendiyye-i Ahrâriyye"; İmam Rabbânî'den Şemseddin Mazhar'a kadar "Nakşbendiyye-i Müceddidiyye"; Şemseddin Mazhardan, Mevlânâ Hâlid'e kadar Nakşbendiyye-i Mazhariyye"; Mevlânâ Hâlid'den sonra "Nakşbendiyye-i Hâlidiyye" olarak adlandırıldığı görülmektedir.''* (Eraydın, s. 434 vd.).

Abdülhâlık Gucdüvânî Hazretleri'nin ortaya koyduğu şu on bir prensip, Nakşibendiye Tarikatı'nın temelini oluşturmaktadır: 1) Hûş der dem: Alınan her nefeste zikir hâlinde olmak ve gaflete düşmemektir.

2) Nazar ber kadem: Yürürken gaflete neden olacak herhangi bir şeyi görmemek amacıyla yere (ayak ucuna) bakmak, başkasına değil kendine bakmaktır.

3) Sefer der-vatan: Halktan ayrılıp Allah'a yönelmektir. Her adımda Allah'a yürümektir.

4) Halvet der encümen: Görünüşte halk ile, kalben Allah ile birlikte olmayı ifade eder.

5) Yâd kerd: Şeyhin verdiği zikri, kalb ve dil ile sürekli tekrar etmektir.

6) Bâz geşt: Zikri gerçekleştirirken Allah'a dönmek ve O'na kavuşmak düşüncesiyle hareket etmektir.

7) Nigah-daşt: Kalbi kötü duygu ve düşüncelerden uzak tutmayı ifade eder.

8) Yâd-daşt: Yalnız Allah'a yönelmek ve sadece O'nu düşünmektir.

9) Vukuf-ı Zamanî: Vakte hâkim olmak. Müridin (talebenin) zamanı verimli geçirmesini ifade eder.

10) Vukuf-ı Adedî: Ders sayısı ve gerçek anlamı düşünülmelidir. Zikirde sayıya uymaktır.

11) Vukūf-i kalbî: Zikirde kalbe yönelmeyi veya kalbin Allâh'a yönelmesini ifade etmektedir (https://www.islamveihsan.com/naksibendiligin-esaslari.html Erişim Tarihi: 09.12.2021).

Bazı alimlere göre Nakşilik Tarikatı'nın temel özellikleri şu şekilde özetlenmektedir:

1. Şeriatla zahiri temizlemek.

2. Tarikatla batını temizlemek.

3. Hakikatle Kurb-ı ilâhiye ulaşmak.

4. Marifetle Allah'a ulaşmak (Kara, s. 295).

En başta gösterildiği üzere, Ehl-i Sünnet inancına bağlı olan Nakşibendiye tarikâtı farklı ilimlerle alakadar olmaya, va'z ve sohbetler aracılığıyla bu ilimleri açıklamaya ve yaymaya oldukça değer vermişlerdir. Bilimle uğraşmanın, pozitif bilimlerden,

özellikle fizik, kimya, biyoloji vs. gibi Hakk'ın kudret ve azametini anlamaya yarar sağlayan bilimlerden yararlanmanın bir çeşit zikir olduğunu kabul etmiştir. Bunun yanı sıra Tarikat, bir uğraşı olmayan insanların nefsine yenik düşmemesi, çeşitli kötü alışkanlıklar edinmemesi amacıyla, tevbe, istiğfar, zikir, tefekkür, nafile namazlar ve benzeri şeylerle alakadar olmayı önermektedir. Bu şekilde nefsi yenerek kalbi kontrol altında tutabilme başarısına ‘‘murakabe’’ denilmektedir (https://sorularlaislamiyet.com/kaynak/naksibendiye Erişim Tarihi: 09.12.2021).

Nakşibendilerin savundukları en temel düşünce Ehl- sünnete bağlılıktır. Yani Hz. Peygamber'in söz ve davranışlarını takip etmektir. Tarikatın bu özelliğinin, halk ve yöneticiler arasında kabul görmesini kolaylaştırdığı ifade edilmektedir. Nakşiliğin Anadolu'da yayılmasına yönelik iddia edilen görüşlerden biri Şii-Safevi propagandasını engellemek amacıyla koruma altına alındığıdır. Fakat incelendiğinde Nakşiliğin yayılmasını himaye etmek kavramıyla değil de Ehl-i sünnete bağlılığı ile ele alıp değerlendirmek daha doğru olacaktır. Nakşiliğin Anadolu'da yayılma imkânı bulmasının en temel sebebi olarak, şeyhlerin Fars- İslam edebi kültürünü iletmede, yayma ve koruma hususunda çeşitli faaliyet ve etkinliklerde bulunuyor olmaları ileri sürülmektedir. Nakşibendi tarikatının şeriata bağlılığı, tarihsel zaman diliminde zahir (açık, belli,)- batın (görünmeyen, gizli) dengesini sağlamasını gerektirmiştir. Bu durum Nakşibendi tarikatının ‘‘ulemanın tarikatı’’ olarak hitap edilmesine sebebiyet vererek, medrese- tekke arasındaki çatışmaya daha ılımlı yaklaşmasını sağlamıştır (İnce, s.148).

Tarikatın benimsediği bir diğer ilkesi: *‘‘Zâhirde halk, bâtında hak ile beraber olma prensibidir.’’* (Hüseyn es-Safî, 2009, s. 32; Algar, 2006, s. 335). Bu ilke içsel yönden Allah'a odaklanmayı, dışsal yönden ise toplumsal yaşamda etkileşim ve ilişki kurarak, aktif katılım sağlamayı öngörmektedir (Yavuz, 2005, s. 183).

Tarikatın bir başka önemli ilkesi: ‘‘Kötü huylardan iyi huylara doğru yolculuktur.’’ Nakşibendilik tarikatının benimsemiş olduğu bu ilkeler, onu diğer tarikatlar arasında farklı kılan en önemli faktörler arasındadır. Bu iki ilkenin vesilesiyle tarikatın içe dönük aydınlanma girişimlerinin, dışa dönük toplumsallık ve mücadeleci bir tutumla bir araya gelerek, bu tarikata mensup bireylerin çevresine yabancılaşmasını önlemeyi sağlamıştır. Nakşiliğin bu benimsemiş olduğu ilkeler, onun toplumsal alan üzerindeki başarısının arkasında bulunan en önemli faktör olarak nitelendirilebilir (İnce, s.149)

Tarikatların içinde bulundukları siyasal ve ictimai durumlara karşı umursamaz bir tavır takındıkları söylenemez. Devletin içinde bulunduğu kötü durumdan ve çöküş sürecinden etkilendikleri gibi otoritenin elde edildiği parlak ve güçlü dönemlerde de siyasi faaliyetlerini arttırarak, itibarlarını güçlendirdikleri görülmektedir. Özellikle siyasi, askeri ve sosyal yaşamın hemen her alanında devletin içinde bir kurum olarak varlığını sürdürdüğü ifade edilen Nakşibendi tarikatı sırasıyla Hindistan, Kafkaslar, Orta Doğu ve Anadolu gibi geniş bir alana dağılarak XV. ve XVI. yüzyıllardan itibaren İslam dünyasının düşünce yapısının biçimlenmesinde büyük bir rol oynamıştır. Nakşibendîliğin Anadolu'ya girmesinin ve yayılmasının ise Osmanlı döneminde XV. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleştiği ifade edilmektedir. Weismann (2015), yaklaşık olarak sekiz yüzyıllık bir geçmişi bulunan Nakşibendi Tarikatı'nın gücünü, şeriat kurallarına sıkı bir biçimde bağlı olmasının yanı sıra aynı zamanda siyasi ve sosyal problemlere müdahalede bulunabilme yeteneğinden aldığını belirtmektedir (Yapıcı, 2019, s.8).

Nakşibendi Tarikat mensuplarının dönemlerindeki siyaset ve ilim insanlarıyla, kendi düşünce yapılarından taviz vermemek koşuluyla iyi ilişkiler içinde oldukları ve bu davranışları sayesinde zaman zaman tavsiye ve görüşleriyle siyasetçilere yol gösterdikleri ifade edilmektedir. Bu durum Türklerde Nakşibendi ve bürokrasi arasındaki bağın derinliğinin de bir göstergesi niteliğindedir (Yapıcı, 2019, s.9).

3.2. Türkiye'de Nakşilik- Siyaset İlişkisi

Nakşilik tarihsel zaman diliminde siyasetle yakın ilişkiler kurmayı başarmış bir tarikattır. Bu tarikatın İslam tarihindeki sosyal ve politik bakımdan işlevini genel çerçevesiyle şu şekilde tanımlamak mümkündür: Dini bilimlerin işlerlik kazanmasındaki rolü, şeriata olan bağlılık vurgusu ve bunun yanı sıra şeriatın Müslüman bir devletin zemini olarak üstün olduğuna yapılan vurgudur (Algar, 2007, s.59).

Nakşibendi Tarikatı, diğer tarikatlara kıyasla klasik İslami bilimlere önem göstererek, İslami bilimler alanında geleneksel eğitim faaliyetlerini gerçekleştirmenin yanı sıra, Türkiye'de medreselerin kapatılması döneminde, bazı bölgelerde, bu faaliyetlerini illegal yollarla sürdürmeye devam etmişlerdir. Nakşiliğin söz konusu bu özelliği Türkiye'de muhafazakâr ve eğitimli elit kesimi bu tarikata yönelterek, tarikatın pek çok sosyal ve siyasi harekete öncülük etmesine olanak sağlamıştır (Şentürk, 2011,

s.101). Nakşibendi Tarikatı'nın bir diğer özelliği şeriat hükümlerine bağlılık ve şeriat hükümlerinin uygulanması söylemidir. Tarikatın bu özelliği mensuplarını siyasete yönlendiren bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır (Algar, 2007, s.96).

Tarihsel süreçte ele alındığında Nakşiliğin siyaset ile olan bağlantısının, Emir Külal ile Timur arasındaki ilişkiye kadar dayanmakta olduğu ifade edilmektedir. Nakşi şeyhlerinin belgelerinde, Nakşilerin siyasete yönelmesinin emarelerine denk gelmek mümkündür. Örnek vermek gerekirse, tarikat içerisindeki önemli kişilerden biri olan Ubeydullah-ı Ahrar'ın *"Padişahları Allah'ın Kanununu ihlal etmeme hususunda uyarmayı, halka zulmetmemeye iknâyı, padişahlarla görüşüp zalimlerin zulmünden Müslümanları korumak için onların ruhunu fethetmeyi"* vazife olarak gördüğü ifade edilmektedir (İnce, s.149).

Nakşîlik-Siyaset ilişkisi incelendiğinde, Nakşibendi Tarikatı'nın siyasete direkt olarak karışmak yerine, devlet yöneticilerini iyiliğe ve doğruluğa yöneltmek, hata yaptıklarında onları uyarmak şeklinde görev üstlendikleri görülmektedir. Fakat bazı dönemlerde oluşan farklı koşullar karşısında bazı değişikliklerin de olduğu göze çarpmaktadır. Nakşîlerin siyasi faaliyetlerinin yöneticilere tavsiye vermek, çok nadir de olsa siyasi gücü doğrudan ele almak, gayr-i müslim üstünlüğüne karşı silahlı direnişte bulunmak olduğu ifade edilebilir (Algar, 2007, ss. 94-95).

Türkiye tarihinde tarikatların özellikle Osmanlı döneminden itibaren birbirlerinde farklı niteliklere sahip oldukları ve bunun yanı sıra her birinin toplum üzerinde farklı etkileri olduğu ifade edilse de hiçbir tarikat; gerek Türkiye coğrafyasının 'İslamlaşması' bakımından, gerekse Türk çağdaşlaşmasına karşı gösterilen tepkiler ve uyum sağlama çabaları bağlamında Nakşibendiyye Tarikatı kadar etkili bir araştırma kapsamı sağlamamıştır. Nakşibendi tarikatının bu özelliğinin; kültürel ve sosyal bir yol gösterici olarak İslam'ın kendisinde bulunan bir esas ve hakikatten değil, tarihsel süreçte değişikliğe uğrayan bir inanç sisteminin kendisini değiştiren-değiştirmek zorunda kalan yapısından kaynaklı olduğu ifade edilebilir (Cengiz, 2008, s.167).

Osmanlı Devleti'nin devletleşme ve merkezileşme sürecinde daha yolun başında tarikatların da teşkilatlanma sürecinin aynı düzlem üzerinde yer aldığı görülmektedir (Yapıcı, 2019, s.22). Henüz devletin kurulma, büyüme ve gelişme aşamalarında tekkeler, dergahlar kısacası tasavvuf ve tarikatların önemli siyasi ve sosyal görevler

üstlendikleri ifade edilebilir. Geleceğin hükümdarlarının (şehzadeler) sancağa çıkarıldıklarında mutlak suretle bölgenin en bilgin şeyhiyle irtibat sağladıkları, bu sayede yalnızca salt bilgi olarak değil, kalben de olgunlaşmalarının amaçlandığı karşımıza çıkmaktadır (Bahadıroğlu, 2017, ss.70-71).

Osmanlı Devleti'nin tasavvufi hayatı incelendiğinde genellikle Selçuklular zamanında doğup gelişen tasavvufi terim ve iddiaların yer aldığı dikkat çekmektedir. Osmanlı zamanında ise tasavvuf sistemleşerek bireysel bir savaştan ziyade toplumsal bir savaşa dönüşmüştür (Kara, 1977, s.120).

Tarikatlar, tekke, zaviye, dergâh gibi yapıların kuruluş amaçları doğrultusunda, İslam dininin gereklerine göre inanma ve hayat sürme, İslam dini ahlakını benimseme ve yayma, insanlara ve diğer canlılara güzel davranma, can ve mal güvenliği, din ve düşünce özgürlüğü gibi vatan ve milletin bütünlüğü, bekası ve korunmasına yönelik işlevleri üstlendikleri ve çaba harcadıkları görülmektedir. Tarikatlar sayesinde benimsetilen dindarlık ile insanların kader karşısında uğradıkları sıkıntılı durumların üstesinden gelebilmeleri, her şeye rağmen umutlarını kaybetmemeleri ve anlam arayışına yönelik sorularına bir cevap bulabilmeleri amaçlanmaktadır. Bu sayede Osmanlı Devleti'nde; tarikatlar kendilerine özel yapıları, dini ve mistik karaktere sahip teşkilatları ve kendilerine gönülden bağlı müritleriyle (talebe) beraber sık sık devletin siyasî, askerî, sosyâl ve kültürel politikalarına yön verebilecek kadar önemli işlevler üstlenmişlerdir (Yapıcı, 2019, ss.22-23).

Osmanlının, sünni çizgiye bağlı olan Nakşilik ile iyi ilişkiler içinde bulunduğu karşımıza çıkmaktadır. Nakşibendi Tarikatı'nın şeriata bağlılık vurgusu, zâhir-bâtın dengesini korumaya önem vermesi, Ehl-i sünnete bağlılık vurgusu, Osmanlı yöneticileri ile daha yakın ilişkiler kurmasına imkan sağlamıştır (Ocak, 2010, s. 94).

Nakşi tarikat liderlerinin, Osmanlı bürokrasisiyle yakın bir bağ içinde bulunmasının sebeplerine değinmek gerekirse: Osmanlı sınırlarında, sûfîlik tarihinde örneğine az rast gelinecek biçimde, bir tarikat siyasal bir güç haline dönüşerek Safevî devleti ortaya çıkmıştır. Bu devletin resmî ideolojisi olan Şiîlik, Osmanlının çok ciddi bir rakibi haline gelmiştir (Ocak, 2012, s.71).

Ehl-i Sünnet anlayışına sıkı bağlılığıyla öne çıkan Nakşîliğin, Safevî propagandasına karşı çıkması doğal bir tepki olarak ele alınmalıdır. Bundan dolayı Nakşî şeyhlerinin

Anadolu'da ortaya çıkan Safevî propagandasına karşı çıktıkları ve etkilerini kırmak için çalıştıkları görülmektedir. Bu tehdidin etkilerinin daha fazla hissedildiği Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde, padişahlarla Nakşî şeyhlerinin ilişkilerinin daha sıkı bir hale gelmesi bu bağlamda değerlendirilebilir (Ocak, 2011, s.114). Fakat yine aynı süreçte Osmanlı bürokrasisinin Bektaşîlik ve Mevlevîlik başta olmak üzere başka dini yapılarla da benzer ilişkiler içinde olduklarına rastlanılmaktadır. Bu ilişki durumu, Nakşîbendiyye Tarikatı bakımından ele alındığında tarikatın öğretisi doğrultusunda ortaya çıkan doğal bir yönelim olarak, Osmanlı yönetimi bakımından ise, Safevî tehdidi başta olmak üzere çeşitli nedenlerle devletle problemleri olan topluluğa karşı dinî güçleri yanına çekme arzusu olarak ifade edilebilir. Fakat karşılıklı ilişkiler ele alındığında olağan dışı vaziyetlere de denk gelinmiş, devletle tekkeler-tarikatlar arasındaki kurulan bağlantının durumu her zaman olumlu ve sorunsuz bir biçimde varlığını sürdürememiştir. Bu problemlerin baş göstermesi bazen tarikatın öğretisi, kurumsal yapısı ve teşkilatlanma şekli ile yakından ilgili olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü tarikatın öğretisinin ve yapısal özelliklerinin, halk ile ve halktan sağladığı güçle devletle ilişki boyutuna etki eden temel bir faktör olduğu karşımıza çıkmaktadır. Yukarıda ifade edilen Nakşîlik Tarikatı'na ait özellikler, tarikatın devletle bağlantısını sağlam bir zemine oturtan bir faktör olurken, bir başka tarikat olan Bayrâmî Melâmîlerinin sahip olduğu nitelikler şüpheyle karşılanmalarına neden olmuştur. Bu doğrultuda, Bayrâmî Melâmîlerinin devlet tarafından mesafeyle karşılanmalarının nedeni: *''Tekke ve zaviyelerden uzak mekândan bağımsız oluşumları ve şeriatın şekli yönünü ön plana çıkaran emir ve kuralları tenkide varan hal ve tutumlarıdır.''* (İnce, s.150).

Osmanlı'nın modernleşme sürecinde ortaya çıkan birey ve mülkiyet anlayışı, tarikatların devletle ilişkisine etki eden önemli faktörlerden biridir. Osmanlı Devleti, 19. yy'ın ikinci yarısında, demiryolu, eğitim ve kamuoyunun artan öneminin yanı sıra Batı kapitalizminin de etkisi doğrultusunda önemli bir dönüşüm sürecine girmiştir. Bu zaman diliminde Avrupa emperyalizminin geniş bir alana yayılmasının getirdiği siyasal ve güncel sonuçlar nedeniyle kötüye gitmekte olan ekonomik koşullar ve iyileşen ulaşım, iletişim kanalları; Halidi-Nakşibendiliğin gelişerek geniş bir alana yayılmasını hızlandıran sebepler içinde bulunmaktadır. Bu dönemdeki İslamcı anlayış ile aynı doğrultudaki Nakşibendiler, devleti sadece İslami amaçlar ve hedeflerin gerçekleştirilmesi bakımından değil, bunun yanı sıra, bu dönemde Avrupa güçlerinin

ağır baskısından bunalan Müslüman cemaatinin refahı için de mecburi bir yöntem olarak görmeye başlamışlardır. Bu yönden bakıldığında Halidi geleneğinin devlet ve toplum nezdinde İslami hukukun vuku bulmasını adil bir toplumun vazgeçilmez bir unsuru olarak değerlendirmesi, Nakşiliğin devleti merkez alan bir düşünce yapısına bürünmesinde önemli bir etkendir. Bu bağlamda 19. yy.'da, bürokrat-entelektüeller ve halkın da içinde yer aldığı önemli toplumsal aktörlerin Batı'nın meydan okumasına karşı koyabilmek amacıyla geliştirdikleri toplumsal dönüşüm hedeflerinin, Nakşibendi tarikatları gibi geleneksel kurumlarda da kabul gördüğü ifade edilebilir. Bu kurumların, diğer gruplardan farkı, yapısal değişikliklere karşı temsil ettikleri grupların çıkarlarını gözetebilmek amacıyla İslami simge ve söz bilime başvurmaları; bunun bir sonucu olarak da İslami kimliğin siyasallaşması olayını beraberinde getirmeleridir (Cengiz, 2008, s.160).

Tanzimat ve Meşrutiyet dönemleri boyunca, Müslüman toplumun ekonomik ve siyasi açıdan zayıf ve güçsüz bir durumda olmasından endişe duyan gruplar için Nakşibendiyye tarikatları, Müslüman halkın siyasi özgürlüğü ve ekonomik canlanmayı sağlayabilecek bir önderlik ve örgütlenme aracı olarak görülmektedir. Sosyal zemini tüccar, aydın, bürokrat ve şehirli eşraftan meydana gelen Nakşibendiler, Tanzimat'ın Batı'ya yönelten ve özendiren politikalarına şiddetle karşı çıkmışlardır (Mardin, 1992, s.98).

Tanzimat Fermanı ile başlayan bu zaman diliminde Türkiye toplumunun uğradığı sosyal ve ekonomik değişiklikler ile birlikte Nakşibendi tarikatının kendisi de bazı iç ve dış değişikliklere uğramıştır. Bu süreçte İslamcılığın genelinde denk gelindiği üzere Nakşibendiler de ''*Müslüman halk için yeni bir siyasal ve sosyal zeminin oluşturulmasında, anayasacılığın ve insan haklarının dilini destekleme aşamasında anahtar bir rol oynamışlardır.''* 1878 yılında gerçekleşen Rus-Osmanlı savaşı, tarikatın planlarının değişmesinde hızlandırıcı etkide bulunmuş, "vatan sevgisi" ve "millet savunması" gibi çağdaş düşünceler de tarikat tarafından hızlı bir biçimde kabul görmüştür. Bu durum, tarikatın İslam'ı, bir direniş ve yeniden yapılanma kimliği olarak değerlendirmesine sebebiyet vermiş; bu yeni İslamcı yorum, tarikatın dinsel birlikteliğe dayanan bir protesto hareketi olarak kentlileşmiş küçük iş grupları ve çiftçilerin çıkarlarını gözetmek için bir araç haline dönüşmesine etki etmiştir. Tüm bu gelişmeler doğrultusunda, Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında, Nakşibendi

tarikatının en büyük ve en etkili İslami grup olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Sonuç olarak 1920'li yıllara gelindiğinde, İstanbul'da bulunan 658 Sufi tekkesinden 305'inin Nakşibendilere ait olduğu ve bu rakamın diğer tüm tarikat tekkelerinden daha fazla olduğu ifade edilmektedir (Cengiz, 2008, s.161).

Osmanlı Devleti'nin Cumhuriyet'e geçişi ile beraber yönetici kesimdeki din politikası tercihine dayalı olarak, tarikatlar hususunda baş gösteren sorunlar ve bozulmalar bir araya gelince yeni birtakım düzenlemeler yapılmıştır (Kara, 2006, ss.4-5).

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulması ve bunun sonuçlarından biri olarak tekkelerin kapatılması ile beraber, yer altına inen ve işlevlerini orda gizlice devam ettirmekte olan Nakşiler, Cumhuriyet'in getirdiği yeniliklere karşı birçok ayaklanma ve isyana öncülük etmişlerdir. Bu süreçte, başta Şeyh Said İsyanı (1925) ve Menemen Olayları (1930) olmak üzere, ortaya çıkan ayaklanmaların çoğu Nakşibendi tarikatlarının liderliğinde vuku bulurken, Nakşibendi tarikatları, gerçekleştirdikleri olayları gizlemek ve devlet mülkiyeti altında bulunan camileri Sufi eylemciliğinin yeni merkezleri olarak kullanmak amacıyla, Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde memuriyet kadrolarına yerleşmişlerdir. Bu sayede tarikat üyeleri kendilerini Cumhuriyet'in yeni gereklerine göre şekillendirmiştir (Cengiz, 2008, ss.161-162).

Yakın süreçte Türkiye'de Nakşibendi Tarikatı'nın siyasetle olan bağlantısı hususunda iki değerlendirmeden söz edilebilir. Bunlardan ilki, Nakşilerin faaliyetlerini tek boyutlu olarak gerçekleştirdikleri için ‘‘derin bir sosyolojik anlayış meydana getirme bakımından faydasız’’ ikincisi ise ‘‘onların işlevlerini basite indirgediği’’ için kendine yönelik eleştiri yani öz eleştiri bakımından yetersizdir. Aslında Nakşiler geçmişte ve günümüzde siyasetle ilişki içerisindedir. Fakat bu ilişkinin durumu her zaman görünür olmamış ve zaman içinde değişiklikler göstermiştir. Bu durum bağlamında Mardin'e göre, *"Protestan etiğinde kapitalizmin itici gücü neyse, Nakşibendi tarikatında da Müslümanların toplumsal hareketliliğini sağlayan odur.*" (Mardin, 1993, ss.73-74). Kısacası Türkiye'de Nakşîliğin siyasetle olan bağlantısını, direkt bir siyasi faaliyet olarak ele almak doğru bir yaklaşım tarzı olarak ifade edilemez. Bunun yanı sıra Nakşîlik ile siyaset ilişkisinin bazı dönemlerde değişkenlik gösterdiği de göz önünde bulundurularak, bu bağlantının niteliğini doğru değerlendirmek gerekmektedir (Algar, 2006, s.335).

Türkiye'de Nakşîlerin de içerisinde yer aldığı dinî yapıların, siyasetle ilişkileri belirli bir zorunluluk çerçevesinde gerçekleşmektedir. Bu zorunlulukları; varlıklarını koruma ve devam ettirme korkusu, çağdaşlaşmanın tarikatlar üzerindeki etkileri, iktidara yakın olmanın beraberinde gelecek fırsatlar olarak sayabiliriz. Çünkü iktidara yakın olmak, devletten gelebilecek baskıların önüne geçmekte, devletin nimetlerinden fayda sağlama olasılığını arttırmakta, bunun yanı sıra hükümetlerin faaliyetlerinde İslami ilkelerin gözetilmesi imkanını güçlendirmektedir. Bu bağlamda tarikatları siyasetle bağlantıları bakımından dinsel zemin üzerine kurulmuş baskı grupları olarak ifade etmek mümkün gözükmektedir (Çakır, 1994, s.68).

Tarikatların gücünün farkına varan sağ kitle partileri, uzun süre dinî yapılarla bizzat pazarlığa oturmuşlar, farklı cemaatlerin mensuplarına parlamentoda yer vermişlerdir. Bu ilişkilere ters açıdan bakıldığında cemaat liderlerinin siyasette yer almasının, cemaat mensuplarının birbirine kenetlenmesine olanak sağladığı ve şeyh ya da liderin cemaat üzerindeki gücünü arttırdığı görülmektedir (Çakır, 1994, s. 69). Nakşîlik doğrultusunda, Yavuz Sultan Selim ile Nakşî liderlerinin ilişkisine kadar incelenebilecek bu ilişkinin, yakın süreçte başka örnekleri de görülmektedir. Kurtuluş Savaşı yıllarında, Kuvvâcılar dinî duyguları yoğun bir şekilde kullanmış, sonraki zaman diliminde İskenderpaşa ile Millî Görüş (MG) ilişkisi, Yeni Asya grubunun Süleyman Demirel ile ilişkileri, bunun diğer örneklerini meydana getirmiştir (Sözer, 2015, s.586). Bakıldığında Nakşibendilik, Türk tarihinin, kültürünün, ekonomisinin, siyasetinin ve bireysel kimliğinin bir parçası haline gelmiş, Türkiye'de kültürel ve dinsel kültür ve geleneğin deposu olarak nitelendirilmiştir (Yavuz, 2005, ss.181-182).

Nakşibendiler, yalnız geçmişte değil günümüzde bile siyaset ile alakadar olmaktadır. Fakat bu ilişki, ilerleyen süreçte bazı değişim ve dönüşümler geçirmiştir. Ancak Nakşilik, toplumsal hareketliliği sağlama kabiliyetini hala devam ettirmektedir. Nakşilerin siyaset alanında başarıya sahip olmasının temelinde dört sebep vardır. Nakşilerin, tarihsel süreçte Müslüman halkına yararına olacağını gördükleri konularda siyasi iktidarın yanında olmaları ve kazanımları Müslümanların iyiliğine kullanmaları, ortaya çıktığı Orta Asya coğrafyasından itibaren varlığını korumak ve sürdürmek maksadıyla gizliliğe değer vermeleri, 19. yy.'dan bu yana özellikle Nakşibendi Tarikatı'nın Halidiye kolunun bir özgür irade kazanarak ve liderin onayını almadan örgütlenebilmesi ve 16. yy.'dan bu yana Nakşilerin, kitleleri harekete geçirmeye

yönelik faaliyetleri, siyasal alanda başarılı olmalarına imkan sağlamıştır. Bütün yaşanan durumlar, Cumhuriyet Türkiye'sinde Nakşilerin siyasal bakımdan başarılı ve etkili olmasının önünü açmıştır. Türkiye tarihinde Nakşiler, özellikle halk bünyesindeki geleneksel dindarlığı destekleyen bazı Nakşibendi tarikatları, Milli Görüş (MG) geleneğindeki partilere destek sağlayarak Türkiye'nin politik yapısı içinde yer edinmeyi başarmıştır. Bunun bir sonucu olarak 1945 yılından sonra ortaya çıkan İslamcı entelektüel kuşağın bir sığınağı olma özelliğini bünyesinde barındıran Nakşibendilik, bunun yanı sıra Milli Nizam Partisi'nin oluşumunda düzenleyici bir görev üstlenmiştir. Millî Görüş Hareketi'nin bir partisi olan Milli Nizam Partisi'nin kurulmasında rehberlik eden ve yaşamı süresince partinin manevi rehberi konumunda bulunan tarikatın karizmatik önderi M. Z. Kotku'nun hedefi Türk toplumunun moral ve kültürel açıdan yönlendirilmesi idi (Akkır, 2020, s.119).

Nakşiliğin karizmatik önderi M. Zahid Kotku'nun yanı sıra başka aktörlerden de bahsetmek mümkün görünmektedir:

1) Abdulaziz Bekkine: Nakşibendî-Hâlidî şeyhlerinden biridir. İstanbul'un Mercan Semti'nde dünyaya gelmiştir. Tarikat silsilesi Mustafa Feyzi, Ömer Ziyâeddin Dağıstânî ve Gümüşhânevî aracılığıyla Nakşibendîliğin Hâlidiyye kolunun kurucusu Hâlid el-Bağdâdî'ye erişmektedir. Bir hac dönüşü rahatsızlanarak 2 Kasım 1952 yılında vefat etmiştir. Vefatından sonra yerine tekkelerin kapatılmasının ardından bir süreliğine memleketine dönen ve Cumhuriyet Türkiyesi'nin en etkin pirlerinden olacak olan Mehmed Zahid Kotku geçmiştir (Yapıcı, 2019, ss.65-86).

2) Abdulhakîm Arvâsî: Seyyid Abdulhakim Arvâsî, 1865 yılında Van Başkale'de dünyaya gelmiştir. 1943 yılında Ankara'da vefat etmiştir. Şair, edip, gazeteci, dergici ve kuramcı olmasının yanında inandığı değerleri pratikte de yaşayan bir aksiyon adamı olarak isimlendirilebilecek Necip Fazıl; dinî ve tasavvufî bir dünyayla tanışmasını sağlayan kişi olan Abdülhakîm Arvâsî için *"irşat edicim(mürşidim), kurtarıcım,"* şeklinde ifadeler kullanmaktadır. Ve Abdülhakîm Arvâsî 'yi *"eşsiz veli"* şeklinde nitelendirmektedir (Yapıcı, 2019, ss.65-86).

3) Astarlızade Mehmet Hilmi Efendi: 1876 yılında Çankırı'da doğmuş, 1962 yılında vefat etmiştir. Osmanlı'dan Cumhuriyete geçiş sürecinin tam ortasına denk gelen zaman diliminde yaşamını sürdürmüştür. Yaşadığı zaman diliminde Türk milleti iki büyük savaş yaşamış, yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulmuş, en mühimi o,

bir mutasavvıf olarak Tekke ve Zaviyelerin kapatılmasına tanık olmuştur. Mehmed Hilmi Efendi'nin Nakşibendilik tarikatının Halidiyye kolunun Çankırı'daki son temsilcisi olduğu belirtilmektedir (Yapıcı, 2019, ss.65-86).

4) Said-i Nursi: Nurculuk hareketinin kurucusu olan bir Nakşibendi'dir. Son asrın en mühim isimlerinden birisi olan Said-i Nursî; seksen yedi senelik yaşamı romanlara ve filmlere konu olmuş, mücadelesi, ülküsü, çektiği sıkıntılar, yayımladığı eserler ve bu eserler etrafında bir araya gelen cemaatiyle sürekli toplum gündeminde yer edinmiştir. Said Nursî kendisinden sonra halife bırakmamıştır. 1960 yılında vefatının ardından cesedi mezarından çıkartılarak bilinmeyen bir yerde yeniden defnedilmiştir (Yapıcı, 2019, ss.65-86).

5) Süleyman Hilmi Tunahan: Nakşibendî-Müceddidî şeyhidir. Bulgaristan Silistre'nin Hezargrad (Razgrad) Kasabası'nın Ferhatlar Köyü'nde dünyaya gelmiştir. Öğrencilerinin Diyânet İşleri Başkanlığı'nda müftü, vaiz, imam ve Kur'an Kursu hocası olmalarını sağlamıştır. İmam-Hatip okullarını yetersiz görmüş ve uzun süre bu kurumlara karşı olumsuz tavır sergilemiştir. 16 Eylül 1959 yılında vefat etmesi üzerine Fâtih Cami hazîresine defnedilmek istendiyse de Hükümetten olumlu yanıt alınamamış ve bu sebeple Karacaahmet Mezarlığı'nda defnedilmiştir (Yapıcı, 2019, ss.65-86).

1960'lı yılların sonuna doğru siyasi hayata adım atan Millî Görüş Hareketi, daha önce farklı partilerin çatısı altında bulunan İslamcı siyasetin liderlerini, özgün bir siyasi kimliğe dayalı olarak bir araya getiren siyasi hareketin adıdır. Söylem ve politika olarak, Millî Görüş Hareketi, İslami oluşumların isteklerini demokratik bir ortama taşımıştır. Sınıfsal yönden ele alındığında da Milli Görüş partileri, Anadolu'daki orta sınıfın isteklerini siyasi açıdan ifade etmiş, bu kesimin merkezden çevreye doğru hareketini sağlamış, kadın kimliğini ön plana çıkararak, kadınlar başta olmak üzere, dindar muhafazakâr kesimin çağdaş bir seviyeye ulaşmasında görev üstlenmiştir. Nakşîlerin, siyasetle bağlantısının boyutunun incelenebileceği en yakın örneklerden biri, Millî Görüş Hareketi ile olan ilişkileridir. Nakşîlerle, Milli Görüş'ün ilişkileri üzerinde etkili olan bazı temel faktörlerden söz etmek mümkündür. Bunlar arasında en temel faktörlerden biri, Türkiye'de dinî gruplarla Millî Görüş'ün benzer sosyal tabana sahip olmasıdır. Bu durumda, aynı sosyal tabanın, siyasi, sosyal ve ekonomik isteklerinin bağdaşması, doğal bir zaman diliminde kendini gösteren sosyolojik bir faktör olarak kabul edilebilir. Bu doğrultuda 1925 ile 1950'li yıllar arasında varlığını

koruma ve sürdürmeye yönelik planlarıyla işlevlerini sürdüren dinî gruplar, 1950'li yıllardan itibaren önce kamusal alandaki varlıklarını hissettirmeye, daha sonra da kamusal isteklerini siyaset aracılığıyla dillendirmeye başlamışlardır. Milli Görüş Hareketi'nin bu bağlamda dinî gruplar için bir basamak niteliğinde olduğu ifade edilebilir (İnce, s.160).

Türkiye'de, (Nakşî) dinî grupların sosyal tabanı ile Milli Görüş partileri arasındaki sosyo-ekonomik zemin üzerine kurulu bir ilişkinin varlığından bahsetmek mümkündür. Bu bağlamda, Millî Görüş ile Nakşîlerin ilişkisinde yönlendirici faktörlerden biri, dini gruplara mensup bireylerin ait oldukları sosyo-ekonomik tabandır. Yani belirtmek gerekirse; Milli Görüş partileri, ilk olarak Türkiye'de "öteki" olarak isimlendirilebilecek, sosyo-ekonomik bakımdan orta ve alt tabana mensup, dinî duyarlılığı yüksek halk kesimi tarafından destek görmektedir. Sosyal ve ekonomik bağlamda üst sınıflara mensup bireylerin, Millî Görüş ile ilişkisi, bazı belirli kaynakların varlığına bağlı olarak süregelen, geçerliliği olan, fonksiyonel ve faydacı bir ilişki olarak açıklanabilir. Bu sınıfların Milli Görüş'e desteği, Milli Görüş'ün iktidara yaklaştığı süreçte artış kaydetmiş, geçen diğer süreçlerde düşüş yaşanmıştır. Bakıldığında bu durum, sermayenin siyasetle bağlantısı açısından iddia edilen genel tutuma oldukça uymaktadır. Bir başka yönden ele alındığında ise, Millî Görüş Hareketi'nin bu sınıfların desteğini alabildiği dönemlerde siyaset alanında daha etkili olduğu gözlemlenmektedir. Dinî grupların sosyal tabanı içinde Millî Görüş'e karşı kendini gösteren farklı tutum ve davranışlar da aynı nedenlere bağlanabilir. Bu doğrultuda, dinî grupların Millî Görüş (MG) ile etkileşimi üzerinde işlevselliği olan temel faktörlerden biri olan dini grup üyeliği, sosyal sınıf mensubiyeti ile etkileşimli bir biçimde kendini göstermektedir. Özetle, MGH ile Nakşî dinî grupların etkileşimi, bazı süreçlerde inişli çıkışlı olmasına rağmen, genel açıdan ele alındığında olumlu bir seyir izlediği söylenebilir (İnce, ss.160-161).

3.3. Nakşilik- Siyaset İlişkisi Bağlamında Türkiye'de Dini Gruplar ve Mili Görüş Genel Çerçeve

Nakşibendi tarikatı, tarihsel zaman diliminde siyasetle yakın ilişkiler içinde bulunan bir tarikattır. Bu ilişkinin ayrıntılarını Nakşi şeyhlerinin dokümanlarında görmek mümkündür. Nakşilerin doğrudan siyasete müdahale etmeyerek, devlet yöneticilerini hayra çağırdıkları ve gerekli görülen hususlarda yöneticilere uyarıda bulundukları

görülmektedir. Genel itibariyle yöneticilerin de Nakşi tarikatlara karşı olumlu tutumlar sergiledikleri söylenebilir. Fakat karşılıklı ilişkide ilginç durumlarla da karşılaşıldığı görülmektedir. Cumhuriyet döneminde, yönetici kitlenin din politikası hususundaki tercihleri, tarikatları yasaklı duruma düşürmüştür. Herhangi bir olgusal dayanağı olmayan bu düzenlemeler tarikatları ortadan kaldırmamış, tarikatlar değişik yollar aracılığıyla varlıklarını bir şekilde devam ettirmişlerdir. Türkiye Cumhuriyeti'nde çok partili sisteme geçilmesi ile kısmi bir özgürlük ortamı oluşmuş ve bu sayede tarikatlar sosyal hayatta varlığını daha çok hissettirme fırsatı bulmuştur. Bu doğrultuda tarikatların sosyal, siyasal ve ekonomik yaşam üzerindeki etkinlikleri artmış, tarikatlar toplumsal faaliyetlere öncülük etmiştir. Türkiye'de, Cumhuriyet sonrası varlığını devam ettiren Nakşi- Halidi kollardan biri olan İskenderpaşa cemaati, bu zaman diliminde öne çıkarak kendini gösteren dini gruplardan biridir. Tarikatın karizmatik dini lideri Mehmet Zahid Kotku'nun faaliyetleri, Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasal ve sosyal ilerlemeler ile bir araya geldiğinde, bir dini yapı içerisinden siyasi bir hareketin ortaya çıktığı görülmektedir. Mehmet Zahid Kotku 1952 yılından itibaren İskender Paşa Camii'nin imamı ve tarikatın gayri resmi Şeyhi olarak görev almıştır. Zahid Kotku Türkiye'de oluşmaya başlayan kısmi özgürlük ortamından fayda sağlayarak, etrafında önemli bir kitleyi bir araya getirmeyi başarmıştır. Bu kitle bir bakımdan sosyo-ekonomik açıdan ve eğitim düzeyi yönünden elit sayılabilecek bir kesimdir (İnce, s.155).

Zahid Kotku'nun teşvik ve faaliyetleri Türkiye'nin sosyal ve siyasi gelişmeleriyle bir araya geldiğinde, bir dini yapı içerisinden siyasi bir hareketin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu bakımdan Milli Görüş Hareketi, ilk andan itibaren bir dinî grup içerisinde ortaya çıkarak, gelişimini devam ettirmiştir. Milli Görüş Hareketi'ni anlayabilmek için Kotku'nun düşüncelerini, faaliyetlerini, yöntemini ve toplumsal yaşama dair öngörülerini incelemek gerekmektedir. M. Zahid Kotku'nun yaşamını sürdürdüğü dönem Türkiye'sinde çağdaşlaşmanın ve şehirleşmenin sonucunda sosyal ve kültürel bağlamda önemli değişikliklerin yaşandığı bir dönem olduğundan söz etmek mümkündür. M. Zahid Kotku'nun ayırıcı özelliklerinden birisi de Nakşibendilik Tarikatı'nın ilkelerini, sosyo- kültürel değişikliklere göre uyarlayarak düzenleyebilmesidir. Bir diğer özelliği gençlerin dilinden anlayabilen, toplumsal ve siyasal olaylara karşı hassasiyet gösterebilen bir şeyh görüntüsü ortaya koyması Kotku'yu farklı kılan özelliklerinden bazılarıdır. Radikalizme (köktencilik) onay

göstermeyen Kotku, yasal yollarla gerçeklik kazanabilecek İslami eğitim imkanlarını zorlamış, mensuplarını bu doğrultuda kurumlar meydana getirmeye ve bu alanlarda hizmet vermeye yönlendirmiştir. Devlete kesin bir düşman gözüyle bakmamıştır fakat yasal zeminde eleştirilerde bulunmuştur. M. Zahid Kotku'nun sosyal sorunlara karşı olan alakası, çevresel sorunlara karşı özverili bir İslami bakış açısı geliştirmeye ve İslami bir kalkınma modeli oluşturmaya kadar uzanmaktadır (Çakır, 1990, ss.23-24).

Mehmet Zahid Kotku'nun sohbetleri ele alınıp incelendiğinde, sohbetlerinde milli kalkınma, milli sanayi, ağır sanayi hamlesi, ekonomik özgürlük, faizsiz bankacılık gibi konuların yer aldığı ve tarikat mensuplarının da bu yönde faaliyet göstermeleri için teşviklerde bulunulduğu görülmektedir (Kotku, 1991, s.112). İnce, Kotku'nun sohbetlerinde;

> *"El ele verip şirketler kurmak" "büyük fabrikalar tesis etmek"ten bahsederek düşmanla mücadele için gereken "topu, tankı, tayyareyi… bunların muhtaç olduğu… benzin, mazot vs. yi" dışarıdan almanın ne kadar esef edilecek bir durum olduğunu ve "körü körüne her şeylerini taklit etmenin" yanlışlığını savunduğunu ifade etmektedir.''*

İskenderpaşa dergahının bu kültürel ve manevi kalkınma faaliyetleri siyasette *''önce ahlak ve maneviyat''* olarak değiştirilmiştir (Kemikli, 2017, s.8). Necmettin Erbakan da siyasi kariyerinde ekonomik büyüme ve sosyal adalet kavramlarını ele almıştır ve bu durum İskenderpaşa dergahının faaliyetlerinden etkilendiğini gösterir niteliktedir. Bunun yanı sıra Erbakan, Zahid Kotku'nun kendisi ve Milli Görüş üzerindeki etkisini şu sözlerle ifade etmektedir: *''Bizim ahlakımız tekke ahlakıdır", "sanayileşme mücadelemizde, elbette rahmetli Mehmet Zahit Kotku Hocamızın nasihat ve tavsiyelerini unutmamız mümkün değildir."* Bu açıklamalar doğrultusunda M. Zahid Kotku ve Necmettin Erbakan arasındaki ilişkinin, Nakşiliğin siyasete yön tayin etme ve devlet adamlarına yol gösterme geleneğinin hayata geçirilmesi olarak görüldüğü iddia edilmektedir (İnce, s.156).

İskenderpaşa ve Milli Görüş arasındaki ilişki her zaman olumlu olmamış; siyasi, dini, sosyal bazı sebeplerden dolayı fikir çatışmaları ve farklılıklar da yaşanmıştır. İlk zamanlarda M. Zahid Kotku'nun desteği ile yola çıkan Milli Görüş'ün, 1970'li yılların sonlarına doğru küresel gelişmelerin de etkisi doğrultusunda daha köklü/kesin bir çizgiye yöneldiği ifade edilmektedir. Bu zaman diliminden itibaren M. Zahid Kotku, Milli Görüş Hareketi'ni bazı hususlarda eleştirmiş ve bazı isteklerde bulunmuştur. M.

Zahid Kotku'nun bu isteklerinin içinde; partinin gençlik teşkilatlarının kapatılması, Necmettin Erbakan'ın istifa etmesi ve bunun yanı sıra partinin kendini feshetmesi gibi konuların yer aldığı iddia edilmektedir. M. Zahid Kotku'nun vefatının ardından da İskenderpaşa- MG arasındaki ilişkiselliğin zayıfladığı ve fikir ayrışmalarının daha da netlik kazandığı ifade edilmektedir (İnce, (12):10 s.156).

Genel bağlamda ele alınarak bir değerlendirme yapılırsa, MGH'nin dinî gruplarla bağlantısı Türkiye'nin politik ve toplumsal ilerlemesinden müstakil ele alınamaz. Bu doğrultuda Türkiye'de 1983-1999 yılları arası kimlik politikası ve şahsi zenginleşme gayretlerinin açık bir biçimde sezinlendiği dönemler olmuştur. Özal'lı yıllar olarak da adlandırabileceğimiz bu dönemin neo-liberal politikaları, Anadolu'da kent soylu bir sınıf meydana getirmiş, Kürt, İslami ve Alevî toplulukların kendine güven elde ettiği ve özel (dini) kimliklerini kamusal arenaya taşıma gayretinde oldukları yıllar olmuştur (Yavuz, 2011, s. 46). Söz konusu bu yıllarda MGH ilerlettiği politikalarla kent yoksullarına, orta sınıf çalışanlarına ve kentlerdeki İslami girişimcilere ulaşarak sosyal tabanını genişletmiştir. 1994 senesi itibariyle varlığını gösteren *"Milli Görüş Belediyeciliği" ''Sosyal Belediyecilik,'' ''Beyaz Masa Uygulamaları,'' ''Halk Meclisleri''* gibi uygulamalarla toplumsal tabanda etkinlik yakalamayı başarmıştır. Böylelikle o sürece değin toplumun mühim bir kesimine kapalı olan mekânları tüm halk kesimine açık hale getirmişler, seçkincilik anlayışını etkisiz duruma getirmeyi arzu etmişlerdir. Söz konusu mekânları aileye ve İslamî kriterlere uygun duruma getirerek, bir manada dinî yapıların isteklerine yanıt vermişlerdir (Yavuz, 2011, ss. 80-84).

Milli Görüş Hareketi, Türkiye'de dinî topluluklarla genel bağlamda olumlu ilişkiler kurmasına rağmen, bu bağlantı sorunsuz da olmamış, politik ve toplumsal koşullar bu ilişkinin gidişatında değişiklikler meydana getirmiştir. Bilhassa ara dönem olarak adlandırabileceğimiz süreçte, dinî topluluklar bazen kendi varlıklarını tehlikeye atmamak maksadıyla bazen de destek vermeyi yararlı bulmadıklarından dolayı MG partilerine mesafeli olmuşlardır. Bu doğrultuda dinî topluluklar, Necmettin Erbakan'ın bazı girişimlerini Türkiye'de sivil hükümetlerin geleceği yönünden risk olarak yorumlamışlardır. Dini topluluklar, bir yönden bağlıları üzerindeki gücü MG partileri ile paylaşmak istememiş, diğer yönden MGH'dan daha etkin faaliyet göstermesini ve hissedilir neticeler ortaya koymasını beklemişlerdir. Bu beklentiler de MGH'yı ve

hareketin lideri N. Erbakan'ı, dönemsel farklılaşmalara, güç arayışına ve taktiksel anlaşmalara yöneltmiştir. İlerleyen zaman diliminde bazı değişikliklerin varlığını göstermesiyle beraber genel bağlamda MG'nin politik ve toplumsal yapılanması, tarikatlar yönünden kabul görmekle birlikte cemaatler tarafından tedbirli bir yaklaşımla karşılanmıştır. Bu durumun nedeni Türkiye'de cemaatlerin, tarikatlardan daha aşikâr biçimde politik arenaya da karışma arzularının bulunması hasebiyle, MGH'yı kendilerine bir tehdit unsuru olarak görmeleri olabilir (İnce, s.155).

4. BÖLÜM: DİNİ HAREKETLERİN IŞIĞI ALTINDA TÜRKİYE'DE MİLLİ GÖRÜŞ HAREKETİ

Milli Görüş Hareketi, Türk Siyasi Hayatı içerisinde son 50 yılda toplumsal, politik, düşünsel ve dış politika yönünden farklılıklar getirmiş bir politik harekettir. 1969 yılında Bağımsızlık Hareketiyle başlamış ve ardından Millî Görüş adını alarak mücadelesini vermeye devam etmiştir (Engin, 2019, s.4) Milli Görüş hareketi, Necmettin Erbakan'ın Müstakiller Hareketi sonrasında 1970 yılında kurdukları Milli Nizam Partisi (MNP) ile başlayıp günümüze kadar Türk politik yaşamı içerisinde güç savaşı veren ana akım İslamcı hareketin önderidir. Millî Görüş partileri, felsefi, insan temeli, teşkilat ve siyaset bakımından bir devamlılığı içermekle birlikte, her biri bağımsız, çağın politik koşullarına ve siyasi fikirlerine paralel şekilde değişiklikler kapsayan siyasi katılımcılardır (Baykal, 2017, s.788). Türk siyasetine 1970'li yıllarda giren bu parti, demokrasi ayarlarından -darbeler ve çeşitli mahkeme kararları ile- geçerken sık sık kapatılarak isim değişikliği yapmak mecburiyetinde kalmıştır. Milli Nizam Partisi ile siyaset sahnesine giren ve Milli Görüş hareketinin kurucusu olan Necmettin Erbakan, hareketin ideolojisinin tespit edilmesinin yanı sıra, başından sonuna kadar da yönetimde aktif görev üstlenmiştir (Yarıcı, 2017, s.2). Çalışmanın bu bölümünde Millî Görüş Kavramı ile birlikte MHG'nin tarihsel sürecine de değinilecektir.

4.1. Millî Görüş Nedir?

Milli Görüş'ün genel tanımını yapabilmek için öncelikle kelime anlamını irdelemek daha doğru olacaktır. Millî Görüşün ilk kelimesi olan 'milli' kelimesi Kur'an'ı Kerim'de yer alan 'millet' kelimesinden gelmektedir. 'Millet' kelimesinin köken bilimi bakımından Arapçadaki anlamı ise 'din' olarak karşımıza çıkmaktadır. 'Millet' kelimesini günümüz Türkçesi ile ele almamız bu kelimenin yanlış anlaşılabileceğinin bir göstergesi niteliğindedir. İslam dininin son kitabı olan Kur'an'ı Kerim'de 'millet' ve 'kavim' sözcükleri farklı anlamlar üstlenmektedir. Kur'an'ı Kerim'de 'millet' kelimesi 16'ncı ayette geçmektedir. Bu sebepten ötürü 'millet' kelimesinin 'kavim' değil öz itibariyle 'din' olduğu görülmektedir. 'Millet' sözcüğü ile Milli Görüşü açıklamaya çalışırsak bu durumda Kur'an'ı Kerim'deki "... İbrahim'in milleti (dini)" ayetlerine dayanmakta olduğunu ifade edebiliriz." (Engin, 2019, s.31).

Kafkasya Milli Görüş (IGMG) yönerge kitabı MG'nin açıklamasını aşağıda bahsedilen ifadelerle açıklamaktadır:

> *"Milli kelimesi günümüz Türkçesinde kullanılan ümmet kavramı değil halk ve ulus anlamlarından gelen millete atıf bulunmaz! Bu anlamıyla ele almak Milli Görüşün anlamını tam olarak yansıtmamaktadır. Millî Görüşün anlamı görüş ve inanç bakımından kendisini Hz. İbrahim'in milletinden kabul edene ve Hz. Muhammed 'in yolundan giden İslami bir cemaatin dünyaya bakışıdır."* (Engin, 2019, s.32).

MG tasavvurunun politik bağlamda var olmasındaki esasları ele alırsak Türkiye Cumhuriyeti politikasındaki İslamcı mülâhazanın belkemiği niteliğindeki *'İttihad-i İslam'* mütalâasında bulunmakta olduğunu ifade edebiliriz (Engin, 2019, s.32).

Necmettin Erbakan'ın başlatmış olduğu hareketin sağcılık ve solculuk dışında yeni ve kendine özgü adlandırması olan *Millî Görüş* kavramını Erbakan siyasa arenasına yöneldiğinden beri kullanmaktadır. N. Erbakan'ın ifade ettiği "millilik" kavramı aslında, ulus devlet düşüncesinin bir getirisi niteliğinde karşımıza çıkan ulus ögesinden oldukça farklıdır; Kuran-ı Kerim'de de yer edinmiş olan, itikat ve faziletlere atıfta bulunan bir mefhumdur. Bu sebeple milli benliklerine bağlı ve sağ kesim tarafında olan bireylerin ilgisi dahilinde olan bu kavram, din ile ilgisi bulunmayan grubu da çok fazla huzursuz hissettirmemiştir. MG olgusu bir yönden muhafazakâr, sol ve renksizlik seçeneklerinden kendilerini soyutlamalarında MG Hareketi ile ilişkili bireylere sunarken, öte yandan modern bir politik hüviyet teşekkülüne de katkıda bulunmaktadır (Yorgancılar, 2012, s.375).

1969 senesine bakıldığında Türkiye politikasında kendine statü edinen ''*Millî Görüş Hareketi''* N. Erbakan'ın Konya ilinde müstakil seçilmesi beraberinde politik yaşamımıza dahil olmuştur. İlk ortaya çıktığında adını *''Bağımsızlık Hareketi''* olarak ifade eden MGH, Milli Nizam Partisi dolayısıyla partileşme sürecine girmiş ve siyasette kendini gösterme olanağını elde etmiştir. Bu hareketin siyaset arenasında kendini gösterdiği ilk zamandan son zaman dilimine kadar önderliğini üstlenen Erbakan Milli Görüşe aşağıdaki cümleler ile açıklama getirmektedir:

> *"Millî Görüş; milletimizin inancı, tarihi ve kimliğidir. Kısacası Millî Görüş milletin kendisidir. Millî Görüş, İstiklal savaşını yapan. Sultan Alparslan'ın ve Sultan Fatih'in görüşüdür. Sultan Alparslan ve Sultan Fatih ne solcu ne sağcı ne de liberal idi. Onlar Millî Görüşçüler idi."* (Uzun, 2013).

Bunun yanı sıra Sayın Erbakan, MG hareketini merkez alarak ve İslamiyet bağlamındaki tüm kalıplara uyarlayarak açıklamaktadır. İtikat, tarih ve hüviyeti ele alındığında İslamiyet itikadının ilk elçi olarak kabul ettiği Hz. Âdem' den günümüz zaman dilimine kadar gelen İslamiyet döneminden söz ettiği dikkat çekmektedir. MG hareketi, Kurtuluş Savaşı'nda gösterilen ulusal mücadelenin bu doğrultuda kurtuluş sonrası 20.yy'da yapılan *'Hak'* ve *'Batıl'* savaşının oldukça geniş kapsamlı emsallerinden biri olduğunu ileri sürmektedir. Sn. Erbakan: *''Millî Görüş bir soy ve millet ile ilişkili değildir, İslam itikadı bunun politik ve iktisadi bir göstergesidir.''* şeklinde söylemde bulunmuştur. Bu söylem soy ve tabiiyeti önemsemeyen İslam itikadının politik ve iktisadi duruşunun bir göstergesi niteliğindedir (Engin,2019, s.32).

Necmettin Erbakan: *''Milletimizin yaradılışı gereği, devletimizin her istikametten Dünya'ya örnek bir medeniyet seviyesine ulaşması gerektiğini savunmaktadır.''* Tarihsel zaman diliminde kuvvetini yitirmiş olmasına rağmen yeniden uygarlık düzeyine erişebilecek niteliği barındıran maddesel ve soyutsal hastalıkları belirleyerek "Millî Görüş'ün esas amacının milletimizin manevi ve maddi ortamda kalkınma göstererek saadet ve selametine" kavuşabileceğini ifade etmektedir. Bunları yapabilmek maksadıyla maddi ve manevi kalkınma gerekli görülmektedir. Bu bağlamda Sn. Erbakan, MGH'nin manevi gelişimini garantiye almak amacıyla:

> *''Ulusun milli bilinç ve amaçlar etrafında toplanarak bölünmez bir bütün oluşturması gerektiğini ve bunun yanı sıra, insan hak ve hürriyetinin güvence altına alınmasının zorunluluğunu ifade etmektedir ve devletin demokratik düzen içinde iç barışın tam olarak sağlanmasının ve gerçek anlamda vuku bulmasının gerekliliğini belirttikten sonra devlet-millet birlikteliğinin gerçek anlamda sağlanması sonucu gelişebileceğinden söz etmektedir.''* (Engin,2019, s.33).

Türkiye'de Milli Nizam Partisi'nden Selamet Partisi'ne kadar "İslamcı" olarak ifade edilen partilerin düşünce yönünden tutumlarını *''Millî Görüş''* şeklinde açıkladıklarını ifade eden Özbudun ve Hale'ye göre; yürürlükteki kanun ve ilkelerin İslami eğilim ve işaretlerin alenen kullanılmasına rıza göstermediği ele alınarak incelendiğinde, Millî Görüş ile ifade edilen kavramın esasında İslami bir kanı niteliğinde olduğu, ulusal ve tinsel kıymetleri yüceltme söz verilerinin (vaat) ise İslami kıymetleri yüceltme anlamında kullanıldığına dair şüpheye yer yoktur.(Özbudun ve Hale, 2010, ss. 33-35).

Çalışkan ve Sıcak (2017, s.75) da durumu yukarıdaki paragrafta açıklandığı gibi ifade etmektedirler:

> *‘‘Bakara Suresinin 135’nci ayetinde ve daha birçok ayette yer alan “millete İbrâhîme” ifadesindeki “millet” sözcüğü “din” anlamını karşılamaktadır. Bu bağlamda her ne kadar dini bir çağrışımdan uzak gibi görünse de Millî Görüş’ten kastedilenin dinî görüş olduğunu az da olsa dinî literatür hakkında bilgisi olan bir kimse rahatlıkla anlayacaktır.’’* (Sıcak ve Çalışkan, 2017, s.75).

Subaşı (2013, s.576), Millî Görüş olgusunu şu sözlerle ifade etmektedir:

> *‘‘Hem etnik aidiyete hem de İslam’a kaynak göstermesi yönünden oldukça faydacı ve başarılı bir tanımlama olarak gördüğü Millî Görüş, hareketin lideri Necmettin Erbakan’ın düşüncesini ve din ve dünya algısını en doğru açıklayan olgulardan biridir. Bu bağlamda Millî Görüş kavramı Türk siyaset tarihindeki gerilim, korku ve pasifleştirilmenin bir özeti niteliğindedir.’’* (Subaşı, 2013, s.576).

Necmettin Erbakan’ın vefatının ardından Saadet Partisi (SP)Yüksek İstişare Kurulu Başkanı olarak seçilen Oğuzhan Asiltürk ise MG kavramına şu sözlerle açıklama getirmektedir:

> *‘‘Milli Görüş’ün birçok tanımlamasını yapmak mümkün olmakla birlikte bunun yanı sıra “Milli Görüş insanlığın saadeti için bütün gücüyle cihad etmenin adıdır”* Bu tanımlamanın ardından ise *‘Cihad’* olgusunun manasını şöyle dile getirmektedir: *“Cihad, insanlığın saadeti için, hakkın hâkimiyeti için, hep beraber bir ümmet halinde, el birliği ile çalışarak insanlığın saadeti için gereken gayreti göstermektir.”* Bu tanımlama beraberinde: *“Milli Görüş’e uzak duranlar hatta aleyhinde ve karşısında bulunanlar, ebedî bir hayatın varlığını unutmuş gibi görünmenin dışında kendilerini cihad sevabından da mahrum bırakırlar. Milli Görüşçü: Allah’ın emirlerini uygulayan ve Allah’ın her şey için bir sınır – ölçü koymuş olduğunu kabul eden kişidir’’* (Engin, 2019, s.34).

Cihad kelimesi manası cehdu gayret göstermektir. Şöyle ki tüm kuvvet, gayret ve çabanı ortaya sermek manasındadır. Hadis-i şerifte bir yargıcın adil bir hüküm verebilmesi için emek sarf etmesi, karşılaştırma yapması en büyük cihat olarak belirtiliyor. Millî Görüşçüler ’in itikatı 3 temele dayanmaktadır. 1)Maneviyatı güçlü olmak, ahiret inancına sahip olmak, dünyaya bağlılığı olmak değil. 2)Yaradan’ın üstünlüğünü kabul etmek. 3) İrade terbiyesini esas alarak güçlü bir iradeye sahip olmaktır. *“Millî Görüş sahibi olursanız bunları başarırsınız. Millî Görüş gömleğini çıkarırsanız bunları başaramazsınız. Başkalarının oyuncağı olursunuz. Millî Görüş bir tercihten ibaret değildir bir zorunluluktur.”* Bir başka muharrire (yazar) göre MG bir hüviyet ve uygarlık tasarısıdır ve Milli Görüş Hareketi’nin modern batı medeniyetine bir başka seçenek olduğunu ifade etmektedir. “*Milli Görüş öncelikle bir*

kimliktir. Milli Görüş bizim kimliğimizi ifade eder. Fakat, öte yandan Milli Görüş çağdaş bir medeniyet projesidir'' (Engin, 2019, s.35).

Milli Görüş düşüncesinin açıklamasını yaparken ileri sürülen fikirleri ve görüşleri geniş bir perspektiften maddeler halinde sıralamak mümkündür. Milli görüş, sevgi ve şefkat zemini üzerine kurulmuş, güç ve kuvvet yanlısı değil, Yaradan'ın üstünlüğünü benimseyen, halkımızın maneviyatını, hüviyetini, geçmişini, tin kökenini ve gelenek ve göreneğini bünyesinde barındırarak temsil eden, ülkemizde ve tüm dünyada huzuru, barışı, kardeşliği ve birlik beraberliği amaçlayan, özgür bir ortam hedefleyen, ülkemizde ve tüm dünyada adaleti sağlayarak, refahı ve kalkınmayı amaçlayan, tüm insanlık için saygınlık ve yücelik sağlayacak olandır. Bütün bu yapılan anlatımlar ve açıklamalar doğrultusunda Millî Görüş şöyle tanımlanabilir:

> *''İslam dininin inancına göre ilk insan ve İslam dininin ilk Peygamberi olarak kabul edilen Hz. Âdem ile başlayan, İslam dininin son Peygamberi Hz. Muhammed'e vahyi edilen Kur'an'ı Kerim'in içerisinde yer alan ve %10'luk ferdi ibadetin, %15'lik cemaat ya da toplumsal anlayışın ve %75'lik devlet yönetim anlayışının toplum içinde uygulanması gerektiğini savunan bir yapıdır.''*

Kısaca açıklamak gerekirse MG: İslamiyet itikatı ile kıymetlerini gözeten, İslam dinini benimseyerek dinin gereklerini uygulayan ve topluluk tâbiiyetinden ayrılamayan, ulusal tarih ve kültürüne intisap göstermek kaidesiyle halkın yaşam standartlarından değişikliğe bağımlı olarak bazı ana niteliklere uyumlu bir perspektifte ilerleterek oluşmasını hedefleyen, yer edindiği hükümetin kanunlarına ve tüm kaidelerine muhalefete kaldığı süreç içinde bağlılık göstererek yapının içerisinde politik bir savaş içinde olan ve kendi hükümetin başına geldiğinde *''Yaşanılabilir Türkiye, Yeniden Büyük Türkiye ve Yeni Bir Dünya''* ülküsü doğrultusunda savaşan bir konstrüksiyondur. (Engin, 2019, s.36).

4.2. Millî Görüş'ün Temel Esasları ve Karakteristik Özellikleri

Her siyasi düşüncenin ve mücadelenin bazı temel özellikleri ve çalışma ilkeleri bulunmaktadır. Bu bağlamda siyaset ve politika iki farklı sözcük olmakla birlikte modern dünya perspektifinden ve Türkçeden İngilizceye geçiş bakımından aynı anlama gelen iki kelime gibi görünseler de esasında iki sözcük yekdiğerinden çeşitli manalara tekabül etmektedir. Siyasa kelimesi, menşe olarak Arapça bir kelimedir ve anlamı "at eğitimi" olarak karşımıza çıkmaktadır. Seyis manasına gelen bu sözcük de

aynı menşeden çoğalmıştır. Politika sözcüğü; idare etme, yönetme hüneri olarak tanımlanmakta ve kabul görmektedir. Türk ve İslam uygarlık örflerine göre ise siyaset kelimesi içerik yönünden, ülke idaresine uyulması gereken kaidelerin bütünü, ülkeye karşı yapılmış suçlara verilen ya da kamusal düzen ve huzuru sağlamak amacıyla vuku bulan cezai yaptırımları da terennüm etmektedir. Bunun yanı sıra, İslami perspektiften ele alındığında siyasetin en güzel açıklaması şu şekilde yapılmıştır: *''Allah (c.c) ve son Peygamber Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v)'nın mizanı doğrultusunda insan sükûneti ve saadeti için yapılan çalışmalara verilen isimdir.''* Dönemimizde siyasa ile ilgilenenlerin ve siyaset yapanların bu şekilde yorumlanmasının daha doğru olacağı kabul edilmekle birlikte; Milli Görüş Hareketi'nin de siyaseti bu şekilde kabullenmiş olduğu görülmektedir (Engin, 2019, s.37).

Politika sözcüğü ise tarihsel yönüyle ele alındığında Eski Yunanda kent manasında kullanılan "polis" sözcüğünden ortaya çıkmış bir sözcüktür. Bu sözcük şöyle açıklanabilir:

> *''Eski Yunandaki polis denilen yapı, günümüzdeki kentler gibi basit bir kent değildir, aksine bu kentler birbirinden ayrı ve farklı olan devletçiklerdir ve bu kentlerde yaşayan halk, vatandaşı oldukları kentten gurur duyduklarını gösteren siyasi topluluğu meydana getirmektedir. Polislerin, kendilerine özgü şehir tanrıları bulunmaktadır. O kentin yaratıcılarına inanmak demek o kentin vatandaşı olduğunun bir ifadesi ve şerefi sayılmak anlamına gelmektedir. Eski Yunandaki bu şehir devlet anlayışı dolayısıyla halk kentin ortak işleri ile alakadar olurdu ve gerçekleştirilen işleri bir misyon olarak görürdü. Politika kelimesi meşe olarak "şehir devleti ile ilgili işler" anlamını taşımaktadır.''*

Bu kelimeyi günümüz koşullarında ele alıp yorumladığımızda ise; fertlerin çıkarlarını sağlamak amacıyla kullanılan birer araç olarak ve toplumun değil bireysel politik çıkarlar uğruna mücadele verenlerin sükûnet ve saadeti için yapılan çalışmalar olarak tanımlandığı görülmektedir. MG hareketi ise çeşitli siyasi görüş ile kuramların haricinde yer alarak siyaseti kabul etmemiştir. Siyaset olgusu ile Politika kavramının birbirinden farklılık gösterdiği husus ise; siyaset ideasının Allah (c.c) rızası, son elçi olan Hz. Muhammed'in uygulamaları, toplumun sükûneti ile saadeti için yapılması, politika kavramının ise halktan ziyade ferdin iktisadi gönencinin (refah) gerçekleştirilmesi amacıyla yapılmasıdır (Engin, 2019, s.38).

Millî Görüş Hareketi siyaset yapamama sebeplerini şu şekilde açıklığa kavuşturmuşlardır: 1) Yanlış, her koşulda hata verir. 2) Adalet ise her zaman her şartta

doğru olandır. Batılın gücünü üstün gören bir hak anlayışına sahip olan siyaset, Millî Görüş hareketi mensuplarına göre mücadele edilmesi gereken bir anlayış olarak görülmektedir. Batılın hak ferasetine göre hak olgusu 4 nedenden ortaya çıkmaktadır:

1) Güçlü olmayı hak olarak benimsemek.

2) Çoğunluğu hak nedeni olarak benimsemek.

3) Ayrıcalıklı olmayı hak nedeni olarak benimsemek.

4) Menfaatleri gözeterek bunu bir hak nedeni olarak benimsemek (Engin, 2019, s.39).

Hakkı daha üstün gören hak feraseti ise İslam uygarlık ferasetinin üniversal bağlamda bütün insanlara ellerinde bulundurdukları imtiyazları açıklamaktadır. Bu imtiyazlar üniversal olmasının dışında, inancı olan ya da inanmayan tüm insanları kapsamakla birlikte; İslam dininin tüm insanoğluna imtiyaz telakkisini saptadığının kanıtı olarak karşımıza çıkmaktadır. İslamiyet kendine inancı olan ve inanmayan tüm insanların haklarını şu şekilde tespit etmiştir*:*

> *''1) Doğuştan haklar: İnsanoğlunun doğuştan kazanmış olduğu 5 hakkı vardır. Bunlar; Akıl, Can, Nesil, Mal/Mülk ve Dini Koruma hakkıdır. 2) Emek Karşılığı Haklar 3) Adalet Gereği Haklar 4) Anlaşma Gereği Haklar''* (Engin, 2019, ss.39-40).

MGH inancı olmayanların imtiyaz ferasetinin yanı sıra İslam dininin hak ferasetine dair açıklama yapmasının ardından neden siyaset arenasında yer aldığını ise 5 amaç doğrultusunda açıklığa kavuşturmaktadır. Daha sonra ise hareketin çözümlemesini ve hikmetini açıklığa kavuşturmaktadır: Millî Görüş Hareketi'nin ana kaideler bağlamında gayesi çeşitli başlıklar altında izah edilmektedir. (Engin, 2019, s.40) Bu başlıklar şöyle sıralanabilir: *''1-Barış 2-Hürriyet 3-Adalet 4-Refah 5-İzzet''* (Engin, 2019, s.40).

Millî Görüş Hareketi temel kimyasını: Yaradan'ın üstünlüğü, ruhanilik kavramına önem vermek ve irade edebini temel almak olarak açıklamaktadır. Bunun yanı sıra fiziğini ise: Hidayet sahibi olmak, feraset sahibi olmak ve dirayet sahibi olmak şeklinde sıralamaktadır. MGH ülke coğrafi koşullarına, bulunduğu dönemin şartlarına bağlı olarak tıpkı Mısır Arap Cumhuriyeti'nde yer edinmiş olan İhvan-ı Müslim gibi bilimsel ve iktisadi gazayı siyasa çatısı altında bir araya getirerek karşı koymayı daha uygun bulmuştur. Politika hususunda pek çok İslam yönelimli konstrüksiyon

kanadından konuşularak münakaşa edilmektedir. Söz konusu münakaşalar doğrultusunda MGH'nin temelinde politika olgusunun yer almakta olmasının, siyasa ile din kavramını bir bütün olarak kabul etmesinden kaynaklandığı söylenebilir (Engin, 2019, ss.40-41).

MGH'nin temel esasları dört delile dayandırılarak ele alınmış ve bu bağlamda açıklığa kavuşturulmuştur. Bu *''Dört Delil''* ise şu şekilde karşımıza çıkmaktadır: *''Kur'an'ı Kerim, Sünnet-i Seniyye, İcma ve Kıyas.''* Millî Görüş Hareketi, insanların bir imtihana tabi olduğunu ve insanların yaratılışından bahsettikten sonra neden sınava tabi olduğunun açıklamasını yapmaktadır. Yapmış olduğu açıklama bağlamında insanı dört ana başlık ile anlatmaktadır:

> *''İnsan üzerinden ortaya çıkan Ahlak, Siyaset, Ekonomi ve İlim 'in ortaya çıktığını belirtir. İlk olarak insanın doğru ile yanlış olgularını birbirinden ayırt edebilme kabiliyeti bağlamında düşünce sahibi olduğunu, ikinci olarak adalet ve zulmü birbirinden ayırt edebilmesi bağlamında ünsiyet sahibi olduğunu, üçüncü olarak faydalı ve sakıncalı şeyleri ayırt etme kabiliyeti bağlamında irade sahibi olduğunu ve son olarak iyi ve kötüyle, güzel ve çirkini ayırt ederek 'Ahlaki Değer ve Manevi İlimler 'in ortaya çıktığını savunurlar.''* (Engin, 2019, ss. 41-44).

İnsanların imtihana tabi tutulmasının nedeni açıklandıktan sonra 'İnsan niçin çalışıyor?' sorusunun yanıtını dile getirmektedirler. Yöneltilen bu soruya bireyin iki tema altında *''Islah''* ve *''İfrat''* kelimeleri bağlamında iki farklı sekans gözetilerek açıklama yapıldığı söylenebilir. Islah kavramının açıklamasını üç ilke bağlamında ifade etmektedir. Bu ilkeler; 1) İslam olmadan mutluluk elde edilemez. 2) İslam olmazsa bilinçli birer Müslüman olmayız ve Cihad politikasının gerekliliğini ifade etmektedir. İfrat kavramı ise düşünce kirliliği, tehdit ve karışıklık çıkmasına sebebiyet verme, iktisadi düzeni bozmanın yanı sıra işbirlikçi yönetimler aracılığıyla hareket etmekte olduğunu ve bu bağlamda bu olgunun halkı ve hükümet işleyişini bozduğu için bu duruma karşı bir gayret içinde olunması gerekliliğini ifade etmekte ve korumaktadır (Engin, 2019, s.45).

> *''Millî Görüş Hareketi Temel Esaslar başlığı altında çalışma ilkesi olarak üç ana unsur ile karşımıza çıkmaktadır. Çalışma ilkelerini tespit ederken "Ne Yapmalıyız?" sorusunu sormakta ve bu soruya "Var Olmak, Eğitimli olmak ve Faaliyete geçmek" cevabını vermektedirler.''*

Millî Görüş Hareketi "Var Olmak" kavramını amaç, anarşi, tasarı ve program, toplantı, nitelikli birey, yeterli sayıda birey olarak açıklamaktadır. "Var Olmak"

kavramından sonra ise "eğitimli olmak" olgusunun gerekliliğini ifade ederken; eğitimin, yararlı ve zararlıyı ve doğru ile yanlışı fark edebilme yetisi kazandırdığını belirtmektedir. Uygar bireyler bu durumda durumunda nasıl çalışılabileceği, çalışmakta iken neler yapılabileceği ve çalışmaların ne yönde yapılması konusunda bilgi sahibi olarak daha verimli olduklarını iddia etmektedirler. Nihayetinde ise "Faaliyet Yapmak" olgusunun gerekliliğini belirtirler. Faaliyete geçilmeyecekse, var olmanın ya da eğitimli olmanın bir yararının görülmeyeceğini savunmaktadırlar. İki eylemin faaliyet gösterildiği takdirde bir yarar sağlayacağı savunulmaktadır. Millî Görüş Hareketi'nin çalışma ilkeleri şu şekilde sıralanmaktadır: *''1) Dava şuuru kazanmak. 2) Teşkilat bağlılığı kazanmak. 3)Manevi derecede artırmak.''* MGH'nin Temel İlkeleri'nin nihai başlığı ve suali ise *"Nasıl olmalıyız?"* şeklindedir. MGH soruyu şu cümle ile yanıtlamaktadır; İtikatlı bir insanın istikrarlı, makul, kalıcı ve Allah için seven ve Allah için savaşan bir insan olması gerektiğini belirtmektedir. Yapılan bu açıklama doğrultusunda ideal bir teşkilata sahip olmayı ve dava adamı olunacağını belirtmektedir. Milli Görüş kusursuz teşkilatçı ve ülkü adamının yetişebilmesi maksadıyla *''Kur'an-ı Kerim, Sünnet, İcma ve Kıyas''* doğrultusunda Asr-ı Saadet döneminde sahabeyi örnek göstererek konuları irdelemektedir (Engin, 2019, s.45-46).

Millî Görüş Hareketi:

> *''Dini, siyasi, sosyal ve ekonomik bir harekettir. Zemini iman ve İslam ahlakı üzerine kurulan hareket, milli bir bilinç oluşturarak Türkiye'nin her alanda gelişmesini, iktisadi bağımsızlık kazanmasını ve Türkiye ile diğer İslam ülkeleri arasında iş birliğini gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Siyaseti de bu dava yolunda en önemli araç olarak görmekte ve kullanmaktadır''* (Yılmaz, 2017, s.1182).

MGH'nin temel karakteristik özelliklerini şu şekilde saymak mümkündür: *''İslâmcılık, İslâm birliği ideali, ümmetçilik, tasavvuf menşeli oluş, Ehl-i Sünnet mensubiyeti, mezhepler üstü duruş, millîlik, yerellik, antiemperyalizm, antisiyonizm, siyasallık, ıslahatçılık, karizmatik lider tipli oluş, kuşatıcılık, aktivizm ve teşkilatçılık.''* Mevzubahis karakteristik özelliklerin MG idealinde karşılıkları Şöyle açıklığa kavuşturulabilir:

> *''İsmail Kara'nın tarifi doğrultusunda: İslâmcılık, XIX-XX. Yüzyılda, İslâm'ın bir bütün olarak (inanç, ibadet, ahlak, felsefe, siyaset hukuk, eğitim…) 'yeniden' hayata hâkim kılmak ve akılcı bir metotla*

> *Müslümanları, İslâm dünyasını batı sömürüsünden, zalim ve müstebit yöneticilerden, esaretten, taklitten, hurafelerden, kurtarmak; … birleştirmek, ve kalkındırmak uğruna yapılan aktivist, modernist ve eklektik yönleri baskın siyasî, fikrî, ve ilmî çalışmaların, arayışların teklif ve çözümlerin bütününü ihtiva eden bir hareket*'' olarak açıklanmaktadır.

Bu bağlamda Erbakan'a göre ise İslam, bireyin kalbi ile Allah arasındaki bağ olarak görülmektedir. Her ne kadar bu tanımlama eksik olsa da emperyalistlerin de rahatsızlık duymayacağı bir İslam anlayışıdır. Erbakan'ın düşüncesine göre emperyalistlerin amacı*, "Müslümanları namaz kılan köleler haline getirmektir*". Necmettin Erbakan'ın Ahkâm ayetlerinin bu döneme uygunluk sağlayamadığını söyleyen bir siyasiye karşı tavrını sertleştirmesi ve *"onun da burnunu sürteceğiz"* şeklinde bir ifade kullanması, MGH'nin süregelen durum anlamındaki sağcı görüşten, İslâm'ın siyasal savını gündeme getirmeyen tutuculuktan ve "ılımlı İslâm" telakkisinden ne kadar uzak olduğunu göstermektedir. Yine ona göre sağcılık, *"idare-i maslahatçılık"* olarak kabul görmekte ve sadece geçici nitelikte çareler üretebileceği ifade edilmektedir (Tuğrul, 2017, ss.621-622).

Necmettin Erbakan'a göre 'Ilımlı İslam' kavramı 'cihad' olgusunun yer almadığı, aslına sadık kalınmayarak değişiklik yapılmış, namaz ibadetini gerçekleştiren, orucunu tutan fakat bunun yanında Siyonizm'in kurmuş olduğu düzene müdahale etmeyen, köleleştirilmiş Müslüman türünü amaç edinen bir tasarı olarak ifade edilmektedir. Fakat buna karşılık "kelime-i tevhid" kavramının üzerinde durması, İslam'ın zemininin hakkı hâkim kılmak üzere olduğunu belirtmesi, Müslümanların 1400 senedir ''adaletli bir düzen'' kurarak dünyaya mutluluk getirdiğini söylemesi; "İslâm'ın siyasal tezini" kabul eden bir algıya sahip olduğunun göstergesidir. Necmettin Erbakan'ın "tanrı" kavramına yüklemiş dört manadan bir tanesi de *"hak ve adaleti tanzim edici, kanun koyucu*" anlamıdır ki, bu tanım ünlü İslâmcı muharriflerden Seyyid Kutup ve Mevdûdî'nin tanımlarıyla örtüşmektedir. Bu bağlamda; Necmettin Erbakan ve onu takip edenler, onun yolundan gidenler gerek siyasi bir hareket olmalarından gerekse İslâmcılık olgusuna yapılan genel eleştiriler nedeniyle, İslâmcılık fikri yerine "Millî Görüş" kavramını kullanmayı seçmişlerdir (Tuğrul, 2017, ss.622-623).

b) İslâm Birliği İdeali: Müslümanların birliği manasında kullanılan bu kavram, global çapta Müslümanların kültürel, siyasi, iktisadi vb. sahalarda birlik ve beraberliğini

amaçlayan ve sömürgeciliğe karşı koymayı gaye edinmiş idealin ismi olarak karşımıza çıkmaktadır. Millî Görüş Hareketi, ortaya çıktığı ilk andan itibaren bu idealin arkasına düşmüş, her fırsatta bu ideali açıklama gayesinde olmuştur. Necmettin Erbakan, İslâm birliğinin gerçekleşebilmesi amacıyla beş ilke belirlemiştir. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

> *''Müslüman Ülkeler Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın kurulması. Müslüman Ülkeler Savunma İş birliği Teşkilatı'nın kurulması. Müslüman Ülkeler Ortak Pazarı Teşkilatı ve Birliği'nin kurulması. Müslüman Ülkeler Ortak Para Birimi'ne geçilmesi. Müslüman Ülkeler Kültür İş birliği Teşkilatı'nın kurulması.''*

Esasında bu çaba, temeli İslâmî gelenekte yer edinmiş ve yakın geçmişimize bakıldığında bir kurtuluş reçetesi olarak görülen bir idealin; global sistemin, ırkçı emperyalizmin ve G-7'lerin karşısına konma teklifidir. Bu bağlamda bahsi geçen teklif bir yönüyle seçenek, diğer yönüyle tepkiseldir niteliktedir. MGH, analiz edildiğinde "siyasal ıslahatçı" bir hareket olarak batının karşısında Müslümanların durumlarını düzeltmeyi/iyileştirmeyi amaç edinmesi bağlamında, bu gibi acele tedbirleri planlamıştır. Bazı dönemlerde daha olumlu iletiler gönderse de genel olarak Erbakan, Avrupa Birliği'ne katılmayı Türkiye'nin bağımsızlığından taviz olarak değerlendirmiş; ABD, AB vb. antlaşmalara karşılık sadece İslâm birliği ile direniş gösterilebileceğini düşünerek ifade etmiştir. İslâm birliği mefkûresi çerçevesinde Türkiye'nin İslâm Konferansı'na tam üyeliği, İslâm Bankasına kurucu ortak olunması ve 1990'da Bağdat'ta zemini oluşturulan Müslüman Topluluklar Birliğinin oluşmasına da katkıda bulunması Millî Görüş tarafından hayata geçirilmiştir. Necmettin Erbakan'ın başbakanlığını yaptığı 54. Hükümet döneminde D-866 tasarısı hayata geçirilmiş, D-60 ve D-160 da gaye olarak belirlenmiştir. D-8, İslâm birliğinin ilk özeği olarak hareket bünyesinde bir coşku oluşmasını sağlamıştır. D-8'in kuruluşunda yer alan devletler şu şekilde sayılabilir*: Endonezya, Malezya, Bangladeş, Pakistan, İran, Mısır, Türkiye ve Nijerya.* Bu devletler toplam nüfus bazında 820 milyon olarak tespit edilmektedir. İslâm Birliği ideali çerçevesinde dış Türkler ve Müslüman topluluklarla da iş birliği gayesi bulunmaktadır. Bu gaye Erbakan tarafından dış politika anlayışı olarak bildirilmiştir (Tuğrul, 2017, ss.625-626).

c) Ümmetçilik: Ümmet fikri, aynı dine mensup olan insanlar anlamını taşımaktadır. Ümmetçilik kavramı ise tüm Müslüman halkın bütünlük şuuruyla, ümmet ruhuyla

hareket etmesi, istikbali ümmet nezdinde inşa etme çabalarının tümü şeklinde tasvir edilebilir. Millî Görüş Hareketi, *"Müminler ancak kardeştir"* kaidesinin saptadığı tüm Müslümanların kardeş olarak görüldüğü, bir kavme bağlı kalmadığı, ümmetçi bir düşünce yapısına maliktir. Müslümanların bir araya gelmesine vesile olan ruh ilk olarak kardeşlik ruhudur. Müslüman toplumların evrimsel deneyimleri bu doğrultudadır. İslâm birliğinin ön kabul koşulu da bu düşünceyi bünyesinde barındırmak ve bu düşünceye vâkıf olmaktır. Erbakan'a göre ulus-devlet ögeleri, Türk-Kürt gibi ırk, dil, din ayrımları bu kardeşliği ziyana uğratacaktır. Ulus- devlet, onun ülküsüne sınır getirmektedir. İslâm dünyasındaki yeni meydana gelmiş ulus devletler ve bu doğrultuda gerçekleştirilen atılımlar, batılı ülkelerin anlaşmalar etrafında bir araya geldiği günümüzde emperyalizmin oyununa gelmek demektir. Erbakan, Müslümanların problemleriyle global ölçekte ilgilenmiş, öncelikle Filistin olmak üzere Afganistan'dan Bosna'ya kadar İslâm coğrafyasını kendi sıkıntısı olarak görmüş ve dava olarak gözetmiştir. Erbakan'ın emperyalist ve Siyonist işgallere uğrayan Filistin, Afganistan, Çeçenistan ve Bosna-Hersek'teki direniş hareketleriyle yakından alakadar olduğu toplum tarafından bilinegelmektedir (Tuğrul, 2017, ss.626-627).

ç) Tasavvuf Menşeli Oluş: MGH'nin karakteristik özelliklerinden bir tanesi de tasavvuf menşeli olmasıdır. "*Erbakan'a göre tasavvuf fertte ve nefiste, siyaset ise toplumda Hakk'ı hâkim kılmanın ifadesidir."* Bu gaye doğrultusunda Erbakan'ın Hasip Efendi, Abdulaziz Bekkine, Mehmet Zahid Kotku, Mahmut Sami Ramazanoğlu, Ali Yakup Cenkçiler, Palulu Haydar Efendi, Yahyalı Hacı Hasan Efendi, Bayburtlu Dede Efendi, Şeyh Abdurrahman Efendi, Harrani Hazretleri, Sultan Baba, Bayburtlu Şaban Efendi, Havlucu Ahmet Efendi, Mahmut Usta Osmanoğlu ve Zaralı Abdulmuttalib Gökçe Efendi gibi Türkiye'nin birçok tasavvuf liderleriyle bağlantıları olduğu bilinmektedir. Gerek Millî Görüş Hareketi'nin *"Hamurkârı"* olarak kabul gören Üstad Necip Fazıl'ın Abdulhakim Arvasi'ye olan ilgisi, gerekse Hareketin önderi Erbakan'ın Mehmet Zahid Kotku'ya olan bağlılık ve sempatisi bu hareketin kurallarını ve yapılanmasını tasavvufî bir zihniyetin saptamasına neden olmuştur (Aşgın, 2018, s.306). Bunun yanı sıra Mehmet Zahid Kotku'nun parti düşüncesinin ilham kaynağı olduğu, ondan izin ve onay alınarak yola çıkıldığı da söylemler arasındadır. İskenderpaşa Dergâhı'na bağlı olan Erbakan'ın tasavvufî yatkınlığı, siyasi diline *"önce ahlâk ve maneviyat"* ifadesiyle aksetmiş ve kalkınmada ahlâk ve

maneviyat, bir unsur olarak arz edilmiştir. Necmettin Erbakan'a göre *"Manevî kalkınma olmadan, maddi kalkınma olamaz."* Erbakan, bu dinsel idrakı, *maneviyatçı olmak, hakkı üstün tutmak ve nefis terbiyesini esas almak,* şeklinde Millî Görüş mantalitesinin üç esas ilkesi olarak tanıtmıştır. *"Maneviyatçı bir Türkiye'yi"* gaye edinmiştir. Ondaki tasavvufî etki şu cümlesinde rahat bir biçimde görülebilir: *"İnsana kıymetli meziyetler emanet edilmiştir. İmtihan buradadır."* Bu bağlamda onun tasavvufî idrakı siyasi anlayışı üzerinde oldukça etkilidir. Millî Görüş Hareketi yapısında birçok farklı tarikatlara mensup olanlar olduğu gibi, tasavvufa saygı göstermekle birlikte, tarikat yöntemlerini gereklilik olarak görmeyenler, hatta tasavvufu kabul etmeyenler de vardır. Türkiye'deki tasavvufî çevrelerin de çoğunlukla Erbakan'ın partilerini desteklediği görülmektedir. Fakat M. Zahid Kotku'dan sonra İskenderpaşa Dergâhı'nın başına geçen M. Es'ad Coşan ile Erbakan arasındaki gerilimden sonra dergâh ve parti ayrışması ortaya çıkmıştır. Bu gerilimden kaynaklı ayrılık siyasi devrimci bir İslâmî hareket oluşturan Erbakan'ın daha rahat hareket etmesine vesile olurken bunun yanı sıra bir güç zayiatını da meydana getirmiştir (Tuğrul, 2017, s.628).

d) Ehl-i Sünnet Mensubiyeti: Millî Görüş Hareketi'nin en karakteristik özelliklerinden birisi de Ehl-i Sünnet mensubiyeti olmasıdır. Ehl-i Sünnet, *Hz. Peygamber (s.a.v.) ve onun ashabının akaid hususunda takip ettikleri yolu sürdürenleri ifade eder,* şeklinde açıklanmaktadır. Bunun yanı sıra Bulut'a göre Ehl-i Sünnet, İslâm tarihinin tüm devirlerinde ümmetin çoğunluğunu oluşturmanın yanında azim ve tertibin korunması seyrinde çaba sarf eden, müşterek tertibi yıkacak ayaklanma ve kargaşa gibi faaliyetlerden uzak duran, inanç alanında sahip olduğu tümevarım yaklaşımıyla orta yolu bulup sağlayan ve her dönemde Müslümanların tüm üzüntülerini bünyesinde barındıran temel toplum, temel bünye olarak tanım bulmaktadır. Milli Görüş Hareketi, büyük bir kesimi Sünni olan Türkiye devleti içerisinde yer edinmiş, hem itikat hem de davranışsal yönden Ehl-i Sünnete bağlı bir harekettir. Millî Görüş Hareketi'nin ifade ve talepleri üzerinde bu mensubiyetin önem teşkil eden tesirleri bulunmaktadır. MGH'nin aşırıya gitmesi ve şiddet içermekte olan faaliyetlerin bünyesinde hiçbir zaman bulunmaması Ehl-i Sünnet mensubiyeti olmasının bir sonucudur. Necmettin Erbakan, koşullar neyi gerektirirse gerektirsin toplumsal problemler ve kaosa neden olarak iç barışın bozulmasına sebebiyet verecek

her türlü girişimlerden mensuplarını uzaklaştırmak için gayret göstermiştir (Aşgın, 2018, ss. 307-308).

e) Mezhepler Üstü Duruş: Mezhepleri Müslümanların gerçekleştirdiği davranış ve inançsal sistemler olarak kabul edip sahip çıkmanın yanı sıra, mezhepleri farklılık gösteren Müslümanların birbirleri ile olan siyasi, ekonomik ve diğer ilişkilerde mezhepsel ayrılıkları görmezden gelmek ve Batının baskısına karşılık birleşerek hareket etme iradesini ortaya koymak, şeklinde açıklanabilir. Bu bağlamda, Sünnî bir geleneğe mensup olan Millî Görüş Hareketi'nin inançsal bağlılık ile siyasi duruşu birbirinden ayırt eden bir düşünce yapısına ve mezhepler üstü bir duruşa sahip olduğunu ifade etmek mümkündür (Tuğrul, 2017, s.632).

f) Millîlik: Millî Görüş Hareketi'nin ne anlama geldiğini yenileyen olgulardandır. *"Millet"* olgusu Kur'an'da geçen bir olgu olmakla birlikte, *"Yüce Allah'ın peygamberlerin diliyle kullarına teşri buyurduğu şeyin (dinin) adıdır."* Olarak tanım bulmaktadır. "Millî" olgusu da "millet" kavramına isnat olarak kullanılmakta ve dinsel manasındadır. Yukarıda da belirtildiği üzere bu olgu, toplumda genel bağlamda kullanılan yüzyıllık manasının tersine, hareket tarafından da Kur'an'daki *"Millet-i İbrahim" "İbrahim'in dini"* bileşimine itimatla dinî manasında kullanılmış ve bu olgunun, Arapların *"fikr-i vatani"* terimiyle açıklama gayesinde bulundukları bir ülkenin ve bir ırkın kavmî anlayışı olmadığı belirtilmiştir. *"Milletimiz"* ve *"ecdadımız"* olguları da Erbakan tarafından *"İslâm dini mensupları"* manasında kullanılmıştır. Hareketin ülküsünde millîlik olgusuyla; manevi meziyetler yanında ülke, vatan ve millet gibi kavramlara kendi natürelliği bünyesinde bir meziyet de yüklenmiştir. Erbakan'ın deyimiyle: *"Millî Görüş, vatanımızın ve milletimizin bölünmez bütünlüğü ve tüm memleket evlatlarının kardeş bilinmesi temel prensibine dayanır."* Bunun yanı sıra, hareket içerisinde İslâm birliğinin kurulması ve güçlü bir Türkiye ile ilişkilendirilmesi de mevzubahistir (Tuğrul, 2017, ss.623-633).

g) Yerellik: Necmettin Erbakan'a göre Millî Görüş, halihazırdaki herhangi bir kanaat ya da davranışa karşı bir engel olarak değil, direkt olarak bir bilim ve düşünce hareketi olarak bu topraklarda ortaya çıkmıştır. Erbakan'ın siyasi fikirlerinin ve gayelerinin formüle dönüştürülmüş bir görünümü niteliğindeki Millî Görüş, problemlerin çözümünü ülkemizin yerel koşullarını göz önünde bulundurarak yapma istem ve uğraşını ortaya koymuş bir harekettir. MGH'yi diğer İslami hareketlerden ayıran

konuların başında da bu niteliği yer almaktadır. Çünkü insanlık devriminde her toplum, ilimin kapsamlı kaidelerinden yola çıkarak problemlerine kendine uygun çareler bulmayı gaye edinmiştir. Çünkü her toplumun ülkesini kendi dünya görüşüne göre yönetmesi ve problemlerini de bu doğrultuda çözüme kavuşturması natürelliğin de ötesinde bir gerekliliktir. Bu yüzden Millî Görüş böyle bir gerekliliğin sonucunda doğmuş yerli bir hareket olma niteliğine sahiptir (Macit, 2017, s.139).

Millî Görüş Hareketi, direkt olarak bir din eleştirisi, geçerliliği sınırlı bir İslam açıklaması değil, sosyo-ekonomik ve siyasal durumları bulunan yerli bir plandır. Harekete bağlı kişilerin beslendiği kaynaklar da genel olarak yerlidir, Anadolu kaynaklıdır. Mısır ve Pakistan merkezli Hasan el-Benna, Seyyid Kutup ya da Mevdudî gibi İslamcı mütefekkirlerden de yararlanılmakla birlikte, Hareketin ana örneğini meydana getiren fikirlerin millî ve yerli olmasına özen gösterilmiştir. Milli Görüş Hareketi'ne bağlı kişileri kendilerinden beslendikleri fikir ve inanç liderleri Mehmet Akif Ersoy, Mehmet Zahid Kotku, Necip Fazıl Kısakürek, Sezai Karakoç ve İsmet Özel gibi genellikle Cumhuriyet dönemi İslami harekete ait adlardan meydana gelmektedir. Necmettin Erbakan'ın İslam anlayışı da Konyalı Vehbi Efendi ve Ömer Nasuhi Bilmen gibi yerli İslami kaynaklara dayanmaktadır (Aşgın, 2018, ss. 308-309).

h) Antiemperyalizm: Emperyalizm kavramı, *"Gelişmiş ülkelerin zayıf ya da az gelişmiş ülkeleri ekonomik, politik ve kültürel bakımdan baskı altında tutması, onları hâkimiyeti altına alması süreci"* olarak açıklanmaktadır. Necmettin Erbakan'ın tanımıyla emperyalizm kavramı; dünya ülkelerinin hükümetlerini saptayan, sanayi sektörlerini verimsizleştiren, NATO'ya kabul ederek ülkelerin savaş sanayisine son veren, toplumu yoksulluğa mahkûm eden, dünya üzerinde birçok acının ve sağlıktan eğitime kadar pek çok çarpıklığın ortaya çıkmasına neden olan ve Ortadoğu'daki sorunları meydana getiren global bir istismar tertibidir. MGH, kendisini emperyalist batılı ülkelerin İslâm çevrelerinde maksatlarına karşı bir direniş mücadelesi olarak sunmuş, emperyalistlerin öncelikle Filistin, Irak ve Afganistan'daki siyasetlerinin *"Ya öleceksiniz ya da kölemiz olacaksınız"* şeklinde olduğunu bildirerek, bu duruma karşı bir direniş mücadelesi göstermeye gayret etmiştir. Millî Görüş Hareketi'nin antiemperyalist tutumuna, Necmettin Erbakan'la beraber İznik'te politik bir meydan mitingine katılan Fransız Müslüman filozof Roger Garaudy de tanıklık etmektedir. (Tuğrul, 2017, s.635).

j) Antisiyonizm: Siyonizm kavramı, en genel manası ile *"Arz-ı Mev'ûd"a Filistin dışındaki tüm Yahudileri bir araya getirmek, daha sonra Süleyman Mabedi'ni Siyon Dağı üzerinde yeniden kurmak gayesidir,* şeklinde açıklanabilir. Siyonizm muhalifliği, Erbakan'ın dünya telakkisine en belirgin biçimde akseden konulardandır. Hemen hemen tüm eserlerinde ve söylevlerinde Siyonizm'den ve tehlikelerinden söz eden Erbakan, *"Filistin davası, bizim davamızdır."*diyerek, Filistin'i/Kudüs'ü bir dava olarak görmüş ve sahiplenmiştir. Theodor Herzl'in reisliğinde, 1897'de Basel'de bir araya gelen Birinci Siyonist Kongresi, Filistin topraklarında İsrail devletinin kurulması için aldıkları kararı ve sonraki mertebelerini çeşitli nedenlerle birçok kez açıklamıştır. Erbakan'ın tabiriyle Siyonizm kavramı, geliştirmiş bulunduğu *"Gizli Dünya Devleti"* ile dünyayı denetim altında tutan merkezin ismidir. Necmettin Erbakan, Siyonizm'i yeniden kavramsallaştırarak "Irkçı Emperyalizm" olarak da dile getirmektedir. Erbakan'a göre Siyonizm, dünyayı hükümranlığı altına almayı hedeflemekte, kendilerinden olanların üstün ırk olduklarına inanmakta ve diğer tüm insanlığın kendilerine köle olması için var edildiğini, "Büyük İsrail" devleti kurma gayesinde olduklarını, Mesih'in dünyaya gelmesi ile birlikte dünya üzerindeki hükümranlıklarının pekişerek daha da güçleneceğine itimat ettiklerini, ifade etmektedir. Bunun yanı sıra Necmettin Erbakan'ın dikkat çeken savlarından biri de Amerika para birimi olan doların Siyonizm'in parası olduğu, bu günlerde ün kazanmış bir doların da Siyonizm'in kimlik kartı olduğu, doların üzerinde başta "Gizli Dünya Devleti" olmak üzere Siyonizm'in pek çok kodlamasının varlığını ve yedi Siyonist bankanın kurduğu özel FED kuruluşu tarafından basıldığı yönündedir. Bunun yanı sıra doların üzerindeki piramidin Yahudi'nin damgası olduğunu, piramidin üzerinde Latince "Annuit Coeptis" ifadesinin *"dünya hâkimiyetine erişildi"* manasına geldiğini ifade eden Erbakan, piramidin üstteki üçgen içindeki "Lüzifer" adlı gözün de Siyonizm'in nihai gayesini temsil ettiğini dile getirmektedir. Siyonizm'i açıklarken ünlü timsah metasını kullanan Necmettin Erbakan durumu şu şekilde ifade etmektedir:

"Siyonizm'in üst çenesi Kominizim, alt çenesi ise Kapitalizmdir. Bütün hayvanların alt çenesi hareket ettiği halde, timsahın üst çenesi hareketli olduğu için onu misal veriyorum. Bu iki çenenin çarpışır görünmeleri düşmanlıklarından değil, aralarına giren avlarını ezmek ve gövdeyi (Siyonizmi) beslemek içindir."

Geç dönem eserlerinde ise bu metayı şu şekilde kullanarak açıklamaktadır: *"Siyonizm bir timsaha benzer. Bu timsahın üst çenesi Amerika ise alt çenesi Avrupa Birliğidir. Beyni Siyonizm, gövdesi ise işbirlikçilerdir."* Olasılıkla bu dönüşüm soğuk savaş sonrası dünyadaki geçerli durumun değişmeye başlamasıyla ilgilidir. Siyonizm'in yerli ve global ölçekteki gayesine zıtlık gösteren Millî Görüş Hareketi, Siyonizm'in NATO gibi sömürgesi strüktürleri de bünyesinde tutarak oluşturduğu strüktüre *"Gizli Dünya Devleti", "Küresel Sistem"* isimlerini vermiş ve bu strüktüre karşı özgürlük yanlısı bir davranış göstermiştir. "Yeni bir Dünya" gayesi hedefleyen Erbakan, Kıbrıs

hususu gibi pek çok konuda özgürlük yanlısı davranışlarını ve politikasını sergilemiştir. Ülkemizin ve İslâm dünyasının yakın tarihinde yaşanan sorunların kökenini de global sistem şeklinde ifade etmiştir. MGH, karşıdaki kudretin yaftalanmasını mücadele için ön şart olarak görüp, bu kudrete karşı bir direniş göstermenin gerekliliğini düşünmüştür. Siyasal bir yol izlenmesinde olasılıkla bu fikrin tesiri olduğu ifade edilebilir (Tuğrul, 2017, ss. 637-640).

k) Siyasallık: Siyaset olgusu, insan topluluklarını idare edebilme becerisi, hükümet işlerini yürütme sanatı ve politika manasına gelen Arapça kökenli bir sözcüktür. Millî Görüş, teşkilat ve çatışma aracı olarak siyasal parti yöntemini de kullanan bir harekettir. Birçok kuruluşu bulunan hareketin, en temel organı partidir. Siyasi temelin hem kanunsal hem de problemlerin çözüme kavuşturulmasında en güçlü kapsam olduğunu düşünen Necmettin Erbakan, 1969 yılında Mehmet Zahid Kotku'nun yönlendirmesi doğrultusunda "Bağımsızlar Hareketi" ile yola çıkıp Konya'dan bağımsız milletvekili olduğunda, yönteminin kanunsal temelde sorunları çözmek olduğunu açık bir biçimde izah etmiştir. Prof. Dr. Necmettin Erbakan, *"temel prensiplerimiz fikre karşı ancak fikirle mukabele edilmesi; fikir, düşünce ve inançlara tahakküm edilmesine meydan ve mahal bırakılmaması şeklinde hulâsa edilebilir"* sözleriyle yöntemini açıklamıştır. Çağdaş Türkiye'de İslâmî etiketin siyasal kapsamdaki ilk tabiri olan Millî Görüş Hareketi'nin önderi Erbakan'a göre siyasal temeldeki parti, amaç değil araçtır. Millî Görüş'ün gerçekleştirdiği ise siyaset değil cihattır. Ona göre, hakkın egemenliği ve Müslümanların selameti için düzenli savaş vermek gerekir ki buna cihat denir. Erbakan'a göre cihat ibadeti bütün Müslümanların ilk ve temel görevi niteliğindedir ve *"cihatsız İslâm olmaz." "Namaz dinin direği ise cihat zirvesidir"*. Cihad kavramının önemli bir biçimde öne çıkartıldığı Millî Görüş Hareketinde, topluluk üyeleri örgüt çalışması yapmayı cihat olarak görmüş ve ihtiyaç duyulması halinde "Cihad İlmihali" dahi kaleme almışlardır. Necmettin Erbakan'ın tabirine göre siyaset, Müslümanın mecburi surette ilgilenmesi gereken önemli bir konudur. Çünkü *"Siyaseti önemsemeyen Müslümanları, Müslümanları önemsemeyen siyasetçiler yönetir".* Bu ifadeler doğrultusunda Erbakan, kurduğu hareketin adı olan Millî Görüş'ü, Millî Görüş mücadelesiyle anlam kazandırdığı cihadı, cihadının aracı olarak gördüğü siyaseti, Müslümanların gündemine taşımış ve yeniden anımsatmıştır. Millî Görüş Hareketi'nin politik macerası özetle şu şekildedir: "Bağımsızlar Hareketi"nden sonra 26 Ocak 1970 yılında Milli Nizam Partisi kurulmuş, daha sonra

"laikliği ihlal ettiği" söylemiyle 20 Mayıs 1971 yılında Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmıştır. Ardından 11 Ekim 1972 senesinde Milli Selamet Partisi teessüs etmiştir. MSP de 12 Eylül 1980 darbesiyle feshedilince, 19 Temmuz 1983 yılında Refah Partisi teessüs etmiştir. O tarihte siyasi yasağı bulunan Necmettin Erbakan, yasağın kalktığı 1987 senesinde, Refah Partisi'nin başına gelmiştir. Bahsi geçen dönemde Erbakan, Refah-Yol Hükümeti'ni kurarak 1996 yılında başbakan olmuştur. Refah Partisi de 16 Ocak 1998'de Anayasa Mahkemesi'nin kararı ile feshedilmiştir. 17 Ocak 1997'de Fazilet Partisi teessüs etmiş, fakat bu da 22 Haziran 2001 yılında feshedilmiştir. Günümüzde Millî Görüş, siyasi arenada 20 Temmuz 2001 yılında kurulan Saadet Partisiyle yoluna devam etmektedir. Şunu da belirtmek gerekirse, Millî Görüş Hareketi'nin siyaset yöntemini uygulaması ve bu yöntemin bir gereği olarak birçok modern mücadele aracını kabul etmesi, ülkemizde dindar kesimin çağdaşlaşmasında "batılılaşma" manasında değil de itekleyici bir faktör olmuş ve Millî Görüş eliyle İslâmcı ifadelerin parlamentoda ve belediyelerde temsil edilmesine, toplumun önemli bir kesimini meydana getiren ötekileştirilmiş Anadolu insanının siyasal süreçlere dâhil olmasına katkıda bulunmuştur. Millî Görüş'ün çağdaşlaştırıcı yönü sanayileşme söyleminden kalkınmacılığa, propaganda araçlarından kıyafete ve kadınları mücadele alanına davete kadar birçok konuda görülebilir (Tuğrul, 2017, ss. 640-644).

l) Islahatçılık: Modern İslami hareketleri gelenekçiler, ıslahatçılar ve modernistler şeklinde üçlü bir ayrım gözeterek ele alan yazara göre Millî Görüş kavramı; Mısır'da İhvan-ı Müslimin ve Pakistan'da Cemaat-i İslami gibi "Siyasal Islahatçılar" zümresinde bulunmaktadır. Müslümanların içinde yer aldıkları bu fena olayın nedeni olarak İslamiyet'i değil, Müslümanların yaptıkları hataları ve bir takım yabancı güçleri gören Islahatçılara göre Müslümanlar kötülük merkezlerine karşı politik ve ekinçsel bir gayret sarfetmek mecburiyetindedirler. Bu yaklaşımın bir sonucu olarak, modernistlerin öncelik verdikleri "dinin eleştirel analizi" türlerinden denemelere ıslahatçılıkta yer verilmemektedir. Islahatçılar bozulma, çürüme ve geri kalmanın sebepleri arasında doğru olmayan yanlış uygulanan geleneklerin de payı olduğundan hareketle iyileştirme ve yapım hareketinde geleneği korumayı öncelik edinmezler, yani bu konuda muhafazakâr/ koruyucu değildirler. Islahatçılarla gelenekçiler arasındaki mühim ayrılıklardan birisi de budur. Fakat uygulamalı bir yarar görmediklerinden, bir başka deyişle adetleri yargıladıkları için kendilerinden

uzaklaşacak insan topluluklarını mühimseyerek aşırı oranda kültür sorgulamasında bulunmazlar. Bu yararcı düşünce reformculuğun, temel gündemlerine kültür tenkitini koyan modernistlerle olan ayrımını göz önüne sermektedir. Reformculukta güçlü bir batılılaşma ve çağdaşlık eleştirisi yer almakla beraber titiz bir gerekçe ile çağdaş dünyadan faydalanma yoluna başvurulur. Bu ikilem hem modernist hem de gelenekçiler bağlamında başka savlarla da olsa yoğunlukla yargılanmaktadır. Islahatçıların bir başka özelliği de ana kaynak ve ilişkilerinde nakil-akıl dengesine önem göstermeleridir. Söz ve yazı yerine faaliyet ve davranışın öne çıkarıldığı ıslahatçı hareketler dinsel ve bilgisel hususlardan daha ziyade siyaset, ekonomi, eğitim-öğretim ve basın-yayını temel alarak faaliyet göstermektedirler. Islahatçı yapılanmalarda kadınlar sosyal, kültürel ve siyasi eylemlerde daha ön planda yer almaktadır. Gelenekçi oluşumlara kıyasla daha sert disiplin, daha katı hiyerarşi ve daha resmi ilişkiler önem arz etmektedir. Özellikle siyasal ıslahatçı oluşumlarda önderlik kıstasları yönünden iyi derecede dini eğitim almış olmak yerine idare etmek kabiliyeti, idarecilik deneyimi, etkileyici kişiliği ve örgüt tecrübesi gibi nitelikler daha fazla önem arz eden hususlar olarak önümüze gelmektedir. Bundan dolayı ıslahatçı hareketlerin üst takımında daha çok çağdaş eğitim almış teknokrat, mühendis, ekonomist, eğitimci ve gazeteciler oldukça fazla yer almaktadır (Büyükkara, 2017, ss.135-138). Bu saptamalar hem Millî Görüş Hareketi hem de onun kurucusu olan Necmettin Erbakan için büyük ölçüde geçerlilik arz eder. Reformculuk kültürel reformculuk ve siyasal reformculuk olmak üzere iki tür olarak ayrıştırılabilir. Bu durumda kültürel reformcu oluşumlar çoğunlukla insan faktörüne önem veren ve toplumu tabandan tavana değiştirme gayesinde olan bir devrim programı öngören hareketlerdir. Eğitim-öğretim, medya ve sivil toplum örgütleri aracılığıyla halk tabanına erişim sağlayarak seslerini duyurmakta ve daha uzun ve detaylı bir reform programına gereksinim duymaktadırlar (Büyükkara, 2017, s. 139). “Siyasal İslamcılık” olgusuyla da anlatılmak istenilen siyasal reformculuk ise ülke düzenini elde ederek ya da hükümeti çevreleyerek tesirli bir statüye ulaşarak; ülkenin eğitim, adalet ve mali olanak ve araçlarından faydalanmak amacıyla toplumsal reform gayesine ulaşmayı maksat edinmiştir. Bu bağlamda kültürel reformculuğun tam aksine siyasal reformcular tavandan tabana doğru bir ıslahat programı öngörmektedirler. Ülkenin aynı zamanda tabandan çevrelenmesi maksadıyla kültürel reformcuların temel aldığı sivil yapılanmalar ve faaliyet alanları siyasal İslamcılar tarafından da epey bir önem arz etmektedir (Büyükkara, 2017,

s.159). Bu tespit ve söylemlere MGH ile ilgili olarak itiraz edenler de bulunmaktadır: Erbakan'ın siyaset aracılığıyla tavandan tabana bir değişim ve dönüşüm amaçladığı yönündeki savlarının; onun yaşamın her yerini etkisi altına alan kurum ve kuruluşlar öngörmüş olması göz önünde bulundurulduğunda gerçeği aksettirmediği ortaya çıkacaktır. Necmettin Erbakan'ın oluşturulması için cesaretlendirdiği sivil toplum kuruluşları ve diğer müesseseler, Millî Görüş'te tabandan tavana bir değişim isteğinin de bulunduğunu belirtmektedir (Macit, 2017, s. 141).

Millî Görüş Hareketi'nde de diğer reformcu İslami eğilimlerle aynı nitelikte dinamizm ve teşkilatçılık kavramlarına öncelik verilmiş, sözlü sunuşlar yazılı olanların önüne geçmiş ve toplulukların İslami bir bilinç çevresinde bir araya getirilmesine çaba gösterilmiştir (Tuğrul, 2017, s.251).

Millî Görüş Hareketi'nin reformculuk anlayışı din alanında bir inkılap gerçekleştirme gayesinde değildir. Necmettin Erbakan'a göre Müslümanlığın ana hakikatleri Kur'an'ı Kerim'de anlatılmış, daha sonra peygamber efendimizin sünneti ile bu hakikatlerin ne şekilde algılanması gerektiği tatbikî bir biçimde gösterilmiştir. Bundan ötürü Kur'an ve sünnette imtiyaz ve doğruluğu simgeleyen esas öğretilerden ödün verilemez ve bunlarda herhangi bir değişikliğe gidilemez. Zaman içinde vuku bulan değişimler bu asıl hususlarda değil, yalnızca içtihatlarda muhtemel olabilmektedir. Dinde ıslahat kelimesini kabul etmediğini açık bir dille beyan eden Necmettin Erbakan'a göre Kur'an ve sünnette bir değişim yapmak muhtemel görünmemekle beraber tıpkı eski dönemlerde yaşamış büyük alimlerin yaptığı gibi, ana kaidelerden hareketle bu kriterlerin dönemin şartlarına göre karşılaştırma yapılabilmesi muhtemeldir. Ona göre içtihat yapabilmek herkesin elinden gelebilecek bir şey olmamanın yanı sıra ağır bir ilim gerektirmektedir (Aşgın, 2018, s. 311).

m) Karizmatik Lider Tipli Oluş: Karizma sözcüğünün kökeni eski Yunan dillerine varmaktadır. "Charis" sözcüğü *"çekicilik, etkileyicilik, lütuf ve rahmet"* anlamlarına gelmektedir. "Charis" sözcüğüne "ma" eki getirildiği takdirde, bu sözcük *"Allah'ın lütfu veya Allah vergisi"* şeklinde bilinmektedir. Karizma tabiri, kökünü Katolik din biliminden almaktadır. Karizma sıfatını sadece bireylerin fiziki nitelikleri, konuşmaları ya da etkileyicilik dereceleri ile sınırlandırmak uygun değildir." MGH'nin var olmasına önderlik eden Sn. Necmettin Erbakan da etkileyici bir lider

statüsündedir. Erbakan'ın yetkinliğinin yanı sıra sıcakkanlılığı da inkâr edilemez. Sn. Necmettin Erbakan hakkındaki bilgiler şu cümleler ile ifade edilebilir:

> *''27 yaşında Türkiye'nin en genç doçenti olan Erbakan, dahi olarak görülmüştür. Necmettin Erbakan'ın karizması, bireysel ve önderlik niteliklerine sahip olmasına dayanmaktadır. O, herkesin dilinde "Mücahit Erbakan'dır". Onun asıl şerefi, başbakan olmak değil, Erbakan olmaktır."*

Bu cümleler MG üyelerinden bazı kimselerin N. Erbakan'a yönelik bakış açısını ve bunun yanı sıra onda gördükleri liderlik vasfını dile getirmeleri yönünden oldukça önem arz etmektedir. Eşref Edip, Sn. Erbakan'ı bazı tümcelerle şöyle nakletmektedir:

> *"Çok güzel bir siması var. Başını dimdik tutuyor. Kibirli değil, ama vakur, asık suratlı değil, güler yüzlü... Safiyetle inandığı, samimiyetle bağlandığı ve sadakatle emirlerini yerine getirmeğe çalıştığı İslâmiyet'in, bütün özelliği ve temizliği yüzünde billurlaşmış! Yavaş sesle ve çok düzgün bir Türkçe ile konuşuyor. Kolay kızmıyor ve icabında en saçma şeyleri bile dinleme nezaketi gösteriyor. Konuşunca çok mukni (ikna edici) oluyor. Dediklerinin doğruluğuna en aksi insanı, en ters fikirli olanı bile inandırıyor. Çünkü söylediklerine, önce kendisi inanıyor."*

İslamiyet'te Tarikatlar Tarihsel düzeninde etkileyici önderci kült inanışı, *"din, imamı tanımak veya kişi veya kişilere itaattir"* biçiminde açıklanmaktadır. Millî Görüş yapısında ise N. Erbakan'ın etkileyiciliği bağlamında "*değeri liderde görmek"* değil de *"imkânı liderde görmek"* sözünü söylemek oldukça yerinde bir söylem olacaktır. Çünkü Necmettin Erbakan'ın etkileyiciliği, mübarezesine ve bilime kazandırdığı çalışmalara dayanmaktadır (Tuğrul, 2017, ss. 648-649).

n) Kuşatıcılık: Politik bir davranış ürünü olan MG, değişik İslâm dini kaynaklı fikir metotlarına tâbi bireyleri kuşatıp bünyesinde yer veren bir tutuma sahiptir. Sıklıkla *"biz cemaat değiliz, ümmetiz"* söyleminde bulunan Necmettin Erbakan'ın ümmet bilinci doğrultusunda kibar bir biçimde ve başka tinsel toplulukları ötekileştirmeden ayrım gözetmeksizin tavrının bu vasıfların oluşması ve devam ettirilmesinde desteği oldukça fazladır. Necmettin Erbakan'a göre: Millî Görüş'ün savunduğu temel ilke vatanın ve milletin ayrılmaz bir bütün olduğu ve bu topraklarda yaşayan tüm insanların kardeş olarak bilinmesi gerektiği yönündedir. Bunun yanı sıra izlediği yol ise suçlama değil ikna ve ispat olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu açıklamaya ithafen: Değişim ve dönüşümleri bir zenginlik, hazine olarak niteleyen MG'ye göre aynı topraklar üzerinde yaşamını idame ettiren halk arasında fikir ve görüş ayrılıklarının bulunması olağan bir

durum şeklinde görmektedir. Ülkemizin içinde bulunduğu vahim durumun esas nedeni olarak Milli ve dini değerlerimize gerekli özeni göstermemek, ırkçı, inkarcı politikalardan medet ummak gösterilmektedir. Devletimiz kendi gelenek ve görenekleri, dini kıymetleri doğrultusunda İslam kardeşliğiyle birbirine bağlı bir biçimde hareket ettiği takdirde ilerleme kaydedecektir. Erbakan'ın bu kuşatıcı tavrı neticesinde, Milli Görüş Hareketi içerisinde pek çok farklı tarikat ve İslami anlayıştan insanların yer aldığı ifade edilmektedir. Bu açıklamaların da istikametinde Millî Görüş Hareketi'nin genel itibariyle hiçbir İslami camia ile zıtlaşmayacak biçimde bir politika izlemeye çalıştığı ifade edilebilir (Aşgın, 2018, s.312).

p) Aktivizm ve Teşkilatçılık: Etkincilik, eylemcilik ya da toplumsal değişim veya siyasi farklılık oluşturmak amacıyla istenilen faaliyetlerin gerçekleştirilmesi tutumu şeklinde tasvir edilebilir. MGH'nin bir ideografisi adına aktivizm kavramı ise, bu yapının uygulamalı yönünün kuramsal yönüne kıyasla daha güçlü olmasını belirtmektedir. MG, sert- katı örgüt denetimini bünyesinde barındıran bir harekettir. Bu yapıda ev muhabbetlerinden kendilerine tabi olanların faaliyetlerine kadar birçok etkinlik gerçekleştirilir. Refah Partisi'nin feshedildiği dönemde dört milyondan fazla mensubu bulunduğu göz önüne alındığında, yöntemin ne şekilde uygulandığına dair bir soru akılda yer edinebilir. Necmettin Erbakan'ın tabiriyle örgüt, insan vücudundaki sinirlere benzemektedir. Çare bulabilecek bir görev, sadece örgütlü ve disiplinli bir çalışmayla mümkün olduğu için, örgütün her basamağında otorite ve samimiyet temel koşuldur. Düzen ve denetim olmadan gerçekleştirilen hiçbir çalışma sonuca erişemez (Tuğrul, 2017, s.651).

Tüm bu öz yapısal nitelikleri birlikte ele alınıp göz önünde bulundurulduğunda Millî Görüş Hareketi: İçinde bulunduğu süreç göz önüne alındığında bir dünya görüşü oluşturmanın mantığını kavramış; çağdaş -modern yöntemler kullanmayı temel alarak çağın gereklerine göre hareket eden; Türkiye'nin özel koşulları nedeniyle gizli bir dil kullanımını yeğleyen ve atılımlarını da yine özel bir gizlilik içerisinde gerçekleştirmeyi amaç edinmiş, milli ve yerli olma nitelikleri baskın, dini esas alan, Siyonizm ve ılımlı İslam projesi karşıtı İslam esaslarını bünyesinde barındıran bir hareket olarak karşımıza çıkmaktadır (Aşgın, 2018, s.312).

4.3. 1969 Seçimleri ve Millî Görüş Hareketi'nin Doğuşu

N. Erbakan'ın MG teşkilatındaki tesiri dikkate alındığında Ruşen Çakır'ın da bahsettiği üzere harekete *''Erbakan Hareketi''* ve hareketin üyelerine de *''Erbakancı''* şeklinde hitap edilebilir. Bu bağlamda Milli Görüş Hareketi, Erbakan'ın yaşam hikâyesi ve mübarezesinin bir belirtisidir. Sn. Erbakan'ın yaşamı şu cümleler ile özetlenebilir: Necmettin Erbakan 29 Ekim 1926 yılında Sinop'ta dünyaya gelmiştir. Babası o dönemin ağır ceza reislerinden Mehmet Sabri Bey ve annesi de Kamer Hanım'dır. N. Erbakan babasının icra ettiği iş dolayısıyla ülkenin pek çok yerinde eğitim görmüştür. Çok kültürlü ve dini anlamda oldukça yetkin, bilgili bir ailenin ferdi olması gereği ilk görgü ve dini eğitimini ailesinden almıştır. 1943 yılında '*İstanbul Erkek Lisesi'*nden mezun olmuştur. Okulda geçirdiği zaman diliminde ibadetini de aksatmak istemeyen Erbakan, okulda bir cami açılması isteğinde bulunmuş; dönemin okul müdürü bu isteğinden ötürü kendisine uygun bir odayı ayırmıştır. N. Erbakan okulda aldığı eğitimlerin yanı sıra farklı hocalardan da dini eğitim almıştır. Bu hocaların isimleri ise şu şekilde sayılabilir: *''Hüseyin ve Saffet Efendiler 'den (Hadis dersi), Ömer Nesefi (Amentü Şerhi), Numan Kurtulmuş Hocaefendi (Akaid), Fatih Dersiazzamları ve Ali Osman Tatlısu (Esma-ül Hüsna Şerhi) ve (Celaleyn Tefsiri).''* 1948 senesinde İstanbul Teknik Üniversitesi Makine Mühendisliği Bölümünü başarı ile tamamlayan Erbakan İTÜ'nün *''1947 – 1948 dönemi mezunlarının tanıtıldığı ve Arı''* olarak isimlendirilmiş yıllıkta arkadaşları tarafından şu şekilde tanıtılmaktadır:

> *"Toylardandır. Sofudur, dindardır ve çalışkandır. Hayatının yarısını namaz, yarısını da projeler işgal eder. Sınıfının yarısını kendisi, yarısını da arkadaşları işgal eder. Proje ve raporları, Saatli Maarif Takvimi gibi geniş izahlıdır. Herkesin bir sayfada bitirdiği konuyu o kırk sayfada özetler. Kendisine cıvata nedir diye sorarsanız, izaha demir filizlerinin naklinden başlar ve o kadar anlatır ki, nihayet namaz vakti gelir ve sonunu dinleyemezsiniz."* (Arslan, 2019, ss. 41-42).

Necmettin Erbakan yüksek tahsis zamanlarında tarihi süreç içerisinde hükümet ile olumlu yakınlıklar kurmasının yanı sıra Nakşibendi Tarikatı'na üye Gümüşhanevi Dergâhı'yla da tanış olmuştur. Bunun yanında İskenderpaşa Cemaatine katılarak pek çok kez cevfetin şeyhi M. Zahid Kotku'nun (1897 – 1980) söyleşi ve derslerinde yer almıştır. Fatih Erbakan, babasının M. Z. Kotku'yu sık sık ziyarette bulunduğunu ve Kotku'yla birebir görüştüğünü ifade etmektedir. Prof. Dr. Necmettin Erbakan mezun olduğu sene ise İTÜ Makine Fakültesi Motorlar Kürsüsünde asistan olarak karşımıza çıkmaktadır. Kendi alanında birtakım incelemeler yapmak amacıyla 1951 senesinde

Almanya'da bulunan Aachen Üniversitesi'ne kayıt olan N. Erbakan: Aachen Üniversitesi'nde Prof. Schimit ile birlikte çalışmış ve doktora öğretimini burada tamamlamıştır. Doçentlik tezinde dizel motorlarda püskürtülen yakıt enerjisinin nasıl tutuştuğunu sayısal ifadeler kullanarak açıklayan Erbakan'ın, *'DEUTZ motor fabrikalarının Genel Müdürü Prof. Dr. Flats'* tarafından Leopar tanklarının motorlarıyla ilgili birtakım incelemeler yapmak maksadıyla mevzubahis olan fabrikaya da davet edildiği bilinmektedir. Bunun yanı sıra Dr. Necmettin Erbakan'ın 27 yaşında dönemin en genç doçenti olmayı başardığı, 1956 senesinde profesör unvanı aldığı, bunların dışında sırasıyla 1966 senesinde Odalar Birliği Sanayi Dairesi Başkanı olduğu, daha sonra ardından Genel Sekreter, 1968'de Odalar Birliği İdare Heyeti Üyesi ve 1969 senesinde Odalar Birliği Başkanlığına seçilerek görev yaptığı bilinmektedir. 1956 senesinde Türkiye'de ilk yerli motoru üretmeyi başarmış ve 200 ortaklı olan Gümüş Motor Anonim Şirketi'ni kurmakla birlikte çalışma yaşamına adım atmıştır. 1 Temmuz 1956'da ise kısa bir zaman öncesine kadar *"Pancar Motor"* imalini gerçekleştiren fabrikanın temelini atmıştır. 1960 senesinde, Sanayi Kongresi'nde *'yeni hedef otomobillerin Türkiye'de yapılmasıdır'* ifadelerinde bulunmuştur. Prof. Dr. Erbakan'ın söylemleri Türkiye'de otomobil üretilip üretilemeyeceği hususunda tartışma konusu olmaya başlamıştır (Arslan, 2019, ss. 42-43).

1969'da gerçekleştirdiği açıklamalarında T.C. kanunlarının tam manasıyla bir inanç ve vicdan özgürlüğü sağladığını fakat bu özgürlüğün 163. md. ile sınırlandırıldığını ifade eder. Bir vaizin o zamanlar kendisine "faiz haramdır" şeklinde bir söylemde bulunmasının onun tutuklanması için geçerli delil olarak kabul edildiğini anlatır. Buna benzer söylemlerinden ötürü on binden fazla din adamı mahkûm edilmiştir. Prof. Erbakan'a göre içinde bulunulan devirde T.C.'nde gerçekleştirilmekte olan henüz uygulama aşamasına geçilmemiş inanış ve vicdan özgürlüğünün SSCB'de gerçekleştirilen din ve vicdan özgürlüğü bağlamında farklılığı bulunmamaktadır. Dr. Erbakan sözlerine şu cümleler ile devam etmektedir:

> *"Ne diye cuma günlerinin tatil yapmıyoruz da Pazar tercih ediliyor? Pazar günü Hıristiyanlar kiliseye giderler. Cuma günü tatil yapılsa da Müslümanlar rahatça camiye gitseler olmaz mı? Ne mecburiyeti var bu milletin bu zulmü çekmeye? Din hürriyeti mutlaka Müslümanlara verilmelidir. Bütün batılı ülkelerde din siyasete hâkimdir… Hatta İsrail'de din devletin de üstündedir... Dinle devlet ayrı şeylerdir birleşmez, boş*

> *lâftır… Dinle devlet aynıdır, beraber yürür… Ayrımlarına imkân yoktur. Hilâfetin gelmesinin birçok büyük faydaları olabilir. Siyasal faydaları da… Ben illâ gelsin iddiasında değilim. Amma millet isterse her şey olur. Her şey olur…"* (Albayrak, 1989, s.105).

1969 senesinde Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB)'ne adaylığını koyan Prof. Dr. Necmettin Erbakan, o zaman diliminde TOBB'a takdim edilen 20 milyon dolar yatırım payının 19 milyon dolarının İstanbul ve İzmir tüccarı arasında pay edildiğini ve 1 milyon dolarının da Anadolu'ya nakledilmekte olduğunu belirtmiştir. Adaylık sürecinde, döviz tevziatında puantaj sistemi uygulayacağını, kredi tevziatında İstanbul sanayicisiyle Anadolu kapitalini muvazene edeceğini, tevdiatları faydalı üretime atfedeceğini, talanı bitireceğini belirtmiştir. Daha sonrasında ise önceki başkan Sırrı Enver Batur'dan fazla oy alarak Türkiye Odalar Birliği Başkanı olmuştur. O dönem hükümet Erbakan'ın başkanlığını reddetmiştir. Bu sebepten dolayı polis arabuluculuğuyla Necmettin Erbakan görevi terk etmeye zorlanmıştır. Bu yaşanılan hadiselere bizzat tanık olan Erbakan daha sonra siyasete girme kararı almıştır. İlk aşamada Adalet Partisi'nden milletvekilliği için başvuruda bulunan Necmettin Erbakan kabul edilmez. Bunun üzerine yakın arkadaşlarıyla çeşitli müzakerelerde bulunarak 1969 senesinde gerçekleştirilen seçimlere Konya ilinden müstakil namzet olarak katılma kararı alır. Pek çok dostu da kendisi gibi müstakil olarak seçimlere katıldığı için çalışmalarını "Bağımsızlar Hareketi" adı altında sürdürmüşlerdir. Müstakil vekil namzeti olan Dr. Erbakan, halihazırdaki yasalarda Müslümanların parti kurmasının menedildiğini açıklamaktadır. Bu bağlamda İslâm temellerine tutunarak bir parti kurmanın imkânı bulunmamaktadır. İlaveten 163. maddeye göre herhangi bir yerde dinleyenlerin duygularına hitap ederek onları tesiri altına alacak bir tonlama ile "Allah" kelimesinin söylenmesinin bile suç teşkil etmekte olduğunu belirtir. Bu sebepten dolayı çevreden merkeze davranmanın külfetine değinerek, merkezden çevreye doğru bir yol izleyeceklerini açıklar. Bu veçhile fırka oluşturup meclise girmekten ziyade meclise girip parti kurmayı yeğlemişlerdir. Sonrasında ise:

> *''Necmettin Erbakan, Ahmed Tevfik Paksu, Süleyman Arif Emre, Ali Haydar Haksal, Saffet Solak, Hasan Aksay, Ali Oğuz, İsmail Müftüoğlu, Rifat Boynukalın ve diğer dostlarıyla beraber Millî Görüş Hareketi'nin ilk partisi özelliğinde olan Milli Nizam Partisi'ni (MNP) 26 Ocak 1970 tarihinde kurdular''* (Arslan, 2019, ss.44-45).

5. TÜRK SİYASAL YAŞAMINDA MİLLİ NİZAM PARTİSİ DENEYİMİ

MNP, Türk siyasetinde önemli bir değişimi ve özgürlüğü temsil etmektedir. İslamcıların siyaset alanında ilk defa kendi kimlikleri ile görünmesine imkân veren bu parti, siyaset arenasında İslamcılığın sağcılıktan ayrılmasının bir sembolü niteliğindedir. MGH'nin kurulan ilk partisi olmanın yanı sıra Necmettin Erbakan ve 18 arkadaşı tarafından oluşturulmuştur. Ulusal ve geleneksel yönden gelişme telaffuzunu temel alan Milli Nizam, İslam dininin topluma kazandırdığı duyarlılıkları bünyesinde barındıran bir parti olma niteliği taşımaktadır (Akkır, 2020, s.116). Bu bölümde çalışmanın temel konusu olan Milli Nizam Partisi'nin kuruluşu, genel özellikleri, ideolojik dayanakları ve politik söylemleri ile din ve laiklik anlayışı incelenecek ve açıklanacaktır.

5.1. Milli Nizam Partisi ve Kuruluş Süreci

Türkiye Cumhuriyeti'nin sermayeci iktisat sürecine geçiş döneminde 1965 – 1973 yıllarını içeren Adalet Partisi devri, ciddi bir statüyü elinde bulundurmuştur. Bu süreçte AP'nin endüstrileşme ve iç piyasayı korumaya yönelik iktisadi yöntemler doğrultusunda anamalcı ilerlemenin hız kazanmasına zıt olarak meydana gelen parti içi karşıt grup nedeniyle bazı parçalanmaları da kendi içinde yaşadığı ifade edilebilir. Ekonomik gelişmeler sonucu en düşük hisseyi alan, büyük kısmını Anadolu ticaret erbabı ve zanaatkarlarının meydana getirdiği küçük kent soylu topluluğu, bu dağılmanın ilk paradigması olarak gösterilebilir. MNP akımının bu parçalanmanın eseri olduğu fark edilmektedir (Kıvrak, 2020, s.137).

Bu bağlamda Milli Nizam Partisi'nin kuruluş etabında birbirine bağlı iki esas etkenin geçerli olduğu ifade edilebilir. Bu etkenlerden ilki, büyük ölçekli sanayi ve ticaret müesseselerinin tüccarlar ile ufak ve orta büyüklükteki işletme mümessillerinin Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği'ndeki menfaat tearuzuyla (çatışma) alakalıdır. Bu tearuzun kökeninde, yukarıda değinildiği üzere yönetimdeki Adalet Partisi'nin değişen iktisadi yöntemlerinin olduğu ifade edilebilir. AP'nin büyük sanayi ve girişimci halk kesimini destekleyici sermayeci iktisat yöntemlerine bağlı olarak AP'ye destek veren küçük şirket sahiplerinin AP'nin artık çıkarlarını gözetmediğini fark etmelerinden

dolayı bu kesim AP'den uzaklaşmaya başlamıştır. Bu zaman diliminde, Dr. Necmettin Erbakan'ın (1926-2011arası) söylemiyle *"ekonomik mekanizma büyük kent tüccarlarından yana işlemekte; Anadolu tüccarı, kendini üvey evlat olarak bilmektedir."* Milli Nizam Partisi'nin kurulmasında geçerli olan ikinci temel etken ise çalışmamızın ikinci bölümünde ''*Nakşilik ve Siyaset İlişkisi Yönünden Türkiye'de Dini Topluluklar ve Mili Görüş Hareketi''* başlığı adı altında da değinildiği üzere partinin kurucusu Prof. Dr. Necmettin Erbakan'ın da bünyesinde yer edindiği Nakşibendiyye Tarikatına mensup Mehmet Z. Kotku liderliğindeki *''Gümüşhanevî Dergâhı''* öncelikli olmak kaydıyla birtakım dinsel topluluk üyelerinin, bundan böyle politikayı Adalet Partisi bünyesinden ziyade, serbest biçimde devam ettirme kanaatidir. Bunun yanı sıra, bu iki ana etkenin birbiriyle olan ilişkisinin hangi boyutta olduğuna anlam verebilmek maksadıyla AP tarafından iktisadi menfaatlerinin kayrılmadığını düşünen küçük burjuvazi içerisinde yer alan birtakım kişilerin bununla beraber Nakşibendi Tarikatı'na mensup kişiler olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Büyük burjuvazinin ilerlemesinden iktisadi kayıplara uğrayarak toplumsal ilişkiler içinde görevini yerine getiremeyen kişilerin esas yönelişlerinin çoğunlukla sabit ve toplumsal erdemlerin değişiklik göstermediği tutucu bir topluluk kurgusu oluştuğu farz edilirse Adalet Partisi'ne yönelik umudunu yitiren bu ufak ve orta ölçekli müesseselerin, İslami bir kimliği olan Milli Nizam'a eğilim göstermesi daha anlaşılır bir boyut kazanabilir. Söz konusu iki ana etkenin neden olduğu siyasi arayışın MNP'nin kurulmasıyla sonuçlandığı karşımıza çıkmaktadır (Kıvrak, 2020, s.138).

Milli Görüş geleneğinin meydana gelmesine vesile olan ilk geleneksel adım 1970 yılında Milli Nizam adı ile kurulan partinin var olmasıdır. Parti kuruluşunun imkanlar doğrultusunda geniş bir taban üzerine kurulması maksadıyla geniş oy kitlesine sahip, bulunduğu çevrede sevilen ve saygı gören, davaya içtenlikle bağlılık gösteren güvenilir insanlardan meydana gelen bir müzakere meclisi (ŞURA) kuruldu. 133 kişiyi bulan müzakere heyeti, bilgili ve erdemli kişiler, profesörler, bilim adamları, siyasi tecrübesi olan zatlardan meydana gelmekteydi (Çınar, 2016, s.77).

MNP'nin oluşmasına vesile olan olaylar öncelikle 29 Ekim 1926 yılında Sinop ilinde dünyaya gelen Necmettin Erbakan'ın, başarılı bir akademik serüvenin ardından 25 Mayıs 1969 yılında Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Başkanı olarak seçilmesi ile başlamış; ardından Anadolu sermayesinin çıkarlarını korumaya çalıştığını açıklaması

sonucu Süleyman Demirel'in baskısıyla görevini bırakmak zorunda kalmış; Adalet Partisi'nden aday olan ancak Süleyman Demirel tarafından reddedilen Erbakan'ın, bağımsız aday olarak girdiği Konya'dan milletvekili seçilmesi şeklinde devam etmiştir. (Türk, 2018, ss. 161-162).

Milli Nizam'ın partileşme süreci 26 Ocak 1970 senesinde Prof. Dr. Necmettin Erbakan tarafından resmen gerçekleştirilmiştir. Parti adı uzun bir süre münakaşa konusu olmuş ve *''Eşref Edip''* tarafından parti ismi *''Milli Nizam''* olarak tayin edilmiştir (Çaha ve Baykal, 2017, s.793).

Çalışmanın *''1969 Yılı Seçimleri ve MGH'nin Varoluşu''* başlığı altında değinildiği üzere MNP: *''Necmettin Erbakan, Ahmed Tevfik Paksu, Süleyman Arif Emre, Ali Haydar Haksal, Saffet Solak, Hasan Aksay, Ali Oğuz, İsmail Müftüoğlu, Rifat Boynukalın ve diğer dostlarıyla beraber kurulmuştur.''* On sekiz kişi tarafından kurulan bu partiye uzun olmayan bir zaman dilimi sonrası AP vekilleri Hüsamettin Akmumcu ve Hüseyin Abbas dahil olmuştur (Yarıcı, 2017, s.43).

Kurulduğu an itibariyle Büyük Millet Meclisi'nde üç kişiyle vekalet edildiği görülen Milli Nizam'ın varoluş hikayesini Siyasetçi Süleyman Arif Emre şu şekilde dile getirmektedir:

> *"MNP'nin kuruluşuna biz 1966 yılında niyet ettik. Ben o zaman Yeni Türkiye Partisi (YTP) Adıyaman milletvekili idim. Hasan Aksay, AP Adana milletvekiliydi. Belli başlı isimler bunlardı. 1970 yılına kadar beklememizin nedeni, AP içindeki arkadaşlardı. Bize gelin AP'yi ele geçirelim diyorlardı. Bu arkadaşlar Necmettin Erbakan'ı Konya'dan AP adayı yapmak istediler. Böylece orada bir köprübaşı elde edeceklerini sanıyorlardı. AP'deki arkadaşlar, onu bu partiye girmeye ikna ettiler. Ama Süleyman Demirel buna izin vermedi."*

Dr. Necmettin Erbakan sözü edilen bu hadisenin ardından çalışmanın ''*Millî Görüş'ün Temel Esasları ve Karakteristik Özellikleri''* başlığı ve *''Siyasallık''* alt başlığı altında değinilen *''Bağımsızlar Hareketi''*ni başlatmış ve daha sonra müstakil namzet olarak girdiği Konya'dan 1969 yılı intihaplarını başarıyla atlatmıştır (Akkır, 2020, s.121).

Milli Nizam Partisi, sadece politik amaçlar doğrultusunda kurulmaz; bunun yanı sıra kuruluşunda iyiliği empoze etmek kötülüğü yasaklamak gibi dinsel ölçütler de yer almaktadır. Kurucular içinde adı geçen Politikacı Hasan Aksay da partinin varoluşundaki din kökenli esasları şu şekilde ifade emektedir:

> *"İyiliği emretmek, kötülüğü nehyetmek vazifesinin sahibi olduğu için insanlığın hayrına ortaya çıkarılmış büyük milletimiz, şimdi bütün Anadolu'nun her il ve ilçesinde meydanları dolduran heyetler halinde ortaya çıkıyor ve Milli Nizam davasını yeniden başlatıyorlar. Anadolu insanı yeniden ayağa kalkıyor. Kendilerini bu milletin gardiyanı zannederek 'Sizi Batılılaştıracağız' diyenleri de 'Sizi Bilinçlendireceğiz' diyenleri de kökünden kopmuş bütün yabancıları bir kenara itiyor ve ilan ediyor: 'Ben kendi yoluma dönüyorum. Tarihimizde olduğu gibi bütün dünyaya ışık tutan kendi medeniyetini kurma davasını başlatıyorum. Ey tarihinden ve milletinden kopan köksüzler! Yolunuz batıldır. Kurtarıcı olarak gördüğünüz Batı da Şimal de kendi manevi buhranları, kendi çıkmazları içinde bocalayıp durmaktadır. Bunlar kurtarıcı olamazlar. Ancak, kurtarıcıya ihtiyaçları vardır. Milli modelimize dönmek suretiyle yeni bir aşk ve heyecanla bütün insanlığa kurtarıcı aydınlığı yine Allah'ın izniyle biz getireceğiz'' diyor ve MNP'yi bu gaye için kuruyoruz"* (Aksay, 1971, s. 21).

MNP Program ve Tüzük, 1970:5 maddesi bağlamında parti amaçları şu şekilde özetlenebilir:

- Milletin mutluluk, huzur ve güvenliğinin sağlanması,
- Taklitçilikten uzak, yerli ve milli sanayinin gelişmesi ve kalkınmanın sağlanması,
- Vatandaşın edindiği tarihi tecrübeler, kazanmış olduğu olgunluk sayesinde, milli ve manevi değerler nezdinde bir bozukluğa sebebiyet vermeden, demokratik hukuk kuralları çerçevesinde doğru bir araştırma yapılarak bu yönde ilerleme kaydetmek,
- Zenginlik ve huzur ortamı sağlayarak tüm dünyaya örnek teşkil eden bir medeniyet kurmaktır (Akkır, 2020, s.122).

8 Şubat 1970 tarihinde Ankara ilinde *"Allahuekber, Amin, İnşallah"* nidaları eşliğinde *"Allahuekber*" tekbirleriyle varoluş kongresini gerçekleştiren Milli Nizam, *"Allah'ın, hakkı tutma, iyiyi sağlama ve kötüyü men etme yolunda bulunmak üzere seçtiği mümtaz ve aziz milletimiz!"* diye halkı selamlamış (Akkır, 2020, s.122) ve Kuruluş Nizamnamesinde siyasi oluşumlu bir parti olmaktan ziyade ahlaki değerlere önem veren bir hareket niteliğinde olduğunu açıkça belirtmiştir:

> *"Milli Nizam Partisi, Milletimizin fıtratında mevcut ahlâk ve fazileti kuvveden fiile çıkarmak ve bu sayede cemiyetimize nizam, huzur, içtimai adalet ve vatandaşlarımıza da saadet ve selâmet getirmek gayesiyle kurulduğunu belirtir; bugün içinde bulunduğu durum ne olursa olsun, Hakkın yardımıyla çok yakın bir gelecekte, milletimizin yeniden bütün dünyaya örnek büyük bir medeniyet kuracağını müjdeler; bütün*

> *vatandaşlarımızı bu ulvi gayenin tahakkuku için el birliği ile çalışmağa çağırır"* (MNP Kuruluş Beyannamesi, 1970: 1).

Oluşturulma amacını açıklığa kavuştururken ruhani bağlamda gelişme telaffuzunun üzerinde duran MNP'nin, mühim niteliklerinden bir tanesi, adap ve maneviyat kavramlarına önem vermesi ve bu kavramları öne almasıdır.

> *"Ahlaki ve manevi değerleri tanımayan ve hatta ahlakın bozulmasına çalışan ve cemiyette içtimai adaletin sadece devlet baskısı ve zabıta tedbirleri ile getirilebileceğini kabul eden, memleketi baştan başa bir cezaevi ve vatandaşları da hak ve hürriyetlerinden mahrum edilmeleri gerekli mücrimler gözüyle gören, satıhta kalmış bir sosyal adalet anlayışından milletimize ve bütün insanlığa zarar geleceğine inanıyor ve gerçek hak ve emek tevazuunun ölçüsünün kefaletini milletimizin ruh kökünde buluyoruz"* (Milli Nizam Program ve Tüzük, 1970: 5).

İtikatlı birey türü oluşturmak ve edep yönü kuvvetli olan düzen kurmak gibi tinsel ve dini esaslarla kurulan Milli Nizam Partisi, kısa bir zaman diliminde Türkiye'nin her yerinde örgütlenerek büyümüştür. Bu ivedi örgütlenme, ülkede halihazırdaki politik oluşumlardan rahatsızlık duyan önemli bir topluluğun var olduğunu açığa çıkarmaktadır. Var olan bu *'dingin'* ve *'mizaçsız'* topluluk, MNP'nin ivedilikle örgütlenmesine imkân vermiştir. Yakın bir zaman diliminde örgütlenmesine karşın bu grup, yaklaşık bir yıl sonra kapatılma davası ile karşı karşıya kalmıştır (Akkır, 2020, s.123).

Bu çalışmada *''Millî Görüş'ün Temel Esasları ve Karakteristik Özellikleri''* başlığı adı altında da incelendiği ve değinildiği üzere MGH, Cumhuriyet Türkiye'sinin en mühim siyasi ve ideolojik hareketlerinden birisidir. Politik, toplumsal, iktisadi ve ideolojik yönleri bulunan Millî Görüş, kökenini itikat ve İslamiyet ahlakına isnat etmektedir. Ulusal bir şuur oluşturarak Türkiye'nin tüm faaliyet alanlarında ilerlemesini, iktisadi özgürlük elde etmesini ve İslam devletleri arasında birlik oluşturulmasını amaçlamaktadır. Politika da bu hedeflerin gerçekleştirilmesi doğrultusunda kullanılan bir araçtır. Hareketi tasarlayan ve oluşturan, bunun yanı sıra doğal önderi olan Dr. Necmettin Erbakan da TR'nin oldukça önem arz eden siyasi katılımcıları arasındadır. Milli Nizam da Prof. Erbakan aracılığıyla kuramsallaştırılan MG düşüncesinin birincil partisi olma özelliğini göstermektedir. Bu bağlamda, Türk politikası döneminde Milli Nizam oldukça imtiyazlı konumda bulunmaktadır. Zira MNP ortaya çıktığında Cumhuriyet sonrasında dini kaynaklı en büyük politik teşkilatlanma meydana gelmiştir. Bu teşkilatlanma da İslam'ın Türk politikasında ne

kadar mühim olduğunu ortaya çıkartmıştır. İlk olarak MNP, din ile politikayı ayrılmaz bir bütün olarak düşünen Millî Görüş teşkilatının birincil politik partisi olma özelliğine haizdir. MG, üyeleri bağlamında İslami ifadeleri şahsına kılavuz yapan bunun yanı sıra itikatı benimsemeye yönelik politik bir teşekkül olarak yorumlanmaktadır. Bu nedenden ötürü, birincil teşekküle, hareketin öncelikli partisi olmasından ve Milli Hareket'i simgelemesinden ulusal tertip ve kaideyi amaçlamasından ötürü *''Nizam''* adı ile hitap edilmiştir (Akkır, 2020, s.124).

Milli Nizam adının tercih sebebi olmasını Genel Başkan Yardımcısı Hasan Aksay şu şekilde dile getirmektedir: *"Bu ad merhum Eşref Edip'in teklifi ve arzusu ile olmuştur. Eşref Edip, Cumhuriyetten beri Mehmet Akif ile böyle bir partinin hasretini çektiğini belirtmiştir"* (Yalçın, 2012, s. 63). Bu tekâmül, Türk siyasi geçmişi bağlamında yenilik arz etmektedir. Zira milletin düşüncesini temel alan Cumhuriyet Türkiye'sinde

> *"Milli"lik, millete oranla islami olanı belirtmekte ve İslam ümmetine bağlılığı göstermektedir. ''Parti'nin tercih etmiş olduğu amblem de dini duruşun bir göstergesi; şehadet parmağı havada sıkılmış bir sağ yumruktur. Partilerinin amblemiyle ilgili yöneltilen bir soru üzerine Erbakan; sağ elin, partilerinin sağcı bir parti olduğunu, şahadet parmağının partilerinin tek bir parti olduğunu, diğer dört parmağın ise kardeşlik, dostluk, birlik ve beraberliği gösterdiğini ifade etmiştir''* (Akkır, 2020, ss. 124-125).

Milli Nizam Partisi; İslamcı politik akımın bilhassa kendisinin siyasal bir etki olarak baş göstermesini ve inançlı kimselerin kendi kimlikleri ile siyaset sahnesinde ortaya çıkmaya başlamasını simgelemektedir. İslami ilişkileri bünyesinde barındıran ilk parti olan (Macit, 2018, s. 32) Milli Nizam Partisi'nin varlığını göstermesine kadar, kendini İslamcı veya tutucu olarak tasvir eden kişiler; CHP'de, DP'de veya AP'de bir konum edinme hususunda çeşitli girişimlerde bulunmuş ve bu partilerin fikir ve düşünce çatısı altında belirginlik göstererek varlığını idame ettirebilmiştir. Başka politik partilerin çatısı altında tutucu olarak görüntü sergilemek mecburiyetinde olan İslamcı kesim, Milli Nizam ile, bilhassa bizzat fikir hüviyetleri ile ortaya çıkma emaresi göstermiş ve çeşitli siyasi oluşumların dahilinde bir obje gibi teşekkül etmekten kurtulabilmiştir. Bu süre, Türk politika tarihinde tutucu sağ ile İslamcılar arasındaki farklılıkların baş göstererek sorunların ortaya çıkmasına, İslamcılık kavramı üzerinden tutuculuğun aşılmasına ve Milli Nizam Partisi'nin kendi seçmen kitlesini oluşturmasına olanak sağlamıştır (Akkır, 2020, s.125).

MNP'nin; Osmanlıcı, ulusal, özgürlükçü, İslamcı ve yenilikçi özellikleri bünyesinde barındırma özelliğine sahip bir parti olduğu, politika alanında kendini göstermeye başlaması pek çok varyasyonu da yanında getirmiştir. Din olgusu, politika dünyasında yasallaşmaya başlamış ve Cumhuriyet kavramının yerleşmesine önderlik eden grubun önemsemediği Osmanlı Devleti'ne sahip çıkılmaya çalışıldığı görülmüştür. Bununla birlikte, MG hareketi, siyaset sahasında kalıplaşmış fikirleri değiştirme yolunda başarılı adımlar atmaya başlamıştır. Osmanlı ile Türkiye Cumhuriyeti'nin arasındaki ilişki bağını yok saymakta olan Cumhuriyet seçkinlerine bilakis Milli Hareket ile birlikte, Osmanlı devleti mazisi gözetilmiş ve irdelenmiş, devlet ile olan tarihi ve hassas kombinasyon kuvvetli bir şekilde ifade edilmiş ve vurgulanmış, devamlılık korelasyonu ortaya konulmuş, Ulusalcılık ile İslamcılık bir araya getirilerek bütüncül bir yapı oluşturulmuş ve geleneklere dayalı çağdaş bir siyasi hareket ortaya çıkarak varlığını göstermeye başlamıştır. Bu çalışmanın '*Milli Görüş'ün Temel Esasları ve Karakteristik Özellikleri'* başlığı adı altında da bahsedildiği üzere MGH, İslam dini temelinde ve bu bağlamda gelişen bir hareket olma niteliğine sahiptir (Yavuz, 2005, s. 285).

Bu doğrultuda, İslam'ın siyasal söylemi politik yaşam dahlinde gerçekleşmekle birlikte İslami duruş kurumsal nitelik kazanmaya başlamıştır. Zatını Osmanlı devleti mirasına ve dini temel alan içeriklere sahip etkinliklere isnat eden Milli Nizam da dayandığı biçimlenmeye oldukça uygun olan kuvvetli bir siyasi temel ile (Aktürk, 2017, s.460) tutucu taban üzerinden modern bir dini hüviyet oluşturmaya başlamıştır (Bora, 2017, s. 470).

Tasavvufi etiket oluşturmanın beraberinde Milli Nizam Partisi, Türkiye'deki toplumsal yaşamın İslamileşmesi isteğini de simgelemektedir. Bu politik kültür; sosyal ortamdaki ahlakın yozlaşmasından, kumar ve taşkınlık olaylarının artış göstermesinden ve alkol kullanımından şikayetçidir. Bu düşünce dünyasına göre, bu dejenerasyonun sebebi, Batı kültürünün amaçsızca gelişigüzel bir biçimde uygulanmaya çalışılması ve İslam dininin esaslarından kopmaya başlanmasıdır. Esasında Millî Görüş, Osmanlı'nın son yüzyılından başlayarak tartışılagelen teorik-kültür hususundaki tutumunu açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Gelişmiş Batı ülkelerinin teknolojik çalışma ve uygulamaları örnek alınabilir; lakin geleneklerinin alınması pek mümkün görünmemektedir. Batılı medeniyetlerin gelenek ve görenekleri

benimsenmeye başlanırsa hem şahsi hem içtimai hususta bozulmalar önüne geçilemez duruma gelir. Bu nedenle sosyal yaşam, İslam'ın esaslarına göre yaşanmalı ve uyarlanarak uygulanmalıdır. Şahsi bir çabadan çok öncelikle politik yetki bunu karşılamakla görevlidir. Bu durum hasebiyle MNP, politik tasarısının iktisadi, toplumsal ya da Milli Eğitim ile ilgili kısımlarının tamamını İslami kıymetlere dayanarak oluşturmuştur (Akkır, 2020, s.126).

Milli Nizam Partisi'nin bir niteliği de çeşitli dini topluluklar içinde bulunan İslamcı seçmenin edinmiş olduğu özgüveni simgelemesidir. Apaçık kendini belli eden bir deneyimin sonucu olarak baş gösteren Millî Görüş hareketi ile birlikte, kendini inançlı olarak tasvir eden topluluk, politik sahnede yer almayı istemiş ya da İslami ve ahlak kaynaklı politikanın biçimlenmesine taban oluşturmuştur. Çalışmamın ikinci bölümünde *'DİNİ HAREKETLER VE SİYASETE ETKİSİ'* başlığı ve *'Nakşilik- Siyaset İlişkisi'* adlı kısımda da değinildiği üzere; öncelikle İskenderpaşa cemaati de dahil başka Nakşi topluluklar, çeşitli tarikatlar, Ön Asya'nın farklı bölgelerine yerleşmiş bulunan İslami gruplardan bazıları ve Nurcuların önem arz eden bir kısmı Milli Nizam çatısı altında toplanmaya başlamıştır. Bu sayede dinsel gaye ile bir araya gelmiş topluluklar bu sayede politik arenada görünmeye, politikaya yön vermeye ayrıca politik sistem ile karşılıklı bir etki-tepki olayına girmeye başlamıştır. Sıradan bir yaşamın İslamlaşmasını müdafaa eden ve hükümeti salt bir düşman olarak saymayan İskenderpaşa Topluluğu'nun önderi M. Z. Kotku;

> *"Sultan Abdülhamit Han'ın tahttan indirilmesinden sonra ülkenin yönetimi batı taklitçiliği yapan masonların eline geçmiştir. Bunlar bir azınlıktır. Milletimizi temsil edemezler, yönetimin milletimizin gerçek temsilcilerine geçmesi için çalışmanız kaçınılmaz bir tarihi vazifedir. Bu teşebbüse katılın ve eğer arkadaşlarınız istiyorsa bu işin başına geçin. Çalışmaya başlayın, şimdiye kadar geç bile kalınmıştır"*

cümlelerini kurarak partinin varoluşundaki duyguyu açıklamıştır. Böylelikle İslami kesimde meydana gelen politik birikim ile Mehmet Zahid Kotku'nun organizasyonel takviyelerinin bir neticesi bağlamında ulusun tekrar devlet yönetiminde olmayı istemesini müdafaa eden bir parti baş göstermiştir. Batı'nın gelişigüzel bir biçimde aksedilmesine karşı duran bu yeni oluşum, tutucu kesimin kendine güveninin bir sembolü niteliğinde olmuştur (Akkır, 2020, s.127).

Milli Nizam Partisi, Ferdinand Tönnies'in düşündüğü bağlamda ele alındığında çağdaş bir yapıya sahip olmasının yanı sıra cemaatçi bir anlayışa ve karaktere de sahiptir. Mevcudiyetini dini esaslara dayanarak yasallaştıran MNP'nin yapıcı düşüncesi dolayısıyla: *''Parti üyeleri 'inananlar', Erbakan da imamdır. Mitingler, 'Gaza'; Erbakan da 'Komutan' veya 'Mücahit'; onu ve partiyi desteklemek de biattir. Millî Görüş Hareketi için çalışan partililer, dinsel bir cemaatin parçası; ayrılıklar ise fitnedir.''* Bundan ötürü siyaset içindeki korelasyon, önder idrakı, örgüt sıralanımı (hiyerarşi), toplulukçu zihniyetin zatını ispatladığı sahalardır. Çağdaş bir teşekkül olan Milli Nizam, özünü dinsel gayeye sahip bir topluluğa benzer şekilde konumlandırmıştır (Yıldırım, 2002, s. 66)

> *''Ankara'da gerçekleştirilen MNP'nin kuruluş kongresi, 8 Şubat 1970 tarihinde İslami sadalar eşliğinde vuku bulmuştur. Partiyi meydana getiren kurucu isimleri sayıldıktan sonra söz alan Necmettin Erbakan, partiye rengini verecek olan Osmanlıcı ifade kaynağında partinin kurucuları içerisinde Nizamülmülk'ten II. Abdülhamit'e kadar pek çok hükümdarı da belirtmiştir. Kuruluş beyannamesinde, MNP'nin, özellikle ulusun özünde yer alan ahlak ve erdemden ortaya çıktığı, Hakk'ın lütfuyla yakın bir süreçte Türk ulusunun dünyaya örnek teşkil edecek nitelikte bir medeniyet kuracağı ifade edilmiştir. Türk ulusunun Batının tümüne karşı tarihsel zaman diliminde imandan kaynaklanan bir güçle başarılar beyan ettiğini; bilim ve teknik hususunda gelişmiş olduğu gibi ahlaki hususlarda da onlardan üstün olduğu ifade edilmekteydi. Batı medeniyetlerinin günümüz bağlamında daha verimli kullandığı maddi bilimlerin zeminini oluşturan ulusun Türk ulusu olduğu belirtilmiştir.''*

Çağdaşlaşma kavramının bir karşılığı olarak kabul gören ideolojik tavrın sonucu olarak Tanzimat Devri'nden günümüze milli hareketler ile bağdaşmayan faaliyetlerin, somut ve ruhani durumlarda ilerlemeyi engellediği ifade edilerek Osmanlı İmp.'nun kısa bir zaman diliminde yıkılması ile karşı karşıya gelindiğinden söz edilmiştir.'' (Baykal, 2017, s.794).

Milli Nizam Partisi program, söylem ve ideoloji bakımından seçmeci bir öz yapıya sahiptir. Partinin programı, kültürel bağlamda tutucu ve İslami olmanın yanı sıra, iktisadi ve toplumsal politika hususunda ise bazı yönlerden sol kesime yakın görünmektedir. Bununla birlikte, sanayileşme hususunda hükümet girişimlerinin korunması bağlamında da seçmeci bir atmosfer öngörülmektedir. Bu nedenden ötürü, bilhassa Milli Nizam'dan sonra MG'nin hem politik hem de ideolojik iradesi netlik kazanma emaresi göstermiştir (Akkır, 2020, s.127).

5.2. Milli Nizam Partisi'nin İdeolojik Dayanakları ve Politik Söylemi

MNP'yi meydana getiren sosyal grupları görmek, partinin esas kıymetlerini ve ideolojisini kavrayabilmek adına bazı işaretler sunacaktır. Bu doğrultuda ele alınıp incelendiğinde partiyi meydana getiren sosyal grupları üstünkörü üç grupta irdelemek mümkün görünmektedir:

> *''Bunlardan ilki, eyalet kökenli inançlı ailelerden gelip laik eğitim kurumlarında yetişmiş ve genellikle serbest meslekle uğraşan yeni seçkinler; ikincisi, eyalette sanayi ve ticaretle uğraşan inançlı müteşebbisler; üçüncüsü de hem eyalet hem de büyük şehirlerde yaşamını sürdüren düşük ücretli Sünnilerin oluşturduğu insan topluluklarıdır''* (Kıvrak, 2020, s.140).

Milli Görüş'ün ilk politik topluluğu olan Milli Nizam Parti tasarısında; maddi iyileşmenin yanı sıra, ondan ayrı muhakeme edilemeyeceği ifade edilen 'manevi kalkınma' harekatına oldukça önem verildiği belirtilmektedir. Bu bağlamda bir topluluğun tekâmül için ekonomik ilerleme tek başına yeterlilik sağlayamayacak, bu tekâmül sadece manevi açıdan bir iyileşme sağlanıp desteklendiğinde gerçek bir hamleyi ifade edecektir. Bu sebeple, topluluğun bir bütünlük sağlayabilmesi ve demokrasinin yer edinmesi yalnızca bilgi ve bilim ile donanmış, erdemli bireylerin mevcudiyetiyle olabilir. Başıboş bırakılarak yalnızca zevklerinin ve menfaatlerinin arkasından gitmesine müsaade edilen bireylerin toplanarak bir araya gelmesi sonucu bir topluluk oluşamayacağından dolayı bu kayıtsızlığın özgürlük adı altında irdelenmesi olası değildir. Bu bağlamda ister istemez iradesinin hakimiyeti altında olan değil, bilim ile bezenmiş ve hakkın sağlanması için çabalayan erdemli bireylerin mevcudiyeti, asıl huzur için ön şarttır. Dolayısıyla Türkiye'de ileri düzeyde bir ekonomik yapıya hâkim olunmamasının sebebinin ahlaki bozulma ve farklı geleneklerin halkın üzerindeki etkisi olarak açıklanması normal kabul görmelidir (İyiekici, 2018, ss. 35-36).

Parti tasarısının *''Esas Gaye''* isimli kısmında; *"milletimizin fıtratında var olan yüksek ahlak ve faziletin, kuvveden fiile çıkarılmasını, inkişafını ve cemiyetimize nizam, huzur, içtimaî adalet ve vatandaşlarımıza saadet ve selamet getirmesini"* (Milli Nizam, 1970) amaçladığı ifade edilmektedir. Bu bağlamda MNP'nin ideolojisinin dini ve iktisadi iki faktörün politik açıdan bir araya getirilmesiyle biçimlendiği belirtilebilir (Kıvrak, 2020, s.141).

Parti programının temel amaçları aşağıda bahsedildiği üzere açıklanabilir:

1- Vatandaşın huzur, sükûnet ve saadetini temin etmek, adaleti sağlamak,

2- Ülkenin maddi ve manevi her yönden kalkınması ve gelişmesi bağlamında taklitçilikten uzak, yerli ve milli kaynakları kullanmanın yanı sıra her sahada başarı sağlamak ve ilerlemek,

3- Milletin geçmişinden ders çıkararak edindiği tecrübeler doğrultusunda milli ve manevi kıymetlerimizde de bir bozulmaya sebebiyet vermeden, demokratik hukuk kuralları çerçevesinde, maddi ve manevi gelişim göstermek ve eskisi gibi dünyaya örnek teşkil edecek, üstün bir medeniyet kurmak amacıyla vatandaşları hizmete çağırmaktadır (Çınar, 2016, ss. 78-79).

MNP programında demokrasi kavramı farklı bir açıklama ile tanım bulmaktaydı. Bu bağlamda demokrasi yani halkçılık: Hakka en çok bağlı ve onun kurallarına uyan, ilim ve irfan sahibi, en adaletli kişilerin vatandaşın hizmetine getirilmesi; en adil, en doğru ve bilimsel kurallar çerçevesinde idareyi sağlamak amacıyla hakkı arayan, hakkın tahakkukuna çalışan, hak ve hakikat otoritesine yol açan serbest imkânlar zemini şeklinde açıklanmaktadır (Çınar, 2016, s.79).

Parti, *'demokrasi'* kavramı hususunda bir basamak daha ileri giderek jakobenci (keskin devrimci) demokrasi anlayışına sahip kimselerin tersine bir devlet içerisinde demokrasi olgusunun yer edinebilmesi için törelerin ve erdemin lüzumunu ifade etmiştir. Demokrasi savaşının metodu ise: Siyasi mücadele doğrultusunda yöntem ve amacın yapıcı, uyarıcı, birleştirici hak ve hakikat otoritesini tanıyıcı ve bunu savunma yönünden açık, cesur, erdem ve ahlaka bağlı olacağı ifade edilmektedir. (Yorgancılar, 2012, s.115).

Milli Nizam Partisi programında birey ve topluluk arasında kurulan bağ, aynı zamanda partinin toplumsal adalet- eşitlikçilik betimlemesine dair yöneltmeler (atıf) içermektedir. Bu hususun nasıl vuku bulacağını şu cümleler ile açıklamaktadır: Parti sadece bireyin ya da belirli bir topluluğun fayda ve çıkarlarının gözetilmesini uygun bulmamaktadır. Önemli olan birey- toplum arasındaki dengeyi ve adaleti gözeterek gerçekleştirebilmek ve sarf edilen emekleri göz ardı etmeden, erdem ve ahlak kurallarına bağlı, hak ve adaletten ayrılmayan vatandaşların da desteği ile adil bir siyaset ortamının oluşabileceğine inanmaktadır. (Çınar, 2016, s.79).

MNP programında: Ülke toprakları içerisinde yaşamını sürdüren halkın hayatı ve sağlığının devlet güvencesi altında olduğu ifade edilmekle birlikte; vatandaşların işsizlik, sakatlık, yaşam koşullarının eşit olmaması, aynı haklardan yararlanamaması gibi hususların nedeni olarak hükümetin görevini layıkıyla yapmıyor olması karşımıza çıkmaktadır. Bu gereksinimlerin doğru bir şekilde tam anlamıyla giderilebilmesi için devletin, belediye ve özel idarelerle birlikte bir adım atarak vatandaşların, vakıfların maddi yardımları ve Diyanet İşleri Teşkilâtının manevi ve fikri desteği ile birlikte tüm yurtta etkili bir yardımlaşma sistemi kurma amacını taşıdıkları ifade edilebilir (MNP Program ve Tüzük, 11-12).

Parti milliyetçilik olgusunu programında şu şekilde açıklamaktaydı: İnsanların ortak bir tarih bilinci, kültür ve amaç birliği içerisinde hareket etmeleri doğrultusunda ayrım yapmayan, ayrımcılık gözetmeyen bir milliyetçilik anlayışına sahip olduklarını belirtmektedir (MNP. (Tarihsiz). Program ve Tüzük, 7). Bu açıklama doğrultusunda da anlaşıldığı üzere milliyetçilik kavramı ırk bağlamından ziyade tarih ve medeniyet birliği içerisinde itikat ile kuşatılan İslam dininin ümmet şuuruyla tanım bulmaktadır (Çınar, 2016, s.80).

Milli Nizam Partisi tasarısında ulusal eğitim-öğretim modeli de gelecek dönemleri de gözeterek ve ayrıntılı bir biçimde karşımıza çıkmaktadır. Bu alandaki temel hedefler ve amaçlar şu şekilde ifade edilmekteydi: Eğitim politikasının temel hedefleri yeni nesillere tarih bilinci aşılayarak; yüksek ahlak ve erdem gibi kavramların bir yaşam felsefesi olarak aktarılmasıdır. Bu amaç, ana okullarından itibaren yüksek eğitime kadar eğitim ve öğretim sisteminin her aşamasında ders kitaplarında yer edinerek göz önünde bulundurulmaya çalışılmıştır. Genç nesillerin itikatlı, başarılı, vatansever, milli ahlak bilincine sahip, ailesine bağlı, milli kültürümüze sahip çıkan ve kültürümüzü yaşatan, fedakâr, ilim, teknik ve medeniyet alanında kendini geliştirme kabiliyeti edinmiş ve çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşma yolunda emek sarf eden bireyler olarak yetiştirilmeleri şeklinde açıklanmaktadır. Halkın ve gençliğin yetiştirilmesi yolunda ülkenin, resmi ve gayri resmi bütün müesseselerinin bu amaç doğrultusunda yeniden biçimlendiği ifade edilebilir. Eğitim alanında alınan bir başka karar ise; bütün temel ve esaslarını bizden alarak maddi kalkınmasını gerçekleştirmeyi başarmış Batı toplumlarının önüne geçebilmek maksadıyla; teknoloji, teknik ve bilim alanında yenilikçi ve ilerlemeci bir yol izlemektir. Bu alanda özel bir kadro

oluşturulması ve bu kadroya en donanımlı çalışma hizmet ve imkanlarının sunulması önem arz etmektedir. Genç nesillerin bu amaç doğrultusunda yetişeceklerine ve ilim ve teknikte ilerleyerek yeni dünya medeniyetinin, karşı konulamaz üstünlüğünü elde edeceğine inandıklarını belirtmelerinin yanı sıra batı taklitçiliğini de tamamen yanlış bulduklarını ifade etmektedirler. Eğitim politikalarını bu hedefler doğrultusunda yenileyerek, ders programlarını buna göre düzenleyeceklerini belirtmektedirler (Milli Nizam. (Tarihsiz). Program ve Tüzük, 14).

Parti programında, iktidara geldiğinde: Her alanda mutlak adalet sağlanabilmesinin öncelikle; görevini hakkıyla ifa eden, ahlaklı, erdem sahibi, adaletli ve liyakat sahibi kimseler ile gerçekleşebileceğini ve bunun için memur seçiminde tahsil durumuna, mesleki tecrübesine ve bilgisine önem verildiği kadar, karakterine ve ahlaki yönlerine de önem verilmesi gerektiği inancına sahip oldukları karşımıza çıkmaktadır. Günümüz ihtiyaçları doğrultusunda yetersiz kalan hükümetin ve bakanlıkların kuruluşlarının, maddi ve manevi yönden gelişmemize hız kazandıracak ve gereksinimleri ivedilikle ve yeterli şeklide karşılayacak yeni bir teşkilatlanma ile sağlanacağı ifade edilmektedir. Bu açıklamalar, devlet idaresinde ahlaki değerlere göre değişiklikler olacağının bir belirtisi niteliğindedir (Çınar, 2016, s.81).

Milli Nizam Partisi, ticari ve ekonomik etkinliklerin de muayyen prensipler doğrultusunda nüfuz etmesi bakımından hükümete görevler düştüğünü ifade etmektedir. Buna göre hükümetin buradaki görevi; özel sektörün ulaşamadığı ve yetersiz kaldığı sahalara erişmek, bu sahaları işler duruma getirme, daha sonra ise tekrar özel sektöre bırakmak şeklinde açıklanabilir. Bunun yanı sıra yalnızca fayda ve daha çok kazanç hevesiyle faaliyet gösteren varlık maliklerinin ve pazar katılımcılarının taşkınlıklarını terbiye etmek, bu hususta devinim sağlayabilecekleri belli başlı tüzel ve ahlaki sınırları belirlemek, hükümetin vazifeleri arasında yer bulmaktadır. Partinin eğitim, sağlık, sosyal güvenlik ve altyapı gibi görevleri hükümetin birincil etkinlikleri içinde görmesi ve bunların dışında hükümetin regülatör (düzenleyici) görevini ilk sıraya alması, karma ekonomi anlayışını ortaya çıkarmaktadır. İlgi odağı olan öğe, partinin pazara hükümet müdahalesine yönelik açıklamalarında, devamlı şekilde sosyalist-komünist idarelerden bu yöntemin farklılığını belirtme zorunluluğunun farkına varmasıdır. Bir başka deyişle Milli Nizam Partisi, hükümetin el atmasını serbest pazar kalkınmasına karşı bir pürüz olarak

bakmamakta, aksine ekonominin nüfuz etmesi bağlamında bu faaliyeti mecburi saymaktadır. Böylelikle esas olan, anamalcılık ile toplumculuk etkileşiminde bir averaj hesaplama veya üçüncü bir yön tayin etme temennisi değil, anamalcı içtimai biçimlenme bağlamında pazarın devamlılığını güvenceye almak ve yalnızca maddi sebepler doğrultusunda davranış sergileme ve maddeciliğe yönelme olasılığı bulunan bireylerin hükümetin müdahalesiyle erdemli fertlere dönüşmesini sağlamaktır. Bu yönüyle karma ekonomi, erdemli fert ve ekonomik kalkınma arasındaki bağlantı tekrar tesis edilmiş bulunmaktadır (İyiekici, 2018, ss.38-39).

Parti *"emeğin sermayeyi istismar etmemesi için âdil tedbirlerin alınması*'' gerekliliğini şu sözler ile belirtmektedir: Ülkenin gelişmesi ve kalkınması maksadıyla bireylerin bilgi, tecrübe, zeka, yetenek ve azmini harekete geçiren, üretimi artıran ve vatandaşı zenginliğe kavuşturan sihirli gücünü değerlendirme konusu yaparken, diğer yönden kapitalin emeği, emeğin de kapitali sömürmemesi adına adaletli önlemleri alınması gerektiği kararında olduklarını ifade etmektedirler (Milli Nizam Partisi Program ve Tüzük, 8.).

Bu bağlamda örgütlülüğün, darbenin ve iş bırakma faaliyetlerinin kesif olduğu bir süreçte varlıkların kâr oranlarını düşürme imkânı olan bu gibi sınıfsal eylemler *"istismar"* şeklinde isim bulmaktadır. Türkiye'de sendikacılık faaliyetleri de ekonomik delilleri sebep göstererek kendisine yer açmış, bazı politik hesap ve gayelerin gizli kanalı durumuna getirilmiştir. Partinin anti-komünist konumuyla bağlantılı olarak sol sendikacılığa ve işçi sınıfı politikasına tezatlığı, tarihsel, eğitim ve hükümet yönetimine yönelik açılmalarında kesintisiz şekilde belirtilmiştir. MNP; halkın politizasyon değerinin, sokağın ve siyasanın değişkenliğinin sorumlusu olarak *"ithal", "kökü dışarıda"* ya da *"yabancı bir ideoloji"* olan *"aşırı sol"u* göstermektedir. Bu hususta bilhassa Marksçılık ve maddecilik; içtimai yozlaşmanın, bozulmanın ve ahlaki kötüleşmenin en baskın nedenidir. Bu zamana değin Türkiye'de yönetimlerin ideolojik çekişme, eğitim yönergesi düzenleme ve ulus örgütlenmesi içtimai yozlaşmanın, bozulmanın ve ahlaki kötüleşmenin en baskın nedenidir. Bu düzenleme ve ulus örgütlenmesi hususunda *"aşırı sol"la* tartışmaya gerektiğince ciddiyet göstermediği ve onunla çatışma noktasında yetersiz olduğu belirtilmektedir. Partinin Marksçılık ve *"aşırı sol"la* çekişmede hem koruyucu hem de kavgacı siyasi politikalar izlenmesi isteği, toplumun maddi ve manevi iyileşmesinin de tek yolu

olarak belirtilmektedir. Milli Nizam Partisi'nin Marksçılık ve 'ithal düşüncelere' karşı sistemin varoluşunun çekincede olduğuna yönelik verdiği uyarı oldukça açıktır. Tasarısında *"rejimin bekası ancak rejimin prensiplerine samimiyetle inanan ve riayet eden vatandaşların mevcudiyeti ile kaimdir"* ibaresi yer alan MNP, yönetim aracılığıyla onu sabotaj etmekle itham edilirken, ''aşırı sol'' etkiye karşı yönetimin kalıcılığı üzerinde durmaktadır. Bu tarzda ''kökü dışarıda olan cereyanların'' çaresi; ulusal erdem ve bilimle kuşanmış, yurt sevgisini ve yönetimin devamlılığını hedef kabul etmiş bireylerin eğitilmesi ve kamuda çalıştırılmasıdır (İyiekici, 2018, ss.40-41).

Milli Nizam Partisi Program ve Tüzük, 12 ve 13'te belirtilen:

> *''Genç nesillerin inançlı, azimli, vatansever, milli ahlâka, aile düzenine ve aile disiplinine bağlı, milli tarih bilincine sahip, çağın gereklerine uygun ilim, teknik ve teknoloji yarışında gelişmiş ülkelerin önüne geçebilecek bir seviyeye ulaşma çaba ve gayretinde olarak yetiştirilmeleri amacımızdır.''*

Şeklindeki ifadeden de anlaşılacağı üzere partinin ekonomik iyileşmedeki ve kamu yönetiminin mekanizmasındaki problemleri çözmek doğrultusunda ilk sırada belirttiği madde, milli ahlâk ve yönetime bağlı bireylerle hükümeti gözetmektir. Bu durum, kamuda görev alabilmek için uygulamalı, denetimsel veya yasal veri nitelikli olmayabilir. Bütün bunların yanı sıra veyahut bunlardan önce, karakterli ve mazbut olmak icap etmektedir (İyiekici, 2018, s. 42).

Milli Nizam Partisi'nin *'kökü dışarıda olan aşırı solla'* mübarezesinde göndermede bulunduğu ve partinin milletlerarası kapitalizmle kurmayı arzu ettiği münasebeti de ele veren bir başka konu yabancı kapital hususundaki fikirleridir. Bu bağlamda MNP, yabancı kapital girdilerine ve tevdiatlarına karşıt değildir. Fakat partinin -hangi oranda uygulanabilirlik sağlayacağı bir yana- yabancı kapitale belirlediği yer, belirli noktalarla engellidir. Nitekim hükümetin tevdiat etkinlikleri, özel iş kollarının mali bağlamda yetişemediği veya elverişli altyapı bulamadığı sektörlerle sınırlandırılmışsa, yabancı kapitalin ülkedeki tevdiatları için de emsal bir husus mevzu bahistir. Bir başka deyişle, hükümetin ekonomik faaliyetlerinin özel sektörün ulaşamadığı ve etkinlik gösteremediği sahalarda kısıtlanmasına benzer biçimde, yabancı kapital girişi de hükümetin ve özel sektörün etkinlik gösteremediği sahalarda bulunmak koşuluyla onay görmektedir. Bu durum şu sözlerle ifade edilmektedir:

> *''Devletin ve vatandaşın elinde olan kişisel teşebbüsün işletemediği, ele alamadığı ticari ve sınai hususlarda, milli çıkarlarımızın korunmasına azami önem göstermek kayıt ve şartıyla yabancı sermayenin faaliyette bulunmasına taraftarız.''* (Milli Nizam Partisi Program ve Tüzük, 26.).

Yabancı kapitalin ülkeye giriş şartlarını *'milli menfaatler'* ile filtreleyen MNP bağlamında yine *'milli çıkarlar'* için önem arz eden bir başka ekonomik önlem; bölgenin bol yer altı ve yer üstü varlıklarının bir endüstrileşme harekâtına aktarılması zorunluluğudur. *'Kudretli bir sanayi'* oluşturulması için, coğrafik şartların bölgeye bahşettiği olanaklar kazançlı ve faal bir biçimde işlenmelidir ve Millî Görüş hareketinin ayırıcı niteliklerinden olan ağır sanayi hamlesi gerçekleştirilmelidir. Görev, faaliyet ve üretim gibi nosyonlarla harmanlanarak takdim edilen Ağır Sanayi Hamlesi, Millî Görüş'ün esas ifade ve taahhütlerinden biridir (İyiekici, 2018, s. 43).

Necmettin Erbakan 'ın Türkiye'nin sanayileşmesi konusundaki fikirleri ve bu konuda yapılacak reformlar parti programına şu şekilde aksetmiştir: Bir ülkenin istiklalini ve istikbalini muhafaza edebilmesini ağır sanayi ve bu doğrultuda silah sanayisine bağlayan parti; ülkemizin sahip olduğu zengin yeraltı ve yerüstü kaynaklarını bir sanayi kurulmasına oldukça elverişli olduğunu açıklamaktadır. Ülke kalkınmasının sanayi ile mümkün olduğuna değinmekle birlikte milletin her bakımdan güç kazanarak ve yarının dünya siyasetinde söz sahibi olacak Büyük Türkiye 'nin doğmasını sanayileşme alanında gösterilen ilerleme ve başarıya bağlı olduğu vurgulanmaktadır. Bu amaçla ağır sanayide çalışacak teknik ve tecrübeli eleman yetiştirilmesinin ivedilikle gerçekleşmesi gerektiği, uzun vadeli bir sanayileşme planı oluşturulması ve ülke genelindeki tüm sanayilerin içinde bulunduğu koşulların tespiti sonucu bir rapor hazırlanarak strateji belirlenmesi gerektiği, ilerlemeye hız kazandırmak bağlamında alt yapı çalışmaları yapılarak, ülkenin gerekli yerlerinde sanayi bölgeleri oluşturulması ve en önemlisi *'Sanayi Teşvik Kanunu'nun'* bir an evvel çıkartılmasının şart olduğu karşımıza çıkmaktadır. Bu kanunun verimli bir şekilde uygulanması için Sermaye Piyasasının bir an evvel kurulması ve ülkenin her yerine yayılmış bir 'Sanayi Finansman Organizasyonu' süratle gelişmesinin gerekliliği ifade edildikten sonra bu tesislerin yalnızca büyük şehirlerde değil yurdun geneline yayılması hususunda adımlar atılmasının başlıca hedefleri olduğuna açıklık getirmektedirler (MNP. (Tarihsiz). Program ve Tüzük, 7.)

Bunun yanı sıra Milli Nizam Partisi ekonomik alanda uygulayacağı politikaları insan ve ahlak merkezli olarak ifade ederken toplumcu ve sermayeci ekonomi öğretilerine bakış açısını da şu şekilde açıklamaktaydı: İktisadi hayatın istikrar kazanmasının bir yolu olarak; bireyin gerçek kimliğini kazanmasına yarayacak ahlaki ve kültürel kalkınmanın gerekliliği kabul görmektedir. Sağlıklı ve huzur bir toplum ortamının oluşturulması, bireylerin içten gelerek hakka yönelmelerinden doğmaktadır. Bu doğrultuda bütün dünyaya ışık tutacak, yol gösterecek, iktisadi kanunların temelini meydana getiren örnek bir ahlaki düzenin var olacağını ifade etmektedirler. Parti sosyalist ve komünist felsefenin karşısında olma gerekçelerini şu şekilde açıklamaktadır: öncelikle toplumun ahlaki düzenini bozan ve sonrasında hüküm sürdüğü ortamdaki iktisadi dengesizlikleri ve çeşitli adaletsizlikleri bahane ederek, bireyin hak ve özgürlüğünü elinden alıp, devletleştirme adı altında memleketi büyük bir cezaevi, halkı da özgürlükleri elinden alınmış birer mahkûma dönüştüren bir sistem olarak tabir etmektedir. Bunun dışında parti materyalist – kapitalist görüşlerin de karşısında yer aldığını belirtmektedir. Çünkü bu sistem ekonomik hayatta, sermaye hareketlerini insanlığın maddi ve manevi gelişmesine zarar verecek şekilde başıboş bırakan, insanlığı kendi çıkarları doğrultusunda bir araç olarak kullanan ve belirli bir zümreye çıkar sağlayan sistem olarak karşımıza çıkmaktadır. Partinin temel iktisadi felsefesi; milletin manevi ve milli değerlerinin korunmasının yanı sıra mülkiyet hakkına da saygı gösterilmesi yönündedir. Görüşleri ise; bireyi maddi ve manevi hayatıyla ele alan, iki taraflı bir iktisadi ilerleme esasına dayanmaktadır. Bu doğrultuda insanlığı kurtaracak tek çıkar yol ahlaki düzen olarak karşımıza çıkmaktadır (Çınar, 2016, ss.81-82).

Milli Nizam Partisi'nin ekonomik ilerleme adına öngördüğü *"ahlaklı insan"* örneği, topluluk ile birey arasında alınmış bir ortalamayı belirtmektedir. Diğer bir deyişle, toplumcu ve solcu yapılar topluluğu bütün faktörlerin üzerine temellendirirken, sermayeci ekonomiler ise bireyin özgürlüğünü kısıtlamaksızın topluluğu boşlamaktadır. Bu bağlamda bireyin topluluğa yarar sağlayabilmesi ve onun mekanizmasını bozmaması, sadece erdemli bir şekilde davrandığı oranda olabilir. Bu sayede birey ile topluluk arasında bir seçim yapmaktan ziyade, bir tamamlama ilişkiselliğinden bahsedilebilecektir. Birey-topluluk ilişkisi, bunun yanı sıra Partinin toplumsal adalet açıklamasına yönelik yüklemeler (atıflar) içermektedir. Bu duruma göre parti; yetersizliğin ortaya çıkma sebebi açısından hükümeti hedef göstermektedir.

Fakat burada dile getirilme gayesi olan şey, hükümetin yetersiz kalmasına yol açan sebepler bakımından kalıcı çareler bulması gerektiği değil, sosyal yardımlaşma sisteminin aktive edilmesinde yaşadığı yetersizliktir. Bir diğer söylemle yetersizliğin mesuliyeti; sosyal iş birliği düşüncesini ve yöntemini gereği gibi işletemediği için hükümettedir (İyiekici, 2018, ss.36-37).

Ekonomi politikasını ahlaki nizam üzerine temellendiren Milli Nizam Partisi bu politikada hükümetin yerine getirmesi gereken görevleri şu şekilde açıklamaktaydı:

- Sınırlı özel sektörcülük ve devletçilik yerine yaygın özel sektörün tercih edilerek kullanılması,
- Az gelişmiş bölgelere yatırım yapılması,
- Bölgesel planlamalar yapılması,
- Her türlü savurganlığın karşısında olunması, müsriflik yapılmaması,
- Faizin halk üzerindeki olumsuz etkisinin önüne geçilmesi, ekonominin kurtarılmasına yönelik tedbirler alınması,

Vergide adalet bağlamında, vergilerin gelire göre oranlanarak tahsil edilmesi. Parti programı ele alınıp incelendiğinde, aynı yaklaşım burada da karşımıza çıkmaktadır. MNP, ilk olarak, insanoğlunun maddi-manevi ilerlemesini ziyana uğratacak biçimde onları denetimsiz bırakan, kapitali ve kapitalden beslenmeyi gaye edinen buna karşın bireyi araç olarak gören ve çalışmadan kar elde eden materyalist-kapitalist sistemin karşısında olduğunu belirtmiştir. Asıl hedefin, helal kazanca özendirmek olduğu ve mülkiyet imtiyazına saygılı olunduğu, komünist kapitalist düzenin ilerisinde ve üzerinde bir düzenin kabullenildiği belirtilmiştir. Maddi yaşamın planlamasına aynı oranda manevi iyileşmenin de planlanması temel kabul görmektedir. Ahlak düzeni içerisinde alınacak her çeşit önlemin toplumsal ve içtimai yaşamı yıkmadan alınması gerekmektedir. Gaye edilen husus; koyu bir devletçi düzenden değil, genel kabul görmüş bir özel girişimden ve insaflıca bir sistemden nüfuz etmektedir (Baykal, Çaha, 2017, ss. 794-795).

MNP ideolojisi, dini ve iktisadi olmak üzere iki faktörün politik olarak harmanlanması üzerine kurgulanmaktaydı. Milli Nizam Partisi, Demokrat Parti ve Adalet Partisi'nde yer edinmemiş dini muhalefet ile küçük sanayici ve ticaret kesiminin özdeş zeminde bulundurulması vasıtasıyla ilerlemeye çabalayan; yürütülen makro iktisadi politika sebebiyle geriye bırakılan bir gruplandırmanın siyasi mümessilidir. Ekonomik

alandaki planlama ve sanayileşme kavramının oluşturduğu düzensizlik MNP'nin düşündüğü ve siyaset yarattığı temel odağı oluşturmaktadır. Necmettin Erbakan ve parti vekillerinin sık sık dile getirdikleri, parti programları kapsamı içerisinde olan maddi ve manevi kalkınmanın beraber gerçekleştirilmesi konusu, planlama hususunda da kendini gözler önüne sermektedir. Partinin kurucuları arasında Osmanlı padişahlarını sayan Erbakan, planlama konusunda uygun olan sözbilimsel ifadeleri dillendirerek maddi amaca ulaşmak maksadıyla, *"Sultan Fatih'in" İstanbul'daki fethindeki şahlanışı, "Sultan Selim'in" Çaldıran seferine gidişi''* gibi milli bir bilinç çalışılması gerektiğini, buna karşıt bir durumda kâğıt üzerindeki planların sonuç vermeyeceğini savunmuştur. Manevi iyileşmenin sağlanamadığı durumda, Komünizm tehlikesi altındaki Türkiye'nin materyalist bir planlama doğrultusunda ekonomik açıdan iyileşemediği gibi maddecilik fikrinden herhangi bir farkı olmayan bu sistem ile aynı yere çıkılacağı belirtilerek, kapitalist ve komünist düzenlerin kesin bir biçimde benzer özü anlattığı ifade edilmiştir. Necmettin Erbakan, içtimai ve kültürel yönüyle verimsiz tasarlamaların ülkeyi maddeciliğe götürerek, Avrupa Birliği'ne girmeyi hedefleyen Türkiye'nin beklenilmez bir biçimde Rusya'nın bir eyaleti olma tehlikesiyle karşı karşıya kalabileceğini belirtmiştir. Bundan ötürü, kalkınmanın özü MNP'de ahlak ve maneviyat olarak belirlenmiştir. AP tarafından hazırlatılan iyileşme planlarında, *"İmam-hatip okullarının açılmayacağının"* işaret edilmesi MNP için esasında bir taktik kusuru olarak görülmüş; ileri görüşlü din adamı yetiştirmenin ve milli-manevi iyileşmenin temelinin doğru bir eğitim düzeninden geçtiği ve açılacak İmam-hatip okulları sayesinde bunun yanı sıra tarihsel olarak kopuk devlet-millet kaynaşmasını da sağlayarak iyileştireceği savunulmuştur. İyileşmenin yalnızca kamu veya özel işkoluna bırakılamayacağını belirten Erbakan, katılımcılığı temel alarak üçüncü bir model bağlamında *"Bölgesel Kalkınma Şirketi"* tavsiyesini öne sürmüştür. MNP, projesi ve zemini hükümet tarafından oluşturulan, katılımcısının yerel halk olduğu üretim kuruluşlarının oluşturulmasını amaç edinmiştir. Bu doğrultuda, devletçiliğin işlevi olmamasının yanı sıra öte taraftan *"mutlu bir azınlık"* şeklinde belirtilen girişimci işletmelerinin idaresinden öte, halkın girişimci olacağı, halka yalnızca iş değil kar dağıtan bir model önerilmiştir. *"Ufki devletçilik"* şeklinde isim bulan bu modelde, kurulacak olan fabrikalar, çalışmaya başlayıncaya kadar kaynak, altyapı ve proje sorumluluğu devletin yönetiminde kalacak; fabrikaların asıl girişimcileri ise vatandaşlar olacaktır. İyileşme ve planlamacılık fikrinin temel olgusu,

kendinden sonraki Milli Görüş partilerine ilham verecek olan ağır sanayi atılımıdır. Sanayileşme olgusunun bilhassa "ağır sanayi" olgusu altından belirtilmesi, zamanın koşulları bağlamında Türkiye'de genel kabul gören *"montaj sanayinin"* Batıya olan bağımlılığı, MNP'yi Batı karşıtçılığı çizgisinde özgürlükçü ve yöresel bir sanayileşme atılımı olarak değişik bir ifadeye büründürmüştür. Kendisini politik ve ekonomik bağlamda özgürlüğün güvencesi olarak gören MNP, uzun süreli planlar ve "Sanayii Teşvik Kanunu" ile sanayinin ülke geneline yayılmasını gaye edinmiştir. Ağır sanayinin, savaş sanayinin kaynağı olduğu belirtilerek, özgürlüğün ve geleceğin güvencesi adına MNP'nin bu ülkü uğrunda çalışacağı anlatılmaktadır (Baykal, Çaha, 2017, ss. 796-797).

Milli Nizam Partisi'nin politik görüşleri incelendiğinde İslamcı ideolojiyi elinde bulunduramayacak kadar sönük ve kuramsal bir söyleyiş biçimine sahip olduğu dikkat çekmektedir. Tutuculuk (muhafazakarlık), ulusçuluk ve İslamcılığın seçmeciliğinde varlığını gösteren parti kendisinden sonra politik arenaya katılan Milli Görüş partileriyle beraber netlik kazanacak ve bağımsız bir İslamcı eksene ancak 70'li yılların sonuna doğru ulaşacaktır. Milli Nizam Partisi'nden başlamak kaydıyla tüm Milli Görüş hareketine yayılacak olan düşünce yetersizliğinin ve aydıncılık karşıtı gösterilen küçümseyici tavrın arka planında, parti ve lider bakımından güçlü bir ideolojik soya dayanma fikri ve özgüveni bulunmaktadır. Millî Görüş hareketi ve özelde MNP, Osmanlı çağdaşlaşma tecrübesine refakat eden, İslamcılık fikri bağlamında yer edinmiş olan Nakşibendi soyunun diriltilmesi; cumhuriyet döneminde yer altına inen kudretin politikaya dönüştürülmesi idrakına dayanmaktadır. Kamusal ve siyasi kudretini kaybeden Nakşibendiliğin yeniden ortaya çıkarılması ve iktidar ilişkiselliğine katılması Milli Görüş hareketi için kafi kabul edilmiş; buna ek düşünsel bir gayret içerisine girilmemiştir. (Baykal & Çaha, 2017, ss. 797-798).

İngiliz işgali zamanında Hindistan'da yaşamını sürdürmüş reformcu Abdullah Dihlevi'nin öğretiminden geçen Şeyh Mevlana Halid-i Bağdadi'nin Osmanlı devletine halife olarak gönderilmesi sonrası İslamcılık fikri önemli derecede bu düşünce çerçevesinde gelişmiş ve Nakşibendilik tüm siyasi aktörlere etki etmiştir. Yalnızca Anadolu ile sınırlı kalmayan Nakşibendiliğin Haliddiye kolu Irak, Hicaz, Kuzey Kafkasya ve Güneydoğu Asya'da kendisine yer bulmayı başarmıştır (Tosun, 2015, s.628). Nakşibendiliğin Halidiyye kolu etkisinde inkişaf gösteren İslamcı fikirlerin

cumhuriyet devrinde berraklaşmış hali olan Millî Görüş fikri, oluşturduğu partiler üzerinden bu geleneği daha sağlıklı bir şekilde ilerletecektir. Özellikle Nakşibendiliğin "sömürge karşıtı" ifadeleri Halidiyye üzerinden Osmanlı imparatorluğuna ve İslamcılık fikrine etkide bulunmuştur. Kemalizm tarafından "yerli bir oryantalizme" maruz bırakılan İslamcı politikanın, Batılılaşma kontrastlı ifadelerinin temelinde Nakşibendi doktrininin imtiyazları bulunmaktadır. Çalışmamın '*TÜRKİYE'DE DİNİ HAREKETLER VE SİYASETE ETKİSİ'* isimli bölüm ve '*Nakşiliğin Temel Özellikleri'* başlıklı kısmında da bahsedilen Nakşibendi tarikatının en önemli işlevinden birisi Sünni inancın politikaya aşılanması durumudur. Nakşibendilerin savundukları en temel düşünce Ehl-i sünnete bağlılıktır. Sünni kişilik, Osmanlı'da ayrımcılık sunan ve kuşku oluşmasına neden olan Bektaşiliğin karşı kutbunu meydana getirmesi bakımından sistemin teminatıydı. 1826 senesinde Yeniçeri Ocağı ile beraber lağvedilen Bektaşi dergahlarının yerine Ehl-i Sünnete bağlılıkları ile bilinen Nakşibendi pirleri şeyh olarak atanmıştır. Bunun yanı sıra İstanbul bilginleri de ayrımcılık getiren Bektaşilere karşı Nakşibendi tarikatlarına önemli derecede sevgi beslemişlerdir. Millî Görüş hareketi de Nakşibendilik ve İslamcılık fikri üzerinden Sünni geleneğin cumhuriyet devrinde mühim taşıyıcısı olmuş; Alevi ahalinin bulunduğu pek çok yerde sağladığı ikicilik üzerinden önemli derecede politik başarı sağlamıştır (Baykal ve Çaha, 2017, s.798).

Ehl-i sünnet anlayışının kavranması ve yöntemin teminatı olma durumu bununla birlikte Osmanlı'dan başlamak kaydıyla pek çok üst düzey yöneticinin Nakşibendi tarikatına katılmasına olanak sağladı. Memuriyette yer alma Nakşibendi tarikatı için yalnızca bir memuriyet olanağı değil, hükümet ve kamu gücü vasıtasıyla büyüyen Avrupa yayılmacılığına karşı siyasi ve bilimsel rekabet adına bir süje olmaya imkan tanıyordu (Tosun, 2015, s.628).

Nakşibendi tarikatı üyeleri Osmanlı İmparatorluğunda yalnızca bürokrasi bağlamında değil iktisadi bir grup oluşturma ve bilimcilik vasıtasıyla etkinci bir Müslüman profili oluşturmuşlardır. Nakşibendi tarikatının ilk olarak 1878 Osmanlı-Rus daha sonra Kurtuluş Savaşında gösterdiği çaba "sömürge karşıtlığının" ulusçu bir yapı aracılığıyla cumhuriyete geçişine olanak sağlamıştır. Fakat Kemalist baskılar sonucunda pek çok İslamcı katılımcılar gibi Nakşibendi mensupları da kendi kabuğuna çekilmek zorunda kaldı. Çalışmanın ikinci bölüm ve '*Türkiye'de Nakşilik- Siyaset İlişkisi*' alt başlığında

da değinildiği üzere Nakşibendi tarikatı tek parti sürecini Diyanet kadrolarında görev yapmak ve cami merkezli geçirdikten bir müddet sonra muayyen otoriteler aracılığıyla yeniden gün yüzüne çıkarak tekrar kamusal arenada yer aldılar. M. Zahid Kotku, *"birliği bozan özünde yanlış kuruluşlar"* olarak açıklama getirdiği siyasi partiler aleyhinden iktisadi ve içtimai müesseselerin kuruluşunu korumanın yanı sıra politik dayatmalar ve etrafındakilerin ilham vermesi ile istemeyerek de olsa MNP'nin kuruluşunu onaylamak mecburiyetinde kalmış ve 1970 senesinden başlayarak değişik adlar altından Milli Görüş hareketi İslamcı politikanın ve Nakşibendi tarikatının siyasi gövdesini meydana getirmiştir. MNP'nin bünyesinde bulunan akademi üyesi ve uygulayımcı gelenek ile İslamcılığa entegre edilmiş ulusçu ifadelerin temeli Nakşibendi tecrübesine dayanmaktadır. İdeolojik bir analiz bağlamında irdelendiğinde MNP'nin yalnızca iktisadi değil tüm söylemlerine yansımış bir "öteki" karşıtlığı olduğu görülecektir. Bunların başında Siyonizm ve yurt içindeki aracıları "masonlar", ABD ve Avrupa'dan oluşan Batı dünyası ve iktisadi bağlantısı bulunan sermayedar zümre ve eski muhalif "kızıl komünistler" yer almaktadır. İdeolojik ötekileştirme yalnızca ifade niteliğinde değil masonların ve komünistlerin partiye giremeyeceğinin bizzat Erbakan'ın kendisi tarafından belirtilmesiyle faaliyet bazında da karşılık bulmuştur Milli Nizam Partisi düşüncesine hükmeden Osmanlıcı ifade ve dinsel ihtilaf, Batılılaşma kavramını bir reaksiyon olarak açıklayıp, çağdaşlaşma sürecini "taklitçilik" şeklinde varsayarak kendisini bu sürecin karşısında konumlandırmıştır. Necmettin Erbakan, Batı kültürünün mükemmellik savının geçerliliğinin bulunmadığını ifade ederek, Avrupa'nın pek çok bilgiyi Müslümanlardan öğrenmesine karşın bunu Müslümanların yaptığı gibi temelini, kaynağını belirtip öne sürerek değil bünyesine alarak dünyaya satmaya çalıştığını açıklamıştır. Erbakan'a göre "hakkı değil kuvveti üstün tutan" ve ilerleme sorunu yaşayan Batının özendirilmesi, günümüzde İslam dünyasının en mühim sorunudur ve Müslümanların taklitçi düşüncenin gerçekliği bulunmayan gündeminden hızlı bir biçimde kurtulması önem arz etmektedir (Çaha, Baykal, 2017, s.799).

Türk sağının muhalif idrakı yönünden komünizm ve Batının muhalifliğine nazaran en zararlı oluşum, bünyesinde barındırdığı mahremiyet sebebiyle Siyonizm ve Masonluktur. Masonluğun elinde bulundurduğu "görünmezlik" onu her türlü düşünce, fikir ve teşkilatın bünyesinde yer almaya olanak sağlamaktadır. (Özman, Dede, 2012, ss.181-182).

Bu durum aşağıdaki şu sözlerle anlatılmaktadır:

> *'Mason, ben de sendenim der, camiye girer, namaz da kılar, el açıp dua eder. Aman kardeşim! Bunların hiçbiri seni aldatmasın. Mason olduğunu bildiğin kimse, başını secdeden kaldırmasa dahi kıymeti yoktur. Bunu iyi bil ve herkese de iyice bildir. Belki çok merhametli ve cömert de olabilir, birçok hayırlara çok da yardımlar edebilir. Amma hepsi, kuşu yakalayabilmek için birer tuzak ve maskeden başka bir şey değildir.'* (Erbakan,1971, s.73).

Milli Nizam Partisi'nin kurucu isimlerinden M. Zahid Kotku İslam söylemini kullanmalarına, faaliyetleri gerçekleştirmelerine karşılık Masonların içlerinde olduğunu ve dikkatli olunması gerektiğini yukarıdaki bu sözler ile ifade etmiştir. Batı karşıtlığı ve Masonluk bağlantısı MNP ideolojisinde Batılılaşma karşıtı ve İslamcı politika açısından güçlü bir etkinlik sağlarken, güç çatışması sürecinde de sık sık gündemde yer edinmiştir. N. Erbakan, Türkiye'nin "Ortak Pazara" girmesi görüşmelerinde kapitalist varlıkların üzerinde yer alan Siyonist yatırımcıların zorlayıcı olduğunu, buna rağmen buradaki asıl hedefin kapitalist çıkarların yanı sıra Müslüman Türkiye'nin Hıristiyan Batı içinde eritilmesi olduğunu öne sürmektedir. Diğer taraftan ülke içerisinde yer edinmiş Siyonizmin "işbirlikçisi" masonlar ise, bu gayelerini örtülü idame ettirerek gizli biçimde bu etkinliğe destek olmaktadır ve Erbakan bu durumu şu sözleriyle ifade etmektedir:

> *''Ortak Pazara girilmesini militan olarak arzu eden kimseler, dikkat edilirse laikliği dinsizlik veya dine karşı lakaydi şeklinde tefsir edilenler ve Batılılaşmayı bunun bütün maddi medeniyet ve tekniğinin çok ilerisinde Batı Hıristiyan dünyasının inanç ve kültürel sistemini benimsemek şeklinde anlayanlar, İslamiyet'i gelişmemizin engeli telakki eden ve fakat bu fikir ve kanaatlerini açıkça ifadeden çekinen masonlar ve masonik zihniyetli kozmopolit zümreler, Türkiye'nin bir an evvel Müşterek Pazara girmesini, bu gayelerinin gerçekleşememesi yönünden hararetle savunmaktadırlar.''* (Erbakan,1971, s.73).

Çağdaşlaşma tecrübesinin emsal olmasına rağmen karşılaştırmalı çalışmaların yok denecek kadar az olduğu Rusya politikası, siyasi, entelektüel ve tarihsel olarak anlaşılmaktan çok korku politikasının mühim bir "ötekisi" olarak bilhassa Türk sağına verimli bir kaynak sağlamıştır. Özellikle soğuk savaş sürecinde, Osmanlı'dan itibaren gelen "Moskof" söz bilimi, NATO üyeliği ve ABD dostluğu ile bir araya gelmesiyle ulusçu dozu yüksek bir anti-komünizm felsefesi ortaya koymuştur. 1960 yılı sonrası ilerleyen felsefik ayrışmada Demokrat Parti ve Adalet Partisi'nin "renksiz" politikasına karşı, MNP ideolojisi düzeyini ulusçu partiler gibi anti-komünizmden elde

etmeye başlamıştır. Bu dirilişi Osmanlı'nın son zamanlarından itibaren kuvvetlendiren pek çok "sağ" filozof ve politikacı olmasının yanı sıra, kılavuzu, Milli Nizam Partisi'nin ilk politik bildirisi olan *Mukaddesatçı Türk'e* tebliğini kaleme alan, İslamcı görüşün yanı sıra ulusçu-tutucu görüş açısından da simge bir ismi Necip Fazıl Kısakürek'tir. Bu sayede, hükümet bakımından karşılığı olan anti-komünizm, büyük muhalif olmanın yanında sağ politikayı iç pazarda hissedar şekline dönüştürme gibi bir fonksiyonu da elinde bulundurmuştur. Bu büyük resim içerisinde N. Erbakan ve MNP politikası da iktisadi, politik ve dinsel sebeplerle duraksamaksızın bu dili fonksiyonel bir şekle dönüştürerek, İslamcı politikanın açıklanmasının soruna sebep olduğu 1970'li yıllar Türkiye'sinde anti-komünizm muhalifliği ve ulusçu-kutsalcılık üzerinden bilimsel saygınlığı elde etmeye başlayacaktır. Bir başka yönden MNP için anti-kapitalizm de söylenegelmekle beraber, pazarın esas mekanizmasından ziyade anamalcılık üzerinden var olan gruplar ve zümreler politik rakip olarak işaret edilmektedir. Necmettin Erbakan, Türkiye'deki felsefi farklılaşmayı üçlü bir yapı üzerinden ifade ederek Millî Görüş'ün yerini saptama gayreti içinde bulunmuştur. Erbakan'a göre aşina olanın tersine Türkiye'de iki değil üç farklı düşünsel kanaat bulunmaktadır: toplumcu, renksiz ve sağcı içtihat. MNP'nin kuruluş sürecine değin çok partili yaşamda yaklaşık olarak 25 sene geçmiş olmasına rağmen işlerlik bağlamında tek parti döneminden farklı bir kanaat ilerleyişi olmadığını öne süren Erbakan, kanunda belirtilen özgürlüklerin bir başka husus ile kısıtlandığını açıklayarak, şiddet unsuru oluşturmadığı takdirde her türlü düşünsel özgürlüğün geliştirilmesini müdafaa ettiklerini belirtmiştir. İlk olarak, düşünce yaşamının ilerlemesinin kanunda yer alan demokrasi ve insan haklarının kağıt üzerinde değil işlerlik bağlamında da gerekli olduğuna vurgu yapan Necmettin Erbakan, fikri karşıtlıkların nihai hakeminin ise halk olduğuna atıfta bulunmuştur (Çaha, Baykal, 2017, ss.800-801).

MNP, kendisini sağ ve dengeci bir kimlik ile açıklamak ile birlikte özgürlüklere bakış açısının genel çerçevesi olarak karşımıza insan hakları evrensel bildirgesi ve anayasa çıkmaktadır. Partiye göre temel alınan husus özgürlükler sisteminin uygun bir biçimde yerine getirilebilmesi şeklinde parti programında açıklanmıştır. MNP'ye göre toplumun temel taşı ailedir. Vatandaşın huzuru, güvenliği ve saadeti ise devlet tarafından güvence altına alınmalıdır. Vicdan özgürlüğünün, dini inanç, ibadet ve öğretimi içerdiği ifade edilmiş; laiklik kavramı bahane edilerek, dine ve dindar halka

baskının önüne geçilmesi için önlemler alınması parti programında bildirilmiştir. Eğitim siyasetinin ise din istismarına yer vermeyecek şekilde, çağın gereklerini de göz önünde tutarak gerçekleştirilmesi gerektiğine vicdan özgürlüğü başlığı adı altında parti programında bahsedilmiştir (Milli Nizam Partisi Programı, 1970, s.7).

Milli Nizam Partisi'nin bilinç dünyasının açıklığa kavuşturulması maksadıyla demokrasi tanımı irdelendiğinde, maddi ve genel geçer olmaktan ziyade teorik mahiyette bir demokrasi içtihadı tezahür etmektedir. "Hak" olgusuna yapılan göndermenin çağdaş hukuka yerindelik mi yoksa dini bir olgu mu olduğu netlik göstermemektedir. Bu durum şu şekilde ifade edilmektedir:

> *''Hakka en riyayetkar, en bilgili ve en liyakatlı kimselerin millet hizmetine getirilmesi ve milletin en adil, en isabetli ve ilmi usullerle idaresi için hakkı arayan ve hakkın tahakkukuna çalışan hak ve hakikat otoritesine yol açan serbest insanlar zeminidir*.''

Demokrasinin temel gayesi bireylerin erdemlerini geliştirecekleri bir zaman dilimi olarak görülmüş; bunun ise ahlakın ve erdemin bulunduğu bir ortalamada ilerleyeceği kabul görülmüştür. Çağdaş demokrasilere ait olguların kapsadığı konuların hem ülke politikası hem de parti içi işleyiş bağlamında Milli Nizam Partisi'nde yer almadığı ilgi çekicidir (Çaha ve Baykal, 2017, s.802).

5.3. Milli Nizam Partisi'nin Din ve Laiklik Anlayışı

Millî Görüş Hareketi, varlığını göstermeye başladığı zaman diliminden itibaren din ve laiklik hususlarında sorunlar yaşamıştır. Bu sorunların temelinde, laiklik ve demokrasi hususunda Yeni Cumhuriyeti var eden seçkinlerin çeşitli görüşlere sahip olması yer almaktadır. Cumhuriyet elitleri laiklik kavramını dinin murakabe ve himaye altında tutulması olarak ve dindarların kamusal alandan dışlanması biçiminde açıklarken; Millî Görüş, bu kavramı din ve vicdan hürriyetinin güvencesi şeklinde kabul etmektedir. Anayasa'da yer edinmiş olan laiklik ilkesi devletin dinler, mezhepler ve çeşitli dini açıklamalar hususunda yansız bir yol izlemesinden çok, Aydınlanmacı dinsel düşüncenin oluşmasında geleneksel bir düzenektir. Bu doğrultuda laiklik kavramı, aydınlanma fikrine mülhak, çağdaş, akılcı fertlerin meydana gelmesini amaç edinmiş felsefe ve bunun yanı sıra dine karşı olan bir değer olma niteliğindedir. Yeni Cumhuriyet'in esin kaynağı olan bu kısıtlayıcı ve dışlayıcı düşünce, Millî Görüşün politika sahnesinde varoluşundan başlayarak onların üzerinde sallanan bir Demokles kılıcı görevi taşımıştır. Din ve vicdan özgürlüğü de zaman zaman ertelenmiştir. Bu

bağlamda, Millî Görüş bünyesinde çeşitli süreçlerde oluşturulmuş partiler, hükümetin sert yüzü ile karşı karşıya gelmiş, laiklik olgusuna muhalif faaliyetlerin merkezi olmak savıyla kapatılmış ya da partilerinin birçok yöneticisine politika yapma yasağı getirilmiştir. Sonuç olarak laiklik olgusu, Millî Görüş için hep sorun ve kaygı vasıtası olmuştur denilebilir (Akkır, 2020, s.128).

Fakat Milli Nizam Partisi; laisizm, din ve vicdan özgürlüğü hususunda İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'ne yakın bir bakış açısı ileri sürmüştür. Dışlayıcı laikliğin ötekileştirici tatbikleriyle karşılaşacak olan Milli Nizam, laikliği hürriyet yanlısı olarak ifade etmiştir. Buna göre laiklik olgusu, dini kısıtlayan veya dindar kesimi hükümet araçlarının dışında tutan bir meziyet bulunmamalıdır; tam tersi din ve vicdan özgürlüğünü güvence altında tutmalıdır. Bunun yanı sıra laiklik kavramı, din nefretine dönüşmemeli ve din olgusuna olan nefret ya da düşmanlık biçiminde kabul görmemelidir.

> *"Bireylerin dini inanış, ibadet, öğretim, telkin ve terbiye ihtiyaçlarını karşılayacak bir vicdan hürriyeti anlayışına sahip"* olduğunu ifade eden MNP*, "Din ve vicdan hürriyetinin teminatı olarak tarif edilen laikliğin, dine baskı ve dindarlara saygısızlık gayesine alet edilmesine karşı"* olduğunu belirtmiştir.

Laiklik hususunda Parti'nin temel aldığı ölçü; laikliği din karşıtçılığı biçiminde bir uygulamaya döken her çeşit düşünceye karşı olmak biçiminde özetlemek mümkün görünmektedir. (Milli Nizam Partisi Program ve Tüzük, 1970: 7). Partinin laiklik olgusu mevzusunda belirtmiş olduğu yeni bakış açısı, günümüzün hürriyetçi laiklik düşüncesinin meydana gelmesine destek sağlamış ve yeni Türkiye'nin çok mühim temel taşlarından birisi olmuştur (Akkır, 2020, s.129).

Laiklik olgusu hususunda yeni bir bakış açısı yakalayan Milli Nizam Partisi, demokrasi hususunda da başka bir yol tercih etmiştir. MNP'ye göre, demokrasi kavramı somut yani elle tutulabilir ve genel geçer bir ilke olmaktan öte yani kalıcılığı olan soyut özelliğe sahip bir değer olmalıdır. Demokrasi kavramı,

> *"Hakka en riayetkâr, en bilgili ve en liyakatli kimselerin millet hizmetine getirilmesi ve en adil, en isabetli ve ilmi usullerle idaresi için hakkı arayan ve hakkın tahakkukuna çalışan hak ve hakikat otoritesine yol açan serbest imkânlar zemini"*dir.

Demokratik sistem ile ahlak ve erdem kavramları arasında ilgileşim oluşturan Milli Nizam Partisi, ahlak ve erdemin yer almadığı sosyal alanlarda kargaşa ve

karışıklığın meydana geldiği ve demokratik sisteme hasar verdiği görüşündedir. Bu bağlamda:

> *"Demokratik rejimin ancak, ahlak ve faziletin hâkim olduğu cemiyetlerde teessüs ve tekâmül edebileceğine inanan" MNP; "Bu temel hasletlerin bozularak cemiyet içerisinde nizamlayıcı tesirini kaybetmesi halinde demokrasinin dejenere olarak insan haysiyetine aykırı rejimlerden birine inkılâp edeceğine ve bir anarşi âleti olacağına muhakkak nazarı ile bakar"* (Milli Nizam Partisi Program ve Tüzük:4 ss.5-6. https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/801 Erişim Tarihi: 19.05.2022).

Parti Programı ele alındığında, demokrasiyi oluşturmanın usulü de ikaz eden, oluşturan, bir araya getirme gücüne sahip imtiyaz ve gerçeklik yetkisini tanıyıcı, imtiyaz ve gerçekliği açıklama konusunda yürekli ve edep ile erdeme uyumlu olmaktan geçmektedir. Mübarezenin yolu da düşünceye karşı düşüncedir. Demokrasinin var olması amacıyla ahlaka ve erdeme duyulan gereksinim, Türk politikası bağlamında esasen yeni bir aktüalitedir. Cumhuriyetin kurucu elitlerinin tersine MNP, cumhuriyet düzeninden ziyade erdem denetimi şeklinde demokrasi kavramına vurguda bulunmuştur (Akkır, 2020, s.130).

MNP'nin din ve laiklik anlayışının bir başka göstergesi de maneviyat kavramıdır. Demokrasi ile İslam kavramları arasında bir ilişki oluşmasını sağlayan Milli Görüş'ün bu ilk partisi, aynı dini bir hareket gibi fertlerin ve toplumların sıhhatini sağlamak amacıyla erdem ve maneviyatı kaynak olarak işaret etmektedir. Bunun yanı sıra kendini de bir erdem ve maneviyat hareketi olarak görmektedir. Toplumda eşitlikçiliği sağlamanın yolu da erdem ve maneviyat eğitiminden geçmektedir. Bu olgular da ulusun ruh kökünde yer almaktadır. Parti programında bu husus şu şekilde açıklanmaktadır:

> *"Ahlaki ve manevi değerleri tanımayan ve hatta ahlakın bozulmasına çalışan ve cemiyette içtimai adaletin sadece devlet baskısı ve zabıta tedbirleri ile getirilebileceğini kabul eden, memleketi baştan başa bir cezaevi ve vatandaşları da hak ve hürriyetlerinden mahrum edilmeleri gerekli mücrimler gözüyle gören satıhta kalmış bir sosyal adalet anlayışından milletimize ve bütün insanlığa zarar geleceğine inanıyor ve gerçek hak ve emek tevazuunun ölçüsünün kefaletini milletimizin ruh kökünde buluyoruz"* (Milli Nizam Partisi Program ve Tüzük:4 s.6. https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/801 Erişim Tarihi: 19.05.2022).

Fazilet ve maneviyatın ulusun benliğinde bulunduğunu belirten MNP, tarihin tanınmış kısmına başvurmakta ve Osmanlı tarihine değinerek kendi ifadelerine yasallık

kazandırmaya çabalamaktadır. Orta Çağda, Katoliklerde katı din inançlarına karşı gelenleri cezalandırmak için kurulan kilise mahkemelerinin adı olan engizisyon ile sembolize edilen Avrupa'nın karanlık yüzyıllarında Osmanlı, bir erdem ve özgürlük odağıdır.

> *"Ortaçağ Avrupa'sında engizisyon mezalimi ve koyu bir taassup hüküm sürerken, din ve vicdan hürriyeti tatbikatında en faziletli örnekleri vermiş olan milletimizi, dini bilgiden kısmen veya tamamen mahrum bırakmaya müncer olabilecek yanlış politikanın yerine, dini hislerin istismarına mahal ve imkân bırakmayacak mahiyette bir eğitim ve öğretim politikası takip ve tatbik etmek davasındayız"* (Milli Nizam Partisi Program ve Tüzük:7)

diyen MNP, vatandaşın dini duygularını kullanılmasına engel olunmasının tek yöntemi olarak eğitim ve öğretimi işaret etmektedir. Doğru şekilde uygulanacak bir eğitim politikası ile din sömürgeciliği engellenebilir (Akkır, 2020, s.130).

MNP'nin din kavramına yönelik ifadelerini ortaya koyan bir diğer madde de programda yer alan Diyanet İşleri hususundaki maddelerdir. 27, 28, 29, 30, 31. maddelerde MNP'nin Diyanet İşleri Başkanlığı hususundaki amacı ve uygulanmasını arzu ettiği değişiklikler bulunmaktadır:

''Madde-27 Diyanet İşleri Teşkilâtını kanunların kendisine tahmil ettiği vazifeleri kusursuz yapabilecek şekilde imkâkılara kavuşturmak kararındayız'' (Milli Nizam Partisi Program ve Tüzük:27 s.15. https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/801 Erişim Tarihi: 19.05.2022).

Yukarıda yer alan 27. Maddeye göre, halihazırdaki durumuyla Diyanet İşleri teşkilatının kendine verilen işlevleri gerçekleştirebilecek olanağı elinde bulundurmadığını belirtmektedir. MNP, yasaların Diyanet'e verdiği görevleri gerçekleştirebilmesi maksadıyla yeni olanaklar sağlanması gerektiği kanaatindedir (Akkır, 2020, s.131).

''Madde-28 Partimiz temel hak ve hürriyetlerin umumi esasları dahilinde vatandaşları öğretim ve eğitime tâbi tutmak suretiyle dinî öğretim noksanından doğacak mahzurların izale edilebileceğine ve dinin istismardan kurtulacağına inanır'' ((Milli Nizam Partisi Program ve Tüzük:28 s.15. https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/801 Erişim Tarihi: 19.05.2022).

Yukarıda değinilen programın 28. Maddesinde MNP, din sömürüsü yapıldığını ve buna engel olmanın yönteminin de din eğitim ve öğretimi olduğuna işaret etmektedir. Temel hak ve özgürlüklerin genel hususları bağlamında bireyleri öğretim ve eğitime tabi tutmak kaydıyla dini öğretim eksikliğinden ortaya çıkabilecek problemler engellenebilecektir. Bu sayede din sömürüsünün önüne geçilebilmesi bağlamında tedbirler alınmış olacaktır (Akkır, 2020, s.131).

> *''Madde-29 Diyanet İşleri Teşkilâtım mevcut vazifelerine ilâveten , modern ilimlerle de teçhiz ederek teknik kalkınma hareketinin hızlanmasında halkın teşebbüs, kabiliyet ve kudretini artıracak , ruhları dinamizme kavuşturacak teşvik edici bir unsur olarak vazifelendirmeyi faydalı görüyoruz''* (Milli Nizam Partisi Program ve Tüzük:29 s.15. https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/801 Erişim Tarihi: 19.05.2022).

Yukarıda bahsedilen programın 29. Maddesine göre ise Diyanet'e yeni bir işlev kazandırılmaktadır. Bu işlev, toplumun iktisadi ve manevi ilerlemesinde hizmet etmek ve ruha hareketlilik sağlamaktır (Akkır, 2020, s.131).

''*Madde-30 Dinî müesseselerde çalışanların ücret baremlerini âdilâne esaslar dahilinde tanzim etmek kararındayız''* (Milli Nizam Partisi Program ve Tüzük:30 s.15. https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/801 Erişim Tarihi: 19.05.2022).

Bakıldığında Programın 30. Maddesi hem bir tenkit hem de Diyanet çalışanlarına vaat ihtiva etmektedir. İlk olarak dini kurumlarda çalışanların ücretleri kifayetli değildir, oldukça azdır. Bu doğrultuda dini kurumlarda çalışanların ücretleri hakkaniyetli bir şekilde tekrar düzenlemeden geçmelidir (Akkır, 2020, s.131).

''Madde-31 Partimiz dini müesseselerin her türlü partizan tesirlerden masun kalması için gerekli tedbirleri alacaktır'' (Milli Nizam Partisi Program ve Tüzük:31 s.16. https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/801 Erişim Tarihi: 19.05.2022).

Yukarıda değinilen 31. madde ise Türk politika tarihinde Diyanet'in maruz kaldığı tahakkümün ya da müdahalenin bildirisi niteliğindedir. Her iktidar değişiklinde partici tesirlerden payına düşeni alan Diyanet kurumu, esas işlevi niteliğindeki toplumu aydınlatmayı yerine getirmemiş ve politikanın bir aygıtı olma yolunda ilerlemiştir. Bu madde ile MNP, siyasetin Diyanet'e karışmasına engel olmak amacıyla yeni önlem almayı tavsiye etmektedir denilebilir (Akkır,2020, s.131).

Özetle, Milli Nizam Partisi rejimin kurucu esaslarından olan laiklik kavramına yönelik "çekinceli bir cüret" göstermektedir. Parti programında; laiklik kavramına yönelik var olan geçiştirici kısımlar çekinceli durumu belirtirken, laikliğin açıklamasına ve nasıl vuku bulması gerektiğine dair geçen söylemler ise cüretkârdır (Akkır,2020, s.132).

İslamcı bir parti olmasına rağmen MNP programında, partinin laikliğe ve din-siyaset bağlantısına yönelik düşünceleri tatmin edici bir biçimde belirtilmemiştir. Bu doğrultuda Türkiye'de laikliğin noksanlıklarına ya da uygulanma yöntemine yönelik açıklayıcı ya da tenkidî söylemler ile karşılaşılmamıştır. Fakat bu tedbirlilik, partinin laiklikle alakalı normatif açıklamalarında yerini daha iddialı bir konuma devretmiştir. Milli Nizam bağlamında lâisizm kavramı kolaylık eylenirken dinselliği orijin olarak alan bir yaşam şeklini elinde bulunduran bireyler huzursuz edilmemelidir. Bu bağlamda oluşumun laiklik kavramı hususundaki esas sorunu, din ile politika arasındaki uzaklığı tespit etmek değil, daha çok dinsel unsurlara toplumsal hayatta daha çok yer sağlamak mevzusunda lazım gelen hususlara ne şekilde el atılacağıdır. Bu durum *"din ve vicdan hürriyetinin teminatı olarak tarif edilen laikliğin, dine baskı ve dindarlara saygısızlık gayesine âlet edilmesine karşıyız"* sözleriyle icmal edilebilir (İyiekici, 2018, ss.43-44).

5.4. Nakşilik ve Politika İlişkisi Bağlamında Türkiye'de Dini Gruplar ve Milli Görüş Hareketi

Politika ilişkisi açısından ele alındığında dinsel merkezli topluluklar, T.C. 'de 1950'li dönemlere değin benliklerini korumak adına çeşitli plan ve yöntemler oluşturarak ilerletmek mecburiyetinde olmuştur. Çünkü içinde bulunulan o döneme bakıldığında laisizm kavramını benimsemiş hükümet, kendisine bağlı halkın inandıkları dinin gereklerini yapma ve bir dine tabi olma hususunda yansız olmaktan ziyade, dinsel olguları resmi arenanın dışında tutmayı ve katı bir şekilde denetim altında tutmayı amaçlamıştır (Yavuz, 2011, s.43).

Ülkede çok partili sisteme geçilmesi ile gün yüzüne çıkan nispi bağımsızlık fırsatı, dinsel merkezli toplulukların kendilerine olan güvenlerini arttırmış ve bu grupların kamusal sistem içerisinde yer edinmek istemelerini teşvik edici bir faktör olmuştur. İlerleyen süreçte dini grupların siyasi partiler ile açık/örtülü bir ilişki içerisine girdiği ve bu durumdan siyasi partilerin fayda sağladığı görülmektedir. Bu zor aşamada ise Milli Görüş'ün, İslami kesimin temsilcisi olarak varlığını gösterdiği belirtilmektedir.

İncelendiğinde bu gelişmenin, Türkiye'de daha önceki zamanlarda dini istek ve beklentilerin siyasi bakımdan açık bir dille belirtilmesini müdafaa eden dini muhalefetin, öncelik olarak bizzat örgütlenmesi, bir mümessile sahip olması şeklinde ifade edilebilir. İfade edilen açıklamalar doğrultusunda, bir politik kökenli devinim olarak Milli Görüş Hareketi'nin varoluşunun, kendini gösterdiği zaman dilimindeki yurtiçi ve yurtdışı inkişaflar ile T.C.'nin geçmiş dönem ve sosyal deneyim ve nitelikleri ile bağlantılı olduğu belirtilebilir. Milli Görüş Hareketi partilerinin sıkça kullanmakta olduğu İslami lisanı ve dışlanış, kabul görmeyen maneviyata bağlı topluluğun isteklerini benimsemesi, dindar kesim ile ilişkilerini geliştiren bir faktördür. Bu nedenle Milli Görüş partileri, dile getirdikleri politik söylemlerin bir gereği olarak tutucu halk kitlesinin mümessili şeklinde hareket etmiş, bu sayede yapılan tüm oy kullanım dönemleri öncesinde tarikat önderlerinin rıza ve yardımlarını talep etmek vaziyetinde kalmamıştır (İnce, (12)10: s. 152).

Millî Görüş Hareketi'nin kurucusu Necmettin Erbakan, bu hareketi:

> *''Vatandaşın ruh ve anlamı, vatandaşın kendisini bulduğu, milli bünyeyi temsil eden görüş olarak ifade etmektedir. Söylemlerinde yer alan milli ve manevi kazanımlara bağlı olma vurgusu 'önce ahlak ve maneviyat' olarak hareketin söylemi içerisindeki en önemli faktörlerden biri haline gelmiştir. Bu kısım Türkiye'de toplumu ahlaki açıdan değiştirmeye çalışan Nakşi gruplarla, Milli Görüş Hareketi'nin amaçlarının birleştiği bir kısımdır. Bu amacın kurumsal düzeydeki göstergesi Kur'an kursları ve İmam-Hatip okullarına yönelik düzenlemelerde karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'de Nakşi gruplar birtakım eleştiriler göz ardı edilirse, genel itibariyle resmi din eğitimi kurumlarına ılımlı yaklaşmışlardır. Çünkü resmi din eğitimi kurumları, toplumun egemen yapısı ile barışık bir sosyal tabakayı oluşturan Nakşi dini grupların, toplumsal istek ve beklentilerini karşılayacak niteliktedir.''* (İnce, ss. 152-153).

Milli Görüş Hareketi ile Nakşilik arasındaki bağlantı incelendiğinde, tarikat liderleri ile Milli Görüş'ün lider kadrosunun diyalojik ilişkisi önem arz etmektedir. Fakat bu karşılıklı etkileşimler yalnızca lider odaklı etkileşimler kapsamında ele alınamayacak kadar derin niteliktedir. Bu etkileşimin başlıca sebeplerinden biri, ilk sırada Necmettin Erbakan olmak üzere, Milli Görüş Hareketi'nin çekirdek kadrosunun din anlayışında irdelenmelidir. Milli Görüş'ün lider kadrosunun din anlayışları:

> *''Mâturîdîlik, Hanefîlik ve Nakşîlik ekseni etrafında şekillenmektedir. Bu açıdan ele alındığında Milli Görüş Hareketi'nin hem İslam dünyası ile hem de Türkiye'deki dinî yapılarla İslam birliği, 'İslam kardeşliği ve 'ümmet' söylemi üzerinden iletişi kurmuş olduğu dikkat çekmektedir.''* (Algar, 2007, ss. 27-30).

Bir siyasi hareketin kalıcı olmasını sağlayan oldukça mühim faktörlerden bir tanesi, tutunabilme olanağı bulunan bir toplumsal zeminin varlığıdır. Milli Görüş Hareketi, toplumsal bağlamda tutucu – inançlı bir zemin üzerine yerleşmektedir. Milli Görüş Hareketi'nin inançlı topluluklarla ilişkisine tesiri olan başka mühim unsur, hareketin tutunduğu toplumsal zemin ile ilişki kurma yöntemidir. Bu bağlamda Millî Görüş Hareketi'nin siyasi söylemlerinde kendini göstermekte olan isteklerine göz gezdirmek yarar sağlayacaktır. Bu söylemler irdelendiğinde, esas noktanın Atatürkçü ifade ve aplikasyonların dışladığı inançlı -tutucu kitlenin taleplerinin varlığı görülmektedir. Mevzubahis istekler MGH'nin partilerinin ifadelerine, intihap bildirgelerine, söyledikleri parolalara dahi aksetmiştir. Milli Nizam Partisi'nin varoluş bildirgesi ele alındığında T.C.'de inançlı-muhafazakâr topluluğun tabi oldukları din, ibadet etme ve öğretim mevzusu dahilindeki problemlerin açıkça ifade edildiği gözler önüne serilmektedir:

> *"Biz vatandaşın dinî inanış, ibadet, öğretim telkin ve terbiye ihtiyaçlarını karşılayacak bir vicdan hürriyeti anlayışına sahibiz… Laikliğin dine baskı ve dindarlara saygısızlık gayesine alet edilmesine karşıyız… Milletimizi dini bilgilerden kısmen veya tamamen mahrum bırakmaya müncer olacak politikaların yerine, dini hislerin istismarına imkân bırakmayacak mahiyette bir eğitim ve öğretim politikası takip ve tatbik etmek çabasındayız…" (MNP Kuruluş Bildirgesi).* (İnce, s.153).

Milli Görüş Hareketi'nin özetle değindiğimiz siyasi hususlardaki takaddüm ve ifadeleri, Nakşî tarikatlar öncelikli olmak kaydıyla, dinî kökenli oluşumlarla bir bağlantı kurabilmesini mümkün kılmıştır. Milli Görüş Hareketi subjektif gayeleri doğrultusunda Nakşî kadrolardan mümkün mertebe müstefit olmuş, bu kadroların siyasette ve bürokraside yer edinmesini sağlamıştır. Sonuç olarak Nakşîler de yönetim alanlarında söz hakkına sahip olmuşlardır. Bu bağlamda Millî Görüş'ün Nakşîlerle kurmuş olduğu ittifak bir bakımdan tarihe geçmiş, geri plandan esinlenen bir düşünsel beraberlik, başka yönden ise Türkiye'deki yerleşip kalıplaşmış patronaj yapılandırması durumunda zaruri olan bir mecburiyet halidir. Başka ifadeyle, Türkiye'nin sosyal yapısı ele alınıp irdelendiğinde oluşturulan anlaşma, sosyal zemin kontekstinde emsal vasıflara haiz bulunmakta olan iki zümrenin, siyasal açıdan istek ve ümitleri neticesi baş gösteren zaruri bir ilişkinin sonucu niteliğindedir. Millî Görüş'ün sosyal tabanı incelendiğinde, "küçük burjuva" şeklinde adlandırılacak bir sınıfsal oluşuma tutunduğu ifade edilebilir. Ortaya çıkan sınıfsal oluşum*: ''Sünnî Müslüman çiftçiler, esnaf, tüccar ve zanaatkârlardan meydana gelmektedir.''* Bu

sınıfsal yapı gereği insanlar kategorileştirilmiş, Türkiye'de uzun süre bu grup idare erkinin dışına itilmiş, itikat, yaşam biçimi ve iktisadi ilişkileri bakımından sistemin dışında tutulmuştur. Türkiye'de tarikatların çoğunlukla bu sınıfsal yapılar içinde yer alması ise gerçek manada hayret veren bir durumdur. Başka partilerin "Anadolu çocuklarını" yerleşik düzenin içerisinde görmeyen ''laik-kemalist'' politik görüşleri takip etmesi, Anadolu'daki sosyal zemini Milli Görüş partilerine yönlendiren bir etken olarak kabul edilmelidir (Yavuz, 2011, 68).

MGH ile Nakşiler arasındaki ilişkinin bir başka önemli boyutuna değinecek olursak:

> *''Necmettin Erbakan'ın tarikatlardan sosyal taban ve kadro devşirmesinin, Millî Görüş üzerindeki dış faktörlerin etkisini azaltmak konusunda fayda sağlamasıdır. Türkiye'de İslam tarihsel süreç açısından ele alındığında, Nakşilik, Türk tarihi, ekonomisi, politikası ve bireysel kimliğinin bir parçası, kültürel ve dinsel geleneğin bir deposu olarak kabul görmektedir.''*

Millî Görüş'ün Nakşîbendi tarikatı ile ilişki boyutunun, hareketin millilik özelliğine güç kazandırdığı söylenebilir. Fakat bunun yanı sıra bu tarikatın Türkiye'deki etkileri bir yandan Millî Görüş'e millilik özelliği verirken bir yandan onu İslam alemine izafe eden bir bağ olarak görülmektedir. Hareketin bu niteliği, bazı kökten değişiklikler yapamamasının mühim nedenlerinden biri olarak nitelendirilmektedir. Fakat MG'ün kökten değişikliklere gidememesinin nedenleri farklı gerekçelerle de açıklığa kavuşturulmaktadır. Yakın bir zaman diliminde İslamiyet'te varlığını ortaya koyan kökten değişimler ve oluşumlar irdelenip düşünüldüğünde ve inceleme aşaması gerçekleştiğinde bu durumun hafife alınacak bir nitelikte olmadığı görülmüştür. Lakin enteresan bir biçimde Milli Görüş Hareketi'nin, Türkiye'deki köktenci dinsel oluşumlar aracılığıyla "İslamî hareketi bloke etmek için korunmakla" suçlandığı görülmektedir (İnce, s.154).

Bir dini grup içerisinde oluşarak siyaset arenasına çıkan Milli Görüş, gelişimini yine bu doğrultuda devam ettirmiştir. Fakat bu hareketi dini bir grupla sınırlandırma da pek doğru görünmemektedir. MG'nin ortaya çıkışı, geçen zaman dilimindeki ulusal ve uluslararası gelişmelerle ve Türkiye'nin tarihsel ve toplumsal yapısı ve özellikleriyle de yakından ilgili olduğu için; hareketin dini gruplarla ilişkisi Türkiye'nin siyasi ve sosyal gelişiminden ayrı bir değerlendirme konusu olamaz. (İnce, s.143).

Türkiye'de Nakşibendi tarikatı genellikle MGH ile olumlu- pozitif ilişkiler içinde varlığını sürdürmektedir. Millî Görüş Hareketi'nin de tarikatları önemli bir sosyal taban olarak gördüğü söylenebilir. MGH ve tarikatlar arasında zaman zaman inişler-

çıkışlar olsa da genel olarak sıcak ilişkilerin varlığı göze çarpmıştır (İnce, s.144). Yaşanan sorunların temelinde Türkiye'de cemaatlerin, tarikatlardan daha belirgin bir biçimde siyasi alanda söz sahibi olmak istemeleri ve Millî Görüş Hareketi'ni kendilerine bir tehdit olarak görüyor olmaları bulunmaktadır. Bu durumun bir sonucu olarak da ilk önce Nurcular ve Süleymancılar MG'ye artık destek vermeyeceklerini açıklamışlardır (Büyükkara, 2006, s.134). İlerleyen süreçte İskenderpaşa cemaati ile Millî Görüş'ün ayrışma süreci vuku bulmuştur (İnce, s.155).

Türk- İslam coğrafyasında, geçmişten günümüze kadar tasavvuf ve tarikatların varlığını sürdürdüğünü ve devletle yakın ilişkiler içinde olduğunu görmek mümkündür. Türk- İslam devletlerinin de tasavvuf ve tarikatlara özel bir değer verdiği görülmektedir. Tarikatlar, tarih boyunca iktisadi, siyasi, sosyal vb. birçok alanda mühim vazifeler üstlenerek ifa etmişlerdir. Hükümet ve halk arasındaki ilişkiselliği kuvvetlendirerek yıllarca varlığını sürdürecek olan Türk hakimiyetinin kökenin güçlü ve sarsılmaz bir zemin üzerine kurmuşlardır (Yapıcı, 2019, s.7).

Güngör (1993):

> *''Türk-İslam kavrayışında tasavvufun sarsılmaz bir yeri olduğunu, Türklerin İslamiyet'i seçmelerinde en önemli faktörlerden birisinin de tasavvuf olduğunu ve bunun yanı sıra Anadolu'ya gelerek konumlanan toplumların arasındaki birliğin tarikatlar ve dervişler aracılığı sayesinde din ekseninde sağlandığını söyler.''*

Tarikatlar, halkın özel yapısını meydana getiren; sınıflar, topluluklar ve çeşitli toplumsal katmanlarla ve bunun yanı sıra politik yapıyla bağlayıcı, sarsılmaz ve kuvvetli bir bağ içerisindedir (Freyer, 1964, s.64). Türklerde, devlet yöneticileri tüm devirlerde tasavvufa önem vererek ilgilendikleri için hükümet ve dini gruplar arasında istikrar sağlayan ve tarikatları politik açıdan etkin duruma getiren bir bağlantının varlığını görmek mümkündür (Yetik, 1996, ss.40-47).

Tasavvufun etkisinden şu şekilde bahsedilebilir:

> *''Tasavvuf genelde insanı, özelde onun merkezi konumunda olan gönlünü esas alan bir düşünce, eğitim ve yaşayış biçimidir. Başlangıçta ferdî eylemler şeklinde ortaya çıkmış, sonrasında ekolleşme ve müesseseleşme süreci gerçekleşmiştir. Ardından da tarîkatlar teşekkül etmiştir. Meydana gelen bu tarîkatlardan birisi de Nakşibendîlik'tir.''* (Yapıcı, 2019, s.6).

Tarikat en geniş anlamıyla; ''bireysel psikoloji'', ''bireysel tecrübe'' ya da öğretisel anlatımla ''bireysel kurtuluş''a tekâsüf eden, Allah ile yaratmış olduğu insan arasındaki ilahi deneyimin daha derin ve içten bir olmasına istinat eden ''tasavvuf ''ibaresinin kurumsal bir nitelik kazanmış şekli olarak ifade edilebilir. Arapça

kullanımında *‘‘yol’’* anlamına gelen ‘‘tarik’’ sözcüğünün çoğul ek almış hali niteliğindeki tarikat tabirinin kökeni ve yapılanması sürecine bakıldığında 12. yy.’a ulaştığı görülmektedir.

> *‘‘Türkiye tarihinde tarikatların özellikle Osmanlı döneminden itibaren birbirlerinden farklı fonksiyonlara sahip oldukları ve her bir tarikatın toplumsal yaşam üzerinde etkisi olduğu ifade edilebilecek ise de, hiçbir tarikat; gerek Türkiye coğrafyasının ‘İslamlaşması’ bakımından, gerekse Türk modernleşmesine gösterilen tepkiler ve uyum sağlama çabaları bakımından Nakşibendiyye tarikatı kadar etkili olamamıştır’’* (Cengiz, 2008, ss. 157-158).

Çalışmamın ikinci bölümünde ‘*Nakşilik- Siyaset İlişkisi Bağlamında Türkiye’de Dini Gruplar ve Mili Görüş Genel Çerçeve’* başlığı altında da değinilenlere ek olarak bir sonuca bağlanacak olursa:

Nakşîlerin, siyasetle bağlantısının gözlemlenebileceği oldukça benzer ilgilerden biri, MG ile aralarındaki ilişkilerdir. Nakşîler ve Milli Hareket’in arasındaki ilişkileri saptayan birkaç ana faktöre değinilebilir. Bunlar içinde en önem arz eden faktörlerden ilki, Türkiye’de dinsel zeminli topluluklarla Millî Görüş’ün emsal özellikte toplumsal zemine dayanmakta olmasıdır. Bu bağlamda, aynı toplumsal zeminin, politik, toplumsal ve iktisadi isteklerinin uyuşması, doğal bir zaman diliminde meydana gelen toplumbilimsel bir durum şeklinde kabul edilebilir. Bu bakımdan irdelendiğinde 1925 ile 1950’li yıllar arasında mevcudiyetini himaye altına alma amacıyla faaliyet gösteren dinsel oluşumlu topluluklar, 1950’li yıllardan başlayarak öncelikle kamusal arenadaki etkinliklerini ilerletmeye başlamışlar, daha sonraki süreçte ise kamusal istek ve beklentilerini politik alana taşıma gayreti içinde olmuşlardır. MGH bu evrede dinî topluluklar yönünden bir basamak olarak karşımıza çıkmaktadır. MGH ile Nakşî dinî toplulukların ilişki boyutu, kimi devirlerde dalgalanma meydana gelmesine karşın, umumi bağlamda olumlu bir gidişat sergilemektedir. Çünkü bu iki oluşumun sosyal zemini, kategorize edilme hususunda ortak kaynaktan oluşmaktadır. Mevzubahis sınıfsal kaynak, sosyal isteklerin benzerliğini, sorun oluşumlarının hangi konuda meydana geldiğinin açıklamalarının benzer nitelikte olmasını gerekli kılmıştır. Bu suretle ikili ilişkinin akıbeti, uzun bir süreçte, seçime bağlı bir birliktelikten ziyade mecburi bir beraberliği gerektirmiştir (İnce, s.161).

5.5. Milli Nizam Partisi ve (Nakşî) Dinî Gruplar

Çalışmamın ikinci bölümünde ‘*Nakşilik- Siyaset İlişkisi Bağlamında Türkiye’de Dini Gruplar ve Mili Görüş’* başlığı adı altında da değinildiği üzere: Nakşibendi tarikatı,

tarihsel zaman diliminde politika ile oldukça yakından ilgilenen bir tarikattır. Bu ilişkinin ayrıntılarını Nakşi şeyhlerinin dokümanlarında görmek muhtemeldir. Çalışmamın '*Nakşilik- Siyaset İlişkisi'* başlığı altında da bahsedildiği üzere: Nakşibendiler, yalnız geçmişte değil günümüzde de siyaset ile alakadar olmaktadır. Fakat bu ilişki, ilerleyen süreçte bazı değişim ve dönüşümler geçirmiştir. Ancak Nakşilik, toplumsal hareketliliği sağlama kabiliyetini hala devam ettirmektedir. Nakşilerin siyaset alanında başarıya sahip olmasının temelinde dört sebep vardır. Nakşilerin, tarihsel süreçte Müslüman halkın yararına olacağını gördükleri konularda siyasi iktidarın yanında olmaları ve kazanımları Müslümanların iyiliğine kullanmaları, ortaya çıktığı Orta Asya coğrafyasından itibaren varlığını korumak ve sürdürmek maksadıyla gizliliğe değer vermeleri, 19. yy.'dan bu yana özellikle Nakşibendi Tarikatı'nın Halidiye kolunun bir özgür irade kazanarak ve liderin onayını almadan örgütlenebilmesi ve 16. yy.'dan bu yana Nakşilerin, kitleleri harekete geçirmeye yönelik faaliyetleri, siyasal alanda başarılı olmalarına imkan sağlamıştır. Bütün yaşanan durumlar, Cumhuriyet Türkiye'sinde Nakşilerin siyasal bakımdan başarılı ve etkili olmasının önünü açmıştır. Türkiye tarihinde Nakşiler, özellikle halk bünyesindeki geleneksel dindarlığı destekleyen bazı Nakşibendi tarikatları, Milli Görüş (MG) geleneğindeki partilere destek sağlayarak Türkiye'nin politik yapısı içinde yer edinmeyi başarmıştır. Bunun bir sonucu olarak 1945 yılından sonra ortaya çıkan İslamcı entelektüel kuşağın bir yaşanağı olma özelliğini bünyesinde barındıran Nakşibendilik, bunun yanı sıra Milli Nizam Partisi'nin oluşumunda düzenleyici bir görev üstlenmiştir. Millî Görüş Hareketi'nin bir partisi olan Milli Nizam Partisi'nin kurulmasında rehberlik eden ve yaşamı süresince partinin manevi rehberi konumunda bulunan tarikatın karizmatik önderi M. Zahid Kotku'nun hedefi Türk toplumunun moral ve kültürel açıdan yönlendirilmesi idi (Akkır, 2020, s.119).

Nakşilerin doğrudan siyasete müdahale etmeyerek, devlet yöneticilerini hayra çağırdıkları ve gerekli görülen hususlarda yöneticilere uyarıda bulundukları görülmektedir. Genel itibariyle yöneticilerin de Nakşi tarikatlara karşı olumlu tutumlar sergiledikleri söylenebilir. Fakat karşılıklı ilişkide ilginç durumlarla da karşılaşıldığı görülmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nde çok partili sisteme geçilmesi ile birlikte bağımsızlık ortamı sınırlı da olsa varlığını göstermeye başlamış ve bu sayede tarikatlar içtimai yaşam üzerinde varlığını oldukça fazla hissettirme fırsatı bulmuştur. Bu doğrultuda tarikatların sosyal, siyasal ve ekonomik yaşam üzerindeki etkinlikleri

baskınlık kazanmış, tarikatlar sosyal faaliyetlere öncülük etmiştir. Türkiye'de, Cumhuriyet sonrası varlığını devam ettiren Nakşi- Halidi kollardan biri olan İskenderpaşa cemaati, bu zaman diliminde öne çıkarak kendini gösteren dini gruplardan biridir (İnce, s.143). Tarikatın karizmatik dini lideri M. Zahid Kotku'nun faaliyetleri, Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasal ve sosyal ilerlemeleri ile bir araya geldiğinde, bir dini yapı içerisinden siyasi bir hareketin ortaya çıktığı görülmektedir. Mehmet Zahid Kotku 1952 yılından itibaren İskender Paşa Camii'nin imamı ve tarikatın gayri resmi Şeyhi olarak görev almış; Türkiye'de oluşmaya başlayan kısmi özgürlük ortamından fayda sağlayarak, etrafında önemli bir kitleyi bir araya getirmeyi başarmıştır. Bu kitle bir bakımdan sosyo-ekonomik açıdan ve eğitim düzeyi yönünden elit sayılabilecek bir kesimdir (Çakır, 1990, ss.19-22).

Zahid Kotku'nun teşvik ve faaliyetleri Türkiye'nin sosyal ve siyasi gelişmeleriyle bir araya geldiğinde, bir dini yapı içerisinden siyasi bir hareketin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu bakımdan Millî Görüş Hareketi, ilk andan itibaren bir dinî grup içerisinde ortaya çıkarak, ilerleyişini devam ettirmiştir. Siyasetle bağlantısı açısından ele alındığında tasavvuf ögesini esas alarak oluşmuş topluluklar, Türkiye'de 1950'li yıllara değin variyetlerini muhafaza etmek namına çeşitli yöntemler ilerletmek mecburiyetinde olmuştur. Çünkü içinde bulunulan o devir irdelendiğinde laiklik kavramını esas alan hükümet, kendisine tabi olan halkının ibadet ve itikatları hususunda yansız bir tutum içerisinde olmayı değil, dini esas alan olguları kamusal arenanın dışında tutmayı ve katı bir biçimde denetim altına almayı amaçlamıştır (Yavuz, 2011, s.43).

Ülkede çok partili sisteme geçilmesi ile beraber varlığını hissettiren nispi bağımsızlık ortamı, dini esas alarak oluşmuş toplulukların kendilerine olan güven hissiyatlarını arttırmış ve bu grupların kamusal sistem içerisinde yer edinmek istemelerini teşvik edici bir faktör olmuştur. İlerleyen süreçte dini grupların siyasi partiler ile açık/örtülü bir ilişki içerisine girdiği ve bu durumdan siyasi partilerin fayda sağladığı görülmektedir. Bu zor aşamada ise Millî Görüş'ün, İslami kesimin temsilcisi olarak varlığını gösterdiği belirtilmektedir. İncelendiğinde bu gelişmenin, Türkiye'de daha önceki zamanlarda dini istek ve beklentilerin siyasi bakımdan açık bir dille belirtilmesini müdafaa eden din yanlısı muhalefetin, öncelikli olarak kendi imkân ve olanaklarıyla teşkilatlanması, bir temsilciye sahip olması şeklinde ifade edilebilir.

Belirtilen açıklamalar doğrultusunda, bir politik faaliyet olarak Millî Görüş Hareketi'nin varoluşunun, kendini gösterdiği zaman dilimindeki ülke içi ve ülke dışı ilerlemeler ile Türkiye'nin tarihsel ve sosyal birikimi ve nitelikleriyle bağlantılı bulunduğu söylenebilir. Millî Görüş Hareketi partilerinin sıkça kullanmakta olduğu din dili ve dışlanmış inançlı grubun isteklerini benimsemesi, dindar kesim ile ilişkilerini geliştiren bir faktördür. Bu nedenle Millî Görüş partileri, dile getirdikleri politik söylemlerin bir gereği olarak tutucu grubun bir temsilcisi gibi hareket etmiş, her seçim öncesi tarikat önderlerinin icazet ve desteğini istemek vaziyetini yaşamamıştır (İnce, (12)10: s. 152).

Millî Görüş Hareketi'nin kurucusu Necmettin Erbakan, bu hareketi vatandaşın ruh ve anlamı, vatandaşın öz benliğini keşfettiği, ulusal kuruluşu simgeleyen telakki şeklinde belirtmektedir. Necmettin Erbakan'ın söylemlerinde yer alan milli ve manevi kazanımlara bağlı olma vurgusu *''önce ahlak ve maneviyat''* olarak hareketin söylemi içerisindeki en önemli faktörlerden biri haline gelmiştir. Bu kısım Türkiye'de halk topluluğunu ahlaki açıdan değiştirmeye çalışan Nakşi gruplarla, Millî Görüş Hareketi'nin amaçlarının birleştiği bir kısımdır. Bu amacın geleneksel bağlamda göstergesi Kur'an kursları ve İmam-Hatip okullarına yönelik düzenlemelerde karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'de Nakşi gruplar birtakım tenkitler göz ardı edilirse, genel itibariyle resmi din eğitimi kurumlarına ılımlı yaklaşmışlardır. Çünkü resmi din eğitimi kurumları, halkın mutlak yapısı ile barışık bir toplumsal tabakayı oluşturan Nakşi dini teşkilatlanmanın, toplumsal istek ve beklentilerini karşılayacak niteliktedir (İnce, (12):10:ss. 152-153).

> *''1960'lı yılların sonuna doğru siyasi hayata adım atan Milli Görüş Hareketi, daha önce farklı partilerin çatısı altında bulunan İslamcı siyasetin liderlerini, özgün bir siyasi kimliğe dayalı olarak bir araya getiren siyasi hareketin adıdır. Söylem ve politika olarak, Millî Görüş Hareketi, İslami oluşumların isteklerini demokratik bir ortama taşımıştır. Sınıfsal yönden ele alındığında da Millî Görüş partileri, Anadolu'daki orta sınıfın isteklerini siyasi açıdan ifade etmiş, bu kesimin merkezden çevreye doğru hareketini sağlamış, kadın kimliğini ön plana çıkararak, kadınlar başta olmak üzere, dindar muhafazakâr kesimin çağdaş bir seviyeye ulaşmasında görev üstlenmiştir.''* (İnce, s.160).

Nakşîlerin, siyasetle ilişkiselliğinin boyutunun incelenebileceği ulaşılabilir emsallerden biri, Millî Görüş Hareketi ile olan münasebetleridir. Nakşîlerle, Millî Görüş'ün ilişkileri üzerinde etkili olan bazı temel faktörlerden söz etmek mümkündür.

Bunlar içinde mühim ana faktörlerden biri, Türkiye'de din olgusunu temel alan topluluklarla Millî Görüş'ün ortak nitelikte toplumsal zeminlere sahip olmasıdır. Bu durumda, birbirine eş nitelikteki toplumsal zeminin, politik, içtimai ve iktisadi isteklerinin bağdaşması, oldukça natürel bir süreç içinde kendini gösteren sosyolojik bir faktör olarak kabul edilebilir. Bu doğrultuda:

> *''1925 ile 1950'li yıllar arasında varlığını koruma ve sürdürmeye yönelik planlarıyla işlevlerini sürdüren dinî gruplar, 1950'li yıllardan itibaren önce kamusal alandaki varlıklarını hissettirmeye, daha sonra da kamusal isteklerini siyaset aracılığıyla dillendirmeye başlamışlardır. Milli Görüş Hareketi'nin bu bağlamda dinî gruplar için bir basamak niteliğinde olduğu ifade edilebilir''* (İnce, (12):10:s.160).

Bu bağlamda Milli Görüş Hareketi ile Nakşilik arasındaki bağlantıya bakıldığında, tarikat liderleri ile Milli Görüş'ün lider kadrosunun diyalojik ilişkisi önem arz etmektedir. Fakat bu karşılıklı etkileşimler yalnızca lider odaklı etkileşimler kapsamında ele alınamayacak kadar derin niteliktedir. Bu etkileşimin başlıca sebeplerinden biri, ilk sırada Necmettin Erbakan olmak üzere, Milli Görüş Hareketi'nin çekirdek kadrosunun din anlayışında irdelenmelidir. Milli Görüş'ün lider takımının dini inanışları: *''Mâturîdîlik, Hanefîlik ve Nakşîlik''* ekseni etrafında şekillenmektedir.'' Bu açıdan ele alındığında Milli Görüş Hareketi'nin hem İslam dünyası ile hem de Türkiye'deki itikat merkezli oluşumlarla "İslam birliği", "İslam kardeşliği" ve "ümmet" telaffuzu üzerinden iletişim kurmuş olduğu dikkat çekmektedir (Algar, 2007, ss. 27-30).

Bir siyasi hareketin kalıcı olmasını sağlayan oldukça önem arz eden faktörlerden biri, destek bulabileceği bir toplumsal zeminin var olmasıdır. Milli Görüş Hareketi, toplumsal bağlamda tutucu- itikat sahibi bir zemin üzerine kurulmuştur Milli Görüş Hareketi kendi amaçları doğrultusunda Nakşî kadrolardan mümkün mertebe yararlanmış, söz konusu bu kadroları politikaya, siyasi arenaya taşımıştır. Bu sayede ''Nakşîler'' de hükümet ile ilgili hususlarda söz sahibi olmanın olanaklarını elde etmişlerdir. Bu sebeple MG'nin Nakşîlerle anlaşması bir bakımdan tarihsel arka plandan esinlenen bir düşünsel beraberlik ve diğer yönden Türkiye'deki oturmuş hükümet düzeninin gereği olan bir zarurettir. Bir başka ifadeyle, Türkiye'nin sosyal oluşumu üzerinde durulduğunda bu bağlaşma, sosyal zemin doğrultusunda aynı hususları barındıran iki kesimin, politik istek ve ümitlerinden kaynaklanan zaruri bir beraberliktir. Milli Görüş Hareketi'nin toplumsal zemini ele alındığında, "küçük

burjuva" olarak tanım getirilebilecek bir toplumsal zemin üzerine kurulduğu iddia edilebilir. Bu oluşum: ''Sünnî Müslüman çiftçiler, esnaf, tüccar ve zanaatkârlardır.'' Bu topluluklar Türkiye'de uzun zamandır idarenin dışında tutulmuş, inançları, yaşam biçimleri ve iktisadi korelasyonları yönünden ötekileştirilmek istenmiştir. Hayret edici biçimde Türkiye'de dini esas alan topluluklar da çoğunluklu olarak bu yapılar içerisinde ortaya çıkmıştır. Diğer partilerin "Anadolu çocuklarını" kabul etmeyen ''laik-kemalist'' siyaset tarzını takip etmesi, Anadolu coğrafyasındaki toplumsal zemini Milli Görüş partilerine yönelten bir faktör olarak görülmelidir. Türkiye'de İslam'ın tarihsel prosesi ele alınıp irdelendiğinde: ''Nakşibendilik, Türk tarihinin, kültürünün, ekonomisinin, politikasının ve kişisel kimliğinin bir parçası, kültürel ve dinsel geleneğin haznesi şeklinde kabul görmektedir'' (Yavuz, 2005, ss. 181, 182).

MGH'nin Nakşîlerle ilişkisinin, hareketin ulusal niteliğine güç kattığı belirtilebilir. Fakat Nakşîliğin Türkiye'deki etkileri bir yandan Millî Görüş'e ulusallık niteliği sağlarken diğer yandan onu İslam dünyasına kazandıran bir bağlantı konumundadır. Hareketin bu spesiyalitesi onun radikalleşmemesinin mühim nedenlerinden biri olmalıdır. Fakat MG'nin radikalleşmemesinin nedenleri değişik esaslarla da göz önüne çıkarılmaktadır. Yakın bir zaman diliminde İslam coğrafyasında kendini göstermeye başlayan radikal yapılanmalar ele alınıp incelendiğinde bu hususun önem verilmeyecek bir konumda olmadığı açıkça görülmektedir. Lakin farklı bir biçimde Milli Hareket, T.C.'ndeki köktenci dinsel oluşumlu topluluklara göre "İslamî hareketi bloke etmek için korunmakla" itham edilmektedir (İnce, (12):10: s.154).

Genel itibariyle bir yorum yapmak gerekirse: ''MGH'nin dinî gruplarla bağlantısı Türkiye'nin politik ve toplumsal ilerlemesinden ayrı biçimde ele alınamaz. Bu doğrultuda Türkiye'de 1983-1999 yılları arası kimlik politikası ve kişisel zenginleşme gayretlerinin açık bir biçimde kendini hissettirdiği yıllar varlık göstermiştir. Özal'lı yıllar olarak da adlandırabileceğimiz bu sürecin neo-liberal politikaları, Anadolu kent soylularını ortaya çıkarmış, Kürt, İslamî ve Alevî grupların özgüven elde ettiği ve özel (dini) kimliklerini kamusal alana nakletme çabasında oldukları yıllar olmuştur'' (Yavuz, 2011, s. 46). Söz konusu yıllarda MGH ilerlettiği politikalarla şehir yoksunlarına, orta gelirli kategorisinde bulunan çalışanlara ve şehir hayatı yaşayan İslami müteşebbislere erişerek toplumsal zeminini genişletmeyi başarmıştır. 1994 senesinden bugüne kadar kendini gösteren "Milli Görüş Belediyeciliği" ''toplumsal

belediyecilik, beyaz masa uygulamaları, halk meclisleri'' gibi uygulamalarla toplumsal zeminde etkinlik yakalamayı başarmıştır. Bu o dönemlere kadar toplumun mühim bazı kısmına açık olmayan yasaklı alanları toplum nezdinde kullanıma açmışlar, elitizm anlayışını kırmak istemişlerdir. Söz konusu bu mekânları aileye ve İslamî huhuslara uyarlayarak, bir manada dinî yapıların isteklerine yanıt vermişlerdir (Yavuz, 2011, ss. 80-84).

Milli Görüş Hareketi, Türkiye'de dini içerikli ögeleri mühim bulan halk toplulukları ile genel anlamda olumlu yönde bir bağ kurabilmesine karşın, kurulan ilişki zaman zaman problemlere sebep olmuş, politik ve toplumsal koşullar bu bağlantı üzerinde değişikliklere yol açmıştır. Bilhassa ara dönem olarak adlandırabileceğimiz zaman dilimlerinde, İslami topluluklar bazı durumlarda öz benliklerini muhataraya atmamak amacıyla bazen de desteklemeyi yararlı görmedikleri gerekçesiyle Milli Hareket bağlantılı siyasi partilere karşı resmiyet içinde olmuşlardır. Bu doğrultuda: Dinî gruplar, Erbakan'ın bazı adımlarını Türkiye'de sivil hükümetlerin geleceği için tehlike olarak addetmiştir. Dini gruplar, benlikleri üzerinde bulunan kudreti MG partileri ile bölüşme hususuna sıcak bakmamış, hem de bunun yanı sıra MGH'den daha hareketli, aktif faaliyetler göstermesine ve incelenip tartışılabilir somut neticeler sunmasına yönelik beklenti içine girmişlerdir. Bu beklentiler de MGH'yı ve hareketin öncüsü Dr. Erbakan'ı, dönem bazlı değişiklikler yapılmasına, yardım arayışına ve taktiksel anlaşmalar gerçekleştirmeye yöneltmiştir. İçinde bulunulan devrin marjinalitelerinin varlığıyla beraber umumî bağlamda MG'nin politik-toplumsal oluşumu, din merkezli gruplar tarafından resepsiyon edilmiş, fakat halk tarafından muayyen bir tedbirle karşılanmıştır. Bu durumun nedeni TR'de toplumun, tarikatlardan daha belirli ve açık bir biçimde politik arenaya da karışma arzularıdır ve bu nedenle MGH'yı kendilerine bir tehdit olarak görmeleridir. Belki bu durumun bir neticesi olarak öncelikle *''Nurcular ve Süleymancılar Milli Görüş'e olan desteklerini çektiklerini ifade etmişlerdir. Daha ileri bir tarihte ise İskenderpaşa cemaati ile Milli Görüş'ün ayrışma süreci vuku bulmuştur.''* Nakşî-Halidî bir geleneği bünyesinde barındıran İskenderpaşa Cemaati, Türkiye'de yakın süreçte kendini gösteren tarikat/ dinî gruplardan biridir. Tarikatın karizmatik dini lideri Mehmet Zahit Kotku 1952 yılından itibaren İskenderpaşa Camii'nin hocası ve tarikatın doğal piri olarak görevini idame ettirmiştir. Kotku, Türkiye'de varlığını göstermeye başlayan nispi serbest ortamdan da yararlanarak, çevresinde oldukça mühim bir kitleyi bir araya getirmeyi başarmıştır. Bu

kitle bir ölçüde sosyo-iktisadi olarak ve eğitim düzeyi yönünden seçkin kabul edilebilecek bir kitledir (Çakır, 1990, ss.19-22).

Milli Görüş Hareketi'ni anlamlandırmak için ''Mehmet Zahit Kotku''nun düşünceleri, yöntemi ve sosyal yaşama dair ön sezilerini ele alıp incelemek gerekmektedir. Kotku'nun yaşadığı zaman dilimi, Türkiye'de çağdaşlaşma, kentleşme sonucu sosyo-kültürel değişmenin hızlı biçimde gerçekleştiği bir süreçtir. Kotku'nun karakteristik niteliklerinden biri, Nakşibendîliğin esaslarını, sosyo-kültürel değişime aktarabilmesidir. Bir başka yönden genç kesime seslenebilen, sosyal ve politik problemlere hassas bir pir resmi çizmesi Kotku'yu özel kılan niteliklerindendir. Radikalizme onay vermeyen Kotku, yasal yöntemlerle gerçekleşebilecek İslami eğitim olanaklarını ilca etmiş, üyelerini bu doğrultuda kuruluşlar var etmeye ve bu sahalarda faaliyet gerçekleştirmeye yöneltmiştir. Hükümeti salt bir hasım olarak görmemiş fakat yasal tabanda eleştirmiştir. Onun toplumsal sorunlara alakası, çevresel problemlere hassas bir İslami bakış açısı ilerletmeye ve İslam dini alanında çağdaşlaşma modeli var etme çabalarına değin yol almıştır (Çakır, 1990, ss. 23-24).

Kotku'nun söylemleri ele alınıp incelendiğinde, sohbetlerinde ulusal gelişme, milli sanayi, ağır sanayi hamlesi, iktisadi özgürlük, getirisiz bankacılık gibi hususların belirtildiği ve dini merkez alan grup üyelerinin işaret edilen doğrultuda yönlendirilmeye gayret gösterildiği dikkat çekmektedir. Gerçekleştirdiği sohbetlerde *"el ele verip şirketler kurmak" "büyük fabrikalar tesis etmek"ten* söz ederek muhaliflere karşı koymak için lüzumlu *"topu, tankı, tayyareyi… bunların muhtaç olduğu… benzin, mazot vs.yi"* dışarıdan elde etmenin oldukça üzüntü duyulacak bir mevzu olduğunu ve *"körü körüne her şeylerini taklit etmenin"* doğru olmadığını belirtmektedir. . Zahid Kotku'nun üzerinde durduğu mühim mevzulardan biri, teknik-ekonomik ilerlemenin, sosyal-kültürel ilerleme ile başarılmasıdır. Bu görüş açısının neticesi olarak İskenderpaşa, erken dönemden itibaren, günü gününe çıkarılması planlanan mecmua yayınında ve kitap neşriyatında liderlik etmiştir. İskenderpaşa dergâhının bahsi geçen geleneksel ve ruhani ilerleme hususundaki gayretleri politikada *"önce ahlak ve maneviyat"* şeklinde değiştirilmiştir. N. Erbakan'ın siyasi kariyerinde sık sık söz ettiği iktisadi gelişme ve yargıda toplumsal eşitlik modülâsyonu da aynı niteliği taşıyan bir etkileşimin nihayete erme durumu olmalıdır. Zira Pof. Erbakan da M. Kotku'nun zatı ve Milli Hareket üzerindeki tesirini *"bizim ahlakımız tekke*

ahlakıdır", "sanayileşme mücadelemizde, elbette rahmetli Mehmet Zahit Kotku Hocamızın nasihat ve tavsiyelerini unutmamız mümkün değildir" sözleriyle belirtmektedir. M. Z. Kotku, vefatına kadar Erbakan'ın yaşamında etkili olmuş, *"hayatının hemen her aşamasında Erbakan'ın sığındığı bir huzur limanı"* olmuştur. Belirtilen söylemler doğrultusunda Mehmet Z. Kotku'nun, *''Milli Görüş üzerindeki tesirinin, harekete adaptasyon sağlayan manevi bir lider olmanın ötesine geçtiği söylenebilir.''* Bu nedenle Erbakan-Kotku ilişkisi tarihsel süreklilik doğrultusunda ele alınarak; Gümüşhanevi'nin II. Abdülhamit ile ilişkisine benzetilmiştir. Bu manada Kotku-Erbakan ilişkisinin, Nakşibendiliğin politikaya yön tesis etme ve hükümet erkanlarına yol gösterme geleneğinin yaşama geçirilmesi olduğu söylenmiştir. İlk etapta M. Z. Kotku'nun yardımı ile yola çıkan MGH'nin, 1970'li yılların sonlarına doğru küresel ilerlemelerin de tesiri doğrultusunda daha radikal bir çizgiye yöneldiği savunulmuştur. Bu süreçten itibaren, Kotku, MG'yi bazı hususlarda eleştirmiş ve bazı isteklerde bulunmuştur. Kotku'nun bu isteklerinin partinin gençlik teşkilatlarını kapatması, Erbakan'ın istifa etmesi, hatta partinin kendini feshetmesine kadar uzandığı iddia edilmekle birlikte; vefatından sonra bu ayrışmanın daha da netlik kazandığı görülmektedir. İskenderpaşa-MG ayrışmasının zeminindeki faktörlerden biri kurumların birbirinin alanına karışmasıdır. İskenderpaşa topluluğu ve Milli Hareket ayrışmasını mutlak bir yöneten- yönetilen arasındaki bağlantı veya bir kabullenme problemi olarak değerlendirmek doğru bir tutum olmayacaktır. Konu ile alakalı kaynaklar çoğu hususta önderleri haklı göstermeyi amaçlayan belgeler oluşturmaktadır. Temeline inilip irdelendiğinde sorunun daha farklı kavramlarla ilişkili olduğu dikkat çekmektedir. Düşünüldüğünde problem, ''Türkiye koşullarında politik bir hareketin bir cemaat olarak/cemaatle birlikte ne kadar yoluna devam edebileceği problemi'' olabilir. Problem şahsi hevesler, önderlik yarışı vb. ile bağlaşık olmanın yanı sıra, siyasi faaliyetin eldeki koşullarda yönünü nasıl tayin edeceğine dair yasal, politik ve sosyal tarafları bulunan oldukça hızlı gidişata sahip bir kavramdır. Millî Görüş Hareketi, sosyal projelerini gerçekleştirmek amacıyla yetişmiş kadrolara gereksinim duymuştur. Tarihi geri planı ve 1950'li yıllardan bu yana edinilen deneyimi aracılığıyla ve çeşitli dinsel temele dayalı topluluklara kıyasla bir basamak ileride olan Nakşî tarikatına mensup şahıslar, kalifiye kadrolarıyla Millî Görüş'e dayanak olmuşlardır. Bunun yanı sıra; MG partilerinin dinî gruplarla ilişkisinde mecburi olarak Türkiye'nin konjonktürel ilerlemelerinin tesirli olduğu, dinî grupların sosyal

zemininin bu varyasyonlardan etkilendiği, ancak dinî gruplarla MG geleneği arasındaki etkileşimi belirleyen ana etkenlerden birinin de dini grupların sosyal zemininin sosyo-iktisadi özellikleri olduğu karşımıza çıkmaktadır. Bu doğrultuda aynı tarikat içerisinde bile sosyal zeminin niteliklerine göre değişen seçimler görülebilmiştir (İnce, (12):10: s. 157).

Sonuç olarak çalışmamın ikinci bölümünde:

> ‘‘*Nakşilik- Siyaset İlişkisi Bağlamında Türkiye’de Dini Gruplar ve Mili Görüş’’* başlığı adı altında da bahsi geçtiği üzere: *‘‘Milli Görüş Hareketi’nin dini gruplarla ilişkisi Türkiye’nin siyasi ve sosyal gelişiminden ayrı bir değerlendirme konusu olamaz. Bu bağlamda ilk olarak Milli Görüş Hareketi (MGH), bir dini grup içerisinde ortaya çıkarak, gelişimini bu doğrultuda devam ettirmiştir. Bu durum MGH’nin sosyal tabanını ve dini gruplarla ilişkisine etkide bulunan önemli bir faktör niteliği taşımaktadır. Fakat siyasi bir hareket olarak karşımıza çıkan Milli Görüş Hareketi’ni dini bir grupla sınırlandırmak da doğru değildir. Milli Görüş Hareketi’nin ortaya çıkışı, geçen zaman dilimindeki ulusal ve uluslararası gelişmelerle ve Türkiye’nin tarihsel ve toplumsal yapısı ve özellikleriyle de yakından ilgilidir’’* (İnce, (12):10:s.144).

Nakşîlerin, politika ile ilişkilerinin gözlemlenebileceği benzerlik taşıyan emsallerden biri, Milli Görüş ile arasındaki münasebetin niteliğidir. Nakşîbendi tarikatı ile Milli Hareket arasındaki münasebetin boyutuna değinen birkaç ana hususta söz edilebilir. Bunlar arasında ana ilkelerden ilki: ‘‘Türkiye’de dinî gruplarla MG’ün benzer toplumsal zemine dayanmasıdır.’’ Bu bağlamda, özdeş toplumsal zeminin, politik, toplumsal ve iktisadi isteklerinin uyumlu olması, doğal bir süreçte kendini göstermeye başlayan sosyolojik bir kavram şeklinde kabul görebilir. Bu yönüyle ele alındığında:

> *‘‘1925 ile 1950’li yıllar arasında varlığını koruma stratejisiyle faaliyet gösteren dinî gruplar, 1950’li yıllardan itibaren önce kamusal görünürlüklerini geliştirmeye, ardından da kamusal isteklerini politikaya nakletmeye başlamışlardır. MGH bu aşamada dinî gruplar için bir basamak olmuştur’’* (İnce, (12):10: s. 160).

Türkiye’de Nakşibendi tarikatı genellikle MGH ile olumlu- pozitif ilişkiler içinde varlığını sürdürmektedir. Hareketin de dini esas alan grupları mühim bir toplumsal zemin şeklinde gördüğü söylenebilir. MGH ve tarikatlar arasında zaman zaman inişler-çıkışlar olsa da genel olarak sıcak ilişkilerin varlığı göze çarpmıştır (İnce, (12):10:s.144). Yaşanan sorunların temelinde Türkiye’de cemaatlerin, tarikatlardan daha belirgin bir biçimde siyasi alanda söz sahibi olmak istemeleri ve Milli Görüş Hareketi’ni kendilerine bir tehdit olarak görüyor olmaları bulunmaktadır. Bu durumun

bir sonucu olarak da ilk önce Nurcular ve Süleymancılar MG'ye artık destek vermeyeceklerini açıklamışlar (Büyükkara, 2006, s.134) ve ilerleyen süreçte İskenderpaşa cemaati ile Millî Görüş'ün ayrışma süreci vuku bulmuştur. Tarikatlar, tarih boyunca iktisadi, siyasi, sosyal vb. birçok alanda stratejik vazifeler üstlenmiş ve ifasını gerçekleştirmişlerdir. Hükümet ve halk arasındaki ilişkiselliği kuvvetlendirerek uzun dönemler varlığını sürdürecek olan Türk hakimiyetinin esaslarını dayanıklı zemin üzerine kurmuşlardır (Yapıcı, 2019, s.7).

Millî Görüş ile Nakşilik tarikatına mensup bireylerin münasebeti, kimi zaman dilimlerinde dalgalanmasına karşın, genel itibariyle olumlu bir düzlem üzerinde ilerlemiştir. Çünkü bu iki oluşumun sosyal zemini, kategorize edilmiş olmasına rağmen aynı kökten türemektedir. Mevzubahis sınıfsal köken, toplumsal isteklerin benzerliğini, problem alanı tanımlarının emsal olmasını gerektirmiştir. Bu sayede kurulan münasebetin geleceği, belirli olmayan bir zaman diliminde, isteklere bağlılık gerektirmenin yanı sıra mecburi bir birlikteliğe neden olmuştur (İnce, s.161).

SONUÇ

Din olgusunu toplumdan ve toplumu da din kavramından ayrı düşünüp irdelemek pek mümkün görünmemekle birlikte; tarihsel zaman diliminde dinlerin pek çok medeniyetin ilerleyişinde ya da yok olmasında etkin bir faktör olduğu karşımıza çıkmaktadır (Abuzar, 2011, s.151).

Din ve toplum arasındaki ilişkiler farklı şekillerde kategorize edilmektedir. Birinci kategoride din faktörünün toplum üzerinde etkili olduğu ifade edilirken; ikinci kategoride ise toplumun da dinin üzerinde tesiri olduğu belirtilmektedir. Bu doğrultuda öncelikle din faktörünün toplum üzerindeki etkisine örnek olarak toplumlara belli bir zihniyet kazandırması, toplumsal kontrol, sosyal hayatı yeniden düzenlemek ve simgesel bir beraberlik- bütünleşme sağlamak gösterilebilir. İkinci kategoride yer alan toplumun din üzerindeki etkisine örnek olarak; dini bayram ve törenler, tarım ile uğraşan toplumların tanrılarına "Toprak Ana" ismiyle hitap etmesi belirtilebilir (Keskin, 2004, s.18).

Din ve devlet arasındaki bağlantı ele alınıp incelendiğinde, din olgusunun politik arenadaki faaliyetlerinin, meşruiyet elde etmek isteyen hükümet tarafınca kullanıldığı gözlemlenmiştir. Bunun yanı sıra dinin meşrulaştırma yönünün, dini sömürüye de yol açtığı görülmüştür. Dinin toplum üzerindeki tesirinin farkına varılması sonucu, hükümetler yönetimlerini meşrulaştırmak bir başka deyişle gücünü yasallaştırmak bağlamında bu kavramı kullanmışlardır. Bunun yanı sıra din faktörü, toplumlar ve kurumlar arasında farklılık göstermektedir. Bireylerin sosyal hayatlarına tesir ederek onları yönlendiren, hukuki, ahlaki ve toplumsal kuralları da bünyesine barındıran din; araçsallaştırılma yönünden de hedeflerin gerçekleştirilmesi bağlamında bir ara basamak olarak karşımıza çıkmaktadır (Akan, 2017, ss.61-62).

Din olgusunun bütünleştirici, tutucu ve değiştirici rolü üzerinde durulması, sosyal değişim unsuru yönünden oldukça mühim olduğu gerçeğini gözler önüne sermektedir (Abuzar, 2011, s.152).

Tarihsel zaman diliminde bireysel ve toplumsal pek çok ilerlemenin odak noktasında yer alan din faktörü; bireyleri grup ya da topluluklar halinde bir arada tutan oldukça mühim bir güçtür. Bunun yanı sıra her dinin ve ideolojinin bir mistiği olduğu karşımıza çıkmaktadır. İslamiyet'i esas alan toplumlarda bunun ismi "Sufilik" ve "tasavvuf"

olarak açıklanmaktadır. Tasavvuf yalnızca tarikat ve tekke ile sınırlandırılamaz fakat tasavvuf denildiğinde öne çıkan belirgin tarikatlar vardır. Türkiye'de ise tarikat denildiğinde çok geniş bir alana yayılmış ve etkin/tesirli bir tarikat olan Nakşibendiyye Tarikatı akla gelmektedir. Yaklaşık sekiz yüzyıllık bir mazisi olan ve çok geniş bir alana yayılmış bu tarikat; bu kadar etkin olabilmesini şer'i kurallara olan bağlılığından ve politik-toplumsal problemlere çeşitli araçlarla müdahil olmasında almaktadır (Yapıcı, 2019, ss.148-149).

Nakşilerin politika ile olan bağlantısının incelenebileceği en yakın örneklerden biri MGH ile olan ilişkileridir. Bu ilişkinin nasıl oluştuğu bağlamında bazı unsurlardan bahsetmek mümkün gözükmektedir. Öncelikle, Türkiye'de dini gruplar ile Milli Görüş Hareketi benzer nitelikte sosyal zemine sahiptir. Bu doğrultuda gerek politika hususunda gerekse toplumsal ve iktisadi alanda talepler örtüşmekte ve bu durum birbirlerini desteklemelerine olanak sağlamaktadır. MGH bu aşamada dini gruplar açısından bir basamak olma niteliğine haizdir (İnce, s.160). Milli Görüş Hareketi, ortaya çıktığı zaman diliminde dini ve milli alanda gereksinim duyulan mevzuları dile getirerek önemli bir boşluğu doldurmuş ve halk tarafından desteklenmiştir (Tuğrul, 2017, s.652).

Her ne kadar hareketin siyasi arenada kendini göstermesinde iktisadi ve politik sebeplere dayanan toplumsal baskılar mühim bir faktör olarak karşımıza çıksa da esas baskının dini içerikli kaynaklardan, en mühimi de İslamiyet'in belirtilen kaidelerinden geldiği görülmektedir. Bir başka söylemle; Milli Görüş Hareketi, dini temel alan halka kendilerine has bir düşünce ve dünya görüşü kazandırma işlevinin bir sonucu olarak kendini göstermiş ve fikir ve siyasi görüşünü ise "Ehl-i Sünnet" anlayışı belirlemiş ve yönlendirmiştir (Aşgın, 2018, s.495).

Elli yıllık mücadelesi içerisinde kurulan teşkilatın çalışma yöntem ve metotlarının nasıl olması gerektiği, hangi amaç doğrultusunda politika yapılırsa başarı sağlanacağı yönünde çalışmalar bulunmaktadır. Bu belirlenen çalışmaların bir neticesi olarak da karşımıza politik arenadaki görevlerinin devamlılığını sağladıkları çıkmaktadır (Engin, 2019, s.108).

Bu çalışmada ''Türkiye'de Din ve Siyaset Ekseninde Bir Parti İncelemesi: Milli Nizam Partisi'' konusu incelenmekle birlikte; Dini hareketlerin siyaset üzerindeki

etkisinin incelenmesinde Milli Nizam Partisi'nin rolü nedir? Sorusuna da yanıt aranmaktadır.

İlk olarak MNP, Türk politikasında mühim bir kırılmayı ve özgürlüğü temsil etmektedir. İslamcıların politik arenada ilk kez kendi hüviyetleri ile görünmesine olanak sağlayan MNP, siyasi arenada İslamcılığın sağcılıktan ayrılmasının sembolü niteliğindedir. MNP ile İslamcılar, kendi hüviyetleri ile siyasi arenaya iştirak etmişler ve sağ politika çizgisinden ayrılarak özgürlüklerini kazanmışlardır. Esasında bu vaziyet tutucu ve radikal politika yönteminden haricen üçüncü bir seçeneğin ''Türk'' politikasında kendini göstermesini ifade etmektedir (Akkır, 2020, s.132).

Milli Nizam Partisi, MGH'nin kurulan birinci partisi olmanın yanı sıra Necmettin Erbakan ve 18 arkadaşı tarafından kurulmuştur. Ulusal ve geleneksel yönden gelişme telaffuzunu temel alan Milli Nizam, İslam dininin topluma kazandırdığı duyarlılıkları bünyesinde barındıran bir parti olma niteliği taşımaktadır. Milli Nizam Partisi'nin TR'de din olgusunun politika üzerindeki tesirini ifade etmesi bağlamında deneme yapılabilecek nitelikte bir alan olma özelliğine sahiptir. Çağdaşlaşma prosesinde siyasi arenada dindar kesime yaşam hakkı tanımayı olumlu görmeyen politik rejim, MNP ile birlikte değişim göstermek mecburiyetinde bırakılmış; din olgusu ve dini telaffuz, politikanın ve içtimaiyatın camiasında varlığını gösterme emaresinde bulunmuştur (Akkır, 2020, s.116).

Türkiye'de din ve siyaset arasındaki bağlantı yönünden Milli Nizam Partisi'nin gerçekleştirdiği oldukça mühim yardımlardan biri laiklik olgusunun ve halkçılık kavramının hürriyet, din ve inanç özgürlüğü ve halk buyruğu yönünden tefsir edilmesidir. Laisizmin dinsizlik şeklinde algılanmasının yanlış olduğunu belirten MNP, İslamcıları kendi hüviyetleri ile politik arenadan dışlayan laiklik zihniyetine oranla din ve vicdan hürriyetine teminat veren bir değer olarak laikliği müdafaa etmiştir. Esasında edilen müdafaa, din kavramı ile laiklik olgusu arasındaki bağlantının tekrar tefsir edilmesinin yolunu kolaylaştırmış; din ve laiklik kavramları pozitif bir bağ kurmaya başlamıştır (Akkır, 2020, s.132).

Din olgusu ile politika arasındaki bağlantı yönünden ifade edilen başka çıkarım, Milli Nizam'ın desteğiyle politik düzenin kabul görmesidir. Müslüman kesimin kendi hüviyeti ile politik düzen içinde kendini göstermesi, hükümet ile İslam dinini kabul

etmiş halk ilişkisinin pozitif yönde seyretmesine ve politik sulhun gerçekleşmesine olanak sağlamıştır. Çeşitli din merkezli gruplara dahil olanlar, politik odağın içine dahil edilmeyenler, muhitin sakinleri, toplumun orta ve düşük gruplarına dahil olanlar MNP ile politikanın odağı yönünde ilerleme kaydetmişlerdir (Akkır, 2020, ss.132-133).

Milli Nizam Partisi'nin politika sahnesindeki varlığı bir hayli kısadır. Bir yıl gibi uzun olmayan süreç içinde politik sahada mevcudiyeti bulunan MNP, Türkiye'de din ile politika arasındaki ilişkinin pek çok işaretini bünyesinde barındıran laboratuvar gibidir. İlk İslam esaslı politik parti olma niteliği taşıyan MNP'nin varlık göstermeye başlaması ile birlikte, dinin politik arenadaki tesiri, dinin yasallaştırıcı gücü, Müslüman halkın politik arenada mevcudiyet göstermesi ve laikliğin tekrar tefsir edilmesi gibi hususlar politikanın gündemini oyalamaya başlamıştır. MNP'nin kısa süren siyasi ömrü, kendinden sonraki politik zaman dilime oldukça fazla tesir etmiştir. MNP'nin varlığını göstermeye başlaması dolayısıyla İslam dinini benimsemiş grubun demokrasi, laisizm ya da politik düzen ile daha iyi ve düzenli ilişki oluşturmalarının alt yapısı meydana gelmeye başlamıştır. Bu politik teşekkül ile İslamcı camia ne köktenleşme yönünde ilerleme kaydetmiş ne de dini bir rejim oluşturmak maksadıyla devrimci yollara başvurmuştur. Bu doğrultuda İslamcılar politik camia içerisinde varlığını idame ettirebilecekleri için bir toplumsal ve politik sistemi tekrar elde bulunan yönetim ilişkisi içinde tasarlamaya çaba göstermiştir. ''İnce'nin makalesinde üzerinde durduğu, Nakşibendilik damarı Millî Görüş'ü yasal çerçevede tutmaya olanak sağlamıştır. Bunun yanı sıra Millî Görüş de Türkiye'de radikalizmin ortaya çıkmasına engel olmuştur. Çünkü dindarların politik yönden temsil edildiği hissiyatı radikalizmi engelleyen bir faktördür.'' Milli Nizam Partisi'nin ortaya çıkmasında yer alan,

> *''Nakşibendilik gibi dini grupların varlığı da MNP'nin şahsı manevisinde İslamcıların düzen içinde kalarak toplumsal düzeni ahlakileştirme çalışmalarının yasal zeminini meydana getirmiş ve bu doğrultuda Milli Görüş kendi nüfuz alanını genişletme fırsatını elde etmiştir. Türk politik yaşamında dindarların istekleri yasal temelde söze dökülebilmiş, Milli Görüş bunun politik temelini oluşturmuş ve dilini kurmuştur.''* (Akkır, 2020, s.133).

Türkiye'de din kavramı ve politika ilişkiselliği doğrultusunda MNP ile kendini gösteren bir başka netice de dinsel temelli toplulukların, tarikat ve cemaatlerin politik

yaşamda simgelenmesidir. Gün yüzüne çıkması engellenmiş olan imtiyaz MNP ile ifade edilmeye başlanmıştır. Bir dönem politik arenadan uzak tutulan veya kovuşturmaya uğrayan dini gruplar, MNP ile birlikte politik arenada tekrar görülür olmaya ve toplumsal arenada tesirini artırmaya başlamıştır (Akkır, 2020, ss.133-134).

Kısacası Türkiye'de Din ve Siyaset Ekseninde Bir Parti İncelemesi: Milli Nizam Partisi isimli çalışmada öncelikle; din olgusu tanımlanmış, dinin insanlar ve siyaset üzerindeki etkisinden, Türkiye'deki dini çalışmalardan bahsedilerek; dini hareketlerin siyasete olan etkisini açıklamak bağlamında Nakşibendilik ve Milli Görüş Hareketi irdelenmiştir. Millî Görüş Hareketi'nin faaliyetlerinden, söylemlerinden, ideolojilerinden bahsedilerek; çalışmanın da asıl konusunu oluşturan Milli Nizam Partisi'nin kuruluşu, ideolojisi ve faaliyetleri açıklanmıştır. Bu çalışmayı ''Ramazan Akkır'ın Türkiye'de Din ile Siyaset İlişkisi Bağlamında Milli Nizam Partisi'' (2020) adlı çalışmasından ayıran fark ise konunun dini hareketler boyutuyla ele alınmasıdır. Partinin, dini hareketlerin siyaset üzerindeki etkisinin incelenmesine nasıl etki ettiği ve bu bağlamda ne tür bir rol oynadığı açıklanmıştır.

KAYNAKÇA

Abuzar, C. (2011). Dinin Toplumsal Yaşam Üzerindeki Etkisi. *Harran ÜniversitesiİlahiyatFakültesi Dergisi,* (26), 144-153.

Açıkgöz, Ö. (2008). *Osmanlı Modernleşmesi.* Ankara: Lotus Yayınevi.

Adıgüzel, V. (2014). *Şerif Mardin Düşüncesinde Din- Siyaset İlişkisi.* Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Denizli.

Ahmad, F. (2012). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. İstanbul: Analiz Basın Yayınları.

Akan, D. (2017). Dinin Siyasallaşması Türkiye Örneği (İslam'ın Siyasallaşması). İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Akkır, R. (Mart 2020). ‘‘Türkiye'de Din İle Siyaset İlişkisi Bağlamında Milli Nizam Partisi’’. Sosyal Bilimler Dergisi, 3: 115-138.

Aksay, H.(1971). *Milli Nizam Davamız.* (1. Baskı). İzmir Gençlik Teşkilatı, İstanbul: Karınca Matbaası.

Aktürk, H. (2017), "Yumuşak İdeolojinin Gücü: Diğer İslami Hareketleri Besleyen Bir İdeoloji Olarak Milli Görüş Hareketi", *Doğumunun 90. Yılında Necmettin Erbakan Ve Milli Görüş Düşüncesi Sempozyumu,* (Edit: Mahmut Hakkı Aydın), Sayfa: 457-470, Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Kültür Yayınları

Albayrak, Hafize Şule. "Batı Ülkelerinde Din-Devlet İlişkilerindeki Alternatif Modeller ve Türkiye Örneği". *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 48 (Temmuz 2015), 185-198.

Albayrak, Sadık. 1989, *Türk Siyasi Hayatında MSP*, İstanbul: Araştırma Yayınları.

Algar, H., (2007). *Nakşibendilik.* Yayına Hazırlayan: A. Cüneyd Köksal, İstanbul: İnsan Yayınları.

Altın, M. (2019). Modernleşme Sürecinde Türkiye'de Din ve Siyaset. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmış Doktora Tezi, Malatya.

Altun, A., Mazman, İ., (2020). Osmanlı İmparatorluğundan Türkiye Cumhuriyetine İktidarların Meşruiyet Kaynakları. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (KÜSBD)* , *10* (2): 465-482

Aron, R., (1978), *Sanayi Toplumu*, çev. E. Gürsoy, (1.baskı) İstanbul: Dergâh Yayınları, İstanbul.

Asiltürk, O. (2015). Milli İttifak (SP+BBP). Saadet partisi ve Büyük Birlik Partisi (Milli İttifak Ankara Arena Spor solonu). Ankara: Milli Gazete.

Aşgın, H. İ. (2018). *Din ve Siyaset İlişkisi Bağlamında Milli Görüş Hareketi.* Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yayımlanmış Doktora Tezi, Çorum.

Arslan, H. (2019). *Milli Görüş Hareketi'nin Laiklik Anlayışı.* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Aydın, M., (2000), *Kurumlar Sosyolojisi,* (2.Baskı), Vadi Yayınları, Ankara.

Aygen, M. (Haziran 2019). ‘‘Din, Devlet ve Siyaset İlişkisi Üzerine’’. Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, 7 (18), 516-536.

Bahadıroğlu, Y., (2017) *Osmanlı'nın Yükselişi*. Ankara: Hayat Yay. Grubu, s.70-71

Barbier, Maurice. *Modern Batı Düşüncesinde Din ve Siyaset*. çev. Özkan Gözel. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1. Baskı, 1999

Bayyiğit, M. (2003). Din Siyaset İlişkileri Bağlamında Seçmen Davranışları ve Din. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 15(15), 29-38.

Berger,Peter L.,*Dinin Sosyal Gerçekliği,* (çev. Ali Coşkun), İnsan Yayınları, İstanbul, 1993.

Bora, T. (2017), *Cereyanlar: Türkiye'de Siyasi İdeolojiler,* İstanbul: İletişim Yayınları.

Büyükkara, M. A., (2006). *Türkiye'de Radikal Dini-Siyasi Akımlar, Demokrasi Platformu*, Yıl, 2, S. 8, Güz, ss. 107-166

Büyükkara, M. A. (2017). *Çağdaş İslami Akımlar,* İstanbul: Klasik Yayınları.

Cengiz, C., (2008). *Türkiye'de İslamcılığın Tarihsel Seyri ve İslam Dergisi*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Çaha, Ö., Baykal, Ö. (Eylül 2017). ‘‘*Milli Görüş Hareketinin Kuruluşu: Türk Siyasetinde Milli Nizam Partisi Deneyimi’’.* Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 19(3): 788-806.

Çakır, R.,(1990) *Türkiye'de İslami Oluşumlar*. İstanbul: Metis Yayınları.

Çalışkan, N. Sıcak, A. S. (2017). "*Dini Hareketlerde Sıkça Kullanılan Âyetler: Prof. Dr. Necmettin Erbakan Örneği",* ESAM-Turkish Studies İşbirliği İle Millî Görüş Özel Sayısı, Edt. M. R. Kutan, M. D. Erdem, H. Kılıçarslan, C. 12, S. 8, Ankara: Turkish Studies Dergisi, ss. 71-84.

Çaha, Ö., (2008), *Modern Dünyada Din ve Devlet,* (1.baskı), Timaş Yayınları, İstanbul.

Çınar, Ö. (2016). *Türk Siyasi Hayatında Milli Nizam Partisi.* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Demirtaş, H., (2018). Nakşibendîlik'in Anadolu'da Ortaya Çıkışının Belgesi: Şeyh Hâce İshak er-Rumî Vakfiyesi. *Vakıflar Dergisi,* (50), 23-47.

Engin, R. T. (2019). *Türk Siyasi Hayatında Milli Görüş Hareketi: Temel Esasları ve Söylevleri.* Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Eraydın, S., (1990). *Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul, s.430; Kara, M., (1985). *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul,s. 294.

Erbakan, N. (1971). *Mecliste Ortak Pazar*. İzmir: MNP Gençlik Teşkilatları Genel Başkanlığı

Erbakan, N. (1971). *Birinci Büyük Kongrede*. İstanbul: MNP İstanbul Gençlik Teşkilatı Yayınları.

Erbakan, P. N. (1975). *Milli Görüş - Temel Görüş.* Ankara: Dağaracak Neşriyat ve Dağıtım.

Freyer, H., (19Y64). *Din sosyolojisi,* çev. Turgut Kalpsüz, Ankara: Ankara Ünv. İlahiyat Fak. Yay., s. 64

Güneş, A. (2014). Sosyolojik Olarak Din ve Toplum İlişkileri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 24(1), 153-164.

Işık, Z. (2015). *Şeyhler ve Şahlar,Osmanlı Toplumunda Devlet-Tarikat İlişkilerinin Gelişim ve Değişim Süreçleri*. Konya: Çizgi Yay., s.15

İnalcık, H. (2009). *Devlet-I Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-1*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

İnce, A. (2017). Nakşîlik-Siyaset İlişkisi Bağlaminda Türkiye'de Dinî Gruplar ve Milli Görüş. *Turkish Studies International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,* 12(10), 143-164.

İyiekici, B. (2018). *Milli Görüş Hareketi'nin Siyasal Dönüşümü: Kuruluş Döneminden 28 Şubat Sürecine.* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.

Kahraman, M. (2008). Avrupa Birliği Ülkelerinde ve Türkiye'de Laiklik. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *5*(9), 57-77.

Kara, H. (2017). Tek Parti Dönemi Din Politikası. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 9 (19), 111-136.

Kara, M., (1990). *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*. İstanbul: Dergah Yayınları s. 295).

Kara, M., (1977). *Din Hayatı Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*. İstanbul: Dergah Yay., 120

Kaya, İ. (2020). Makrososyolojik Perspektife Göre İslam Tarihinde Din ve Devlet İlişkisi Modelleri. *Tokat İlmiyat Dergisi,* 8 (1), 404-428.

Keskin, Y., M., (2004). Din ve Toplum İlişkileri Üzerine Bir Genelleme. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi IV* (2), 7-21.

Kılıç, A., R., Dağ, R., (2019). Din-Devlet İlişkileri Açısından Menzil Cemaati Örneği. *Turkish Studies,* 14(1), 205-226.

Kıvrak, E. (2020). *''Milli Nizam Partisi: Tarihsel ve Kuramsal Bir Değerlendirme'',* Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi, (6):12, ss. 133-153.

Kişi, E. (2021). "Din ve Devlet İlişkileri" Bağlamında Diyanet İşleri Başkanlığı ile Rus Ortodoks Kilisesi'nin Karşılaştırılması, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,* (6)11, ss.46-65.

Kotku, M., Z., (1991). *Tasavvufî Ahlak 2.* Ankara: Seha Neşriyat.

Köker, L., (2000), *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, (6. baskı), İletişim

Yayınları, İstanbul.

Köprülü, M., F., (1918). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. İstanbul

Macit, M. (2007). ‘‘Türkiye’de Sosyal Değişme, Din ve Siyaset (Çok partili demokratik hayata geçişten günümüze din-siyaset ilişkisinde etkin sosyal dinamikler çerçevesinde bir inceleme)’’. Dini Araştırmalar Eylül- Aralık 2007, 10(30): 91-120.

Macit, A. (2017). *“Millî Görüş ve Çağdaş İslam Düşüncesindeki Yeri”,* ESAM-Turkish Studies İşbirliği İle Millî Görüş Özel Sayısı, Edt. M. R. Kutan, M. D. Erdem, H. Kılıçarslan, C. 12, S. 8, Ankara: Turkish Studies Dergisi, ss. 133-148

Macit, A. (2018), *Necmettin Erbakan,* İstanbul: İlke Yayınları.

Mardin, Ş. (1991-2007). Türkiye’de Din ve Siyaset Makaleler. İstanbul: İletişim Yayınları.

Mardin,,Ş., (1992). *Bediüzzaman Said Nursi Olayı, Modern Türkiye'de Din ve Toplumsal Değişim.* çev: Metin Çulhaoğlu. İstanbul:İletişim Yayınları, (ç).

Mili Nizam Partisi Kuruluş Beyannamesi, (1970), Ankara: Nüve Matbaası.

Milli Nizam Partisi Program ve Tüzük, (1970), İstanbul: Haktanır Matbaası.

MNP. (Tarihsiz). *Program ve Tüzük,* İstanbul: Haktanır Basımevi.

Ocak, A., Y., (2010). *Osmanlı Sufiliğine Bakışlar.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Okumuş, E. (2001). Din-Toplum İlişkilerinde Dini Meşruiyet ve Dini Meşruiyet Bağlamında Geçen Yüzyılın Sosyal Görünümü. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 3(1), 81-94.

Okumuş, E. Meşruiyet Ekseninde Din ve Devlet. İstanbul: Pınar Yayınları. 2003, s.130

Özbudun, E. William, H. (2010). *Türkiye’de İslamcılık, Demokrasi ve Liberalizm,* İstanbul: Doğan Kitap.

Özman, A. ve Dede, K. (2012) Türk Sağı ve Masonluğun Söylemsel İnşası: İktidar, Bilinmezlik, Komplo, İ. Ö. Kerestecioğlu, G. G. Öztan (Der.*) Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri.* (169-202) İstanbul: İletişim Yayınları.

Rahman, F., (2014), İslâm, çev. Mehmed Dağ, Mehmet Aydın, (11.baskı), Ankara Okulu Yayınları, Ankara

Sadık, A. *Türk Siyasi Hayatında MSP Olayı,* İstanbul, Araştırma Yayınları, 1989.

Safi, H., (2009). *Reşahat Ayne'l Hayat (Can Damlaları)* Sadeleştiren: Necip Fazıl Kısakürek, İstanbul: Eserkitap.

Solmaz, B. *Dinin Toplum ve Kültür Üzerine Etkileri*

Subaşı, N. (2013*) "Devlet, Cemaat(ler) ve İslamcılık", Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri,* Der. İ. Kara, A. Öz, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, ss. 568-578.

Toprak, Z. (2013). *Türkiye'de Popülizm*. İstanbul: Doğan Kitap

Tosun, N. (2015). *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür.* İstanbul: İSAM Yayınları.

Tuğrul, T. (2017). *"Millî Görüş Hareketi Bibliyografyası",* ESAM-Turkish Studies İşbirliği İle Millî Görüş Özel Sayısı, Edt. M. R. Kutan, M. D. Erdem, H. Kılıçarslan, C. 12, S. 8, Ankara: Turkish Studies Dergisi, ss. 247-336.

Tuğrul, T. (2017). *''Milli Görüş Hareketi'nin Temel Karakterleri'',* Mezhep Araştırmaları Dergisi, (10):2, ss. 617-657.

Türk, R. (2015). ''Türkiye'de Siyasal İslam'ın Örgütlenme Faaliyetleri''. Akademik Hassasiyetler Dergisi, 2(3): 100-130.

Türk. H. B. (2018), *Muktedir: Türk Sağ Geleneği ve Recep Tayyip Erdoğan,* İstanbul: İletişim Yayınları

Uzun, M. (2013*). Erbakan Risaleleri: 1 Erbakan Dilinde Milli Görüş.* İstanbul: Ravza Yayınları

Yalçın, Soner. *Erbakan*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2012

Yapıcı, Ü. (2019). *Cumhuriyet Döneminde Nakşibendilik ve Siyaset*. Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Çorum.

Yarıcı, M. (2017). *Milli Görüş Hareketinin Fikri Temelleri.* Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya.

Yavuz, H. (2005). "Millî Görüş Hareketi: Muhalif ve Modernist Gelenek", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 6 / İslamcılık.* İstanbul: İletişim Yayınları

Yavuz, M., H., (2005). *Modernleşen Müslümanlar Nurcular, Nakşiler, Milli Görüş ve AK Parti*. İstanbul: Kitap Yayınevi.

Yavuz, M., H., (2011). *Erbakan'dan Erdoğan'a Laiklik, Demokrasi, Kürt Sorunu ve İslam.* Çev: Leman Adalı, İstanbul: Kitap Yayınevi

Yetik, E., (1996). *Tarikatlar ve Dini Hayat.* Samsun: Kardeşler Ofset, 40-47.

Yıldırım, E. (2002), *"AKP: Bir Politik Tasarının Sosyolojik Temsiliyeti",* Birikim Dergisi, Sayı: 163-164, Sayfa: 66-70.

Yıldırım, M. H. (2016). *Muhtasar Cihat İlmihali.* Ankara: Balgat Eğitim Merkezi.

Yılmaz, S. (2016). *''Milli Görüş Hareketi: Toplumsal Hareketlerde Çerçeve Değişimi Etkisi''.* İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 5(4):1164-1185.

Yorgancılar, S. (2012). *Millî Görüş*, İstanbul: Pınar Yayınları.

Wach, Joachim (1987), *Din Sosyolojisine Giriş,* Çev: Battal İnandı, Ankara: Ankara Ünv. Basımevi**.**

Wach, Joachim, *Din Sosyolojisi,* (Çev. Ünver Günay), MÜİFVY, İstanbul 1995

Weismann, I., (2015). *Nakşibendîlik, Dünya Çapında Bir Sûfî Geleneğin Sünni Tutum ve Faal Tavrı.* çev. İrfan Kelkitli, İstanbul: Litera Yay., 21.

Wilber, Ken, *Transandantal Sosyoloji,* (Çev. C. Polat), İnsan Yay., İstanbul, 1995

https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/801 (Erişim Tarihi: 19.05.2022).

https://www.academia.edu/32856832/SUIFD15_Din_Siyaset_%C4%B0li%C5%9Fkileri_Ba%C4%9Flam%C4%B1nda_Se%C3%A7men_Davran%C4%B1%C5%9Flar%C4%B1_ve_Din-Mehmet_Bayyi%C4%9Fit_p29-38_ (Erişim Tarihi: 15.04.2021)

http://www.ufkumuzhaber.com/dinin-aracsallastirilmasi-24901h.htm (erişim tarihi: 23.06.2021)

https://sorularlaislamiyet.com/kaynak/naksibendiye (Erişim Tarihi: 09.12.2021).

https://www.islamveihsan.com/naksibendiligin-esaslari.html (Erişim Tarihi: 09.12.2021).

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

ORCID	0000-0002-6440-7243
Adı Soyadı	Aslıhan ÖZLER
Doğum Yeri	Çankırı/Merkez
Doğum Tarihi	02.01.1995

LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	Süleyman Demirel Üniversitesi
Fakülte	İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Bölüm	Kamu Yönetimi

YÜKSEK LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

İLETİŞİM

e-mail	aslihann32@outlook.com